

Идеја, тема, синергијска интердисциплинарност ове монографије подразумевају различите теоријске аспекте, методологије истраживања, уводе пионирски приступ и организацију теренског рада у оквиру модерних филолошких студија. Резултати истраживања одликују се изузетношћу, јединственошћу, теоријском изврсношћу заснованом на савременим погледима на вишеструке и вишеслојне проблеме идентитета и језика у миграторним и дијаспоричним условима. Динамично писана богатим и јасним ауторским рукописима, ова књига у више руку, истражујући и преносећи гласове српских заједница и различите форме и моделе српског наследног језика у свету, чита се као изузетно вредно и занимљиво културно обогаћујуће научно штиво.

Др Јулијана Вучо, редовна професорка
Филолошког факултета Универзитета у Београду

Књига пред нама суштински отвара једно од централних идентитетских питања српског народа данас: питање језика и односа према језику огромне и све бројније српске дијаспоре. И не само да питања отвара, већ и аргументативно одговара на она која су одабрана за овај корак. Тиме је трасиран нови пут за даља истраживања, на којима инсистирају и водеће националне србистичке институције и тела која брину о језичкој политици, попут Савета за српски језик. Простор ваља проширити, али се по њему треба кретати на начин презентован у овом издању.

Др Александар Милановић, редовни професор
Филолошког факултета Универзитета у Београду

У средишту ове узбудљиве интердисциплинарне студије је однос језика и идентитета. Овај однос се истражује, између осталог, с аспекта конструктивистичке теоријске парадигме, из перспективе студија дијаспоре, социолингвистике, антропологије, структуралистичке анализе језика, теорије дискурса, студија културе, студија идентитета и етничитета. Ауторке нам дају увид у комплексност политика идентитета у условима динамичног, транснационалног кретања капитала, људи, животних и културалних пракси које доводе до блиских контаката различитих етничких и језичких заједница и њихових хибридизација.

Др Дубравка Ђурић, редовна професорка
Факултета за медије и комуникације Универзитета Сингидунум

ISBN 978-86-81018-13-2

ЈЕЗИК И ИДЕНТИТЕТ У СРПСКОЈ ДИЈАСПОРИ

ЈЕЗИК И ИДЕНТИТЕТ У СРПСКОЈ ДИЈАСПОРИ

Уредиле

Биљана Дојчиновић
Јелена Филиповић

Фонд за науку
Републике Србије

Друштво за стране језике и
књижевности Србије

ЈЕЗИК И ИДЕНТИТЕТ У СРПСКОЈ ДИЈАСПОРИ

ЈЕЗИК И ИДЕНТИТЕТ У СРПСКОЈ ДИЈАСПОРИ

Уреднице

Др Биљана Дојчиновић

редовна професорка Филолошког факултета Универзитета у Београду

Др Јелена Филиповић

редовна професорка Филолошког факултета Универзитета у Београду

Рецензенти

Др Јулијана Вучо

редовна професорка Филолошког факултета Универзитета у Београду

Др Дубравка Ђурић

редовна професорка Факултета за медије и комуникације Универзитета Сингидунум

Др Александар Милановић

редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду

Издавач

Друштво за стране језике и књижевности Србије

За издавача

Др Војкан Стојичић

Дизајн и прелом

Предраг Жижовић

Лектура и коректура

Мср Биљана Ристић

Лого пројекта

Симеон Нешић

Дизајн корица

Срђан Ђурђевић

Штампа

МАБ, Београд

Тираж

300

ISBN 978-86-81018-13-2

https://doi.org/10.18485/dsjks_jidsrdij.2025

Београд, 2025

Радови су лиценцирани под условима и одредбама лиценце
Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

Друштво за стране језике и књижевности Србије (ДСЈКС)

ЈЕЗИК И ИДЕНТИТЕТ У СРПСКОЈ ДИЈАСПОРИ

Уредиле

Биљана Дојчиновић
Јелена Филиповић

Београд, 2025

Монографија *Језик и идентитет у српској дијаспори* настала је у оквиру пројекта HerCuLIS (*Digitization of Heritage Culture and Language Identity of Serbian Diaspora*) Фонда за науку Републике Србије (број 1548).

<https://herculis.rs>

ДРУШТВО ЗА СТРАНЕ ЈЕЗИКЕ
И КЊИЖЕВНОСТИ
СРБИЈЕ

Ово издање је објављено захваљујући подршци
Фонда за науку Републике Србије

Фонд за науку
Републике Србије

Садржај

Јелена Филиповић

Идентитет и језик у студијама дијаспоре — 7

Оливера М. Дурбаба

Улога наследног језика у настанку и обликовању хибридних идентитета — 29

Јелена Љ. Вујић

Конструкциони приступ српском као наследном језику — 57

Јелена Филиповић / Ана Јовановић

Породична језичка политика у различитим генерацијама у српској дијаспори — 81

Биљана С. Ристић

Српска ћирилица у Бечу данас — 101

Габриела Вокић

Да ли је мој језик довољно добар?

Критичка педагогија као одговор на језичку несигурност — 125

Ана Јовановић

Шта је циљ наставе српског језика у дијаспори?

Педагошки ставови наставника и питање идентитета — 143

Марија Мандић

Српски варијетети у Мађарској: лингвистичка проучавања и одржање језика — 165

Биљана Дојчиновић

Да ли је поезија чуварка језика? — 187

Прилог 1

Оријентациона питања за полуотворени интервју — 199

Прилог 2

Упитник — 203

Белешке о ауторкама — 211

ЈЕЛЕНА ФИЛИПОВИЋ*

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ, ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

БЕОГРАД

© <https://orcid.org/0000-0002-3575-9450>

ИДЕНТИТЕТ И ЈЕЗИК У СТУДИЈАМА ДИЈАСПОРЕ¹

Текст који уводи тему конструкције језичког и културног идентитета Срба у дијаспори бави се дефиницијама термина и концепата идентитета, етничитета, националне припадности и националног идентитета у спрези са улогом и значајем језика у расејању. Идентитет се овде дефинише као друштвена категорија која се конструише и реализује кроз активности у низу вербалних и невербалних чинова и комуникативних пракси. Језик је једно од основних средстава за конструкцију друштвеног идентитета који се конструише кроз друштвене праксе, то јест, дискурсе. У заједницама анализираним током пројекта HerCuLIS наилазимо на различите конкретизације дискурзивних пракси на временско-просторним скалама у различитим деловима света (САД и Европа) у којима српске дијаспоричне заједнице функционишу на веома специфичне начине који се не могу генерализовати нити одредити заједничким именитељем. Комуникативне праксе унутар етничких заједница које живе у дијаспори (у којима се етнички идентитет одређује и у односу на национални идентитет и конструкт државенације) представљају кључ за разумевање суштине дијаспоричног искуства. И то не у статичном смислу у складу са традиционалним уверењем да без језика нема одржавања културе и идентитета у расејању, већ уз препознавање, анализу и тумачење различитости дискурзивних образаца, на наследном језику земље матице, али и на домицилном (већинском) језику земље домаћина, то јест и кроз „говору на језику” и на „говору о језику” у дијаспори.

Кључне речи: друштвени идентитет, дијаспора, језик, Србија, српски као наследни језик комуникативне праксе.

* jelenafbgd@gmail.com

¹ Истраживање је настало као резултат пројекта финансираног од стране Фонда за науку Републике Србије *Digitization of Heritage Culture and Language Identity of Serbian Diaspora* (HerCuLIS), пројекат бр. 1548 (2023–2025).

1. Идентитет

„Идентитет” има узнемирујућу историју. У име идентитета повлаче се линије које раздвајају оне који могу да одлучују о себи од оних којима се управља као робовима, одлучује се ко може а ко не може да живи у неком крају града, ко може а ко не може да гласа или ко има или нема права на основна „људска права” (Stone-Mediatore 2002: 125).

Током протеклих деценија, термин идентитет постао је свеприсутан у различитим областима истраживања унутар друштвених и хуманистичких наука, али се његово значење често разликује зависно од аутора и контекста. Пре свега, идентитет означава све оне карактеристике које нас издвајају као појединце и доприносе формирању нашег личног идентитета. Ипак, појам личног идентитета, који је проистекао из друштвених наука као што је психологија, од великог значаја је за ширу социолингвистичку и социокултурну анализу, која је у фокусу ове монографије. Примера ради, психоаналитичар Ерик Х. Ериксон у раду о формирању личног идентитета наглашава нераскидиву везу између развоја идентитета појединца и друштвене средине, као и историјских и социјалних услова у којима се тај развој одвија. Ериксон тврди да дете које се развија мора да

добе је активирајући смисао за реалност путем свесности да је његов индивидуални начин овладавања искуством (његова его синтеза) успешан облик групног идентитета и да је у складу са просторно-временским координатама и животним планом групног идентитета. (Erikson 2008: 34)

Другим речима, поглед на свет, тумачење стварности, одређивање сопства у односу на нама сличне као и у односу на оне који се од нас разликују, догађа се кроз интеракцију, смислену комуникацију са различитим особама, делатним, говорним и друштвеним заједницама којима током живота припадамо. Тек у контексту бивствовања у друштву, можемо себи приписати идентитетске карактеристике (како личне тако и колективне) које нас одређују и на основу којих процењујемо себе и оне са којима смо у различитим животним фазама у интензивном, трајном или повременом и/или случајном контакту.

Независно од тога да ли идентитет тумачимо из угла есенцијализма – као фиксну категорију засновану на социоисторијским и биолошким факторима која одређује припадност групи, односно, које се одређују на основу идеје о заједничком генетском, језичком, етничком или религијском пореклу, или из угла конструкционизма – где се идентитет формира пре свега као последица друштвено, политички, религијски и емотивно условљене одлуке о припадности – за анализу језика и идентитета од пресудног значаја је појам друштвеног идентитета. С обзиром на то да се друштвени идентитет

конструирате кроз интеракцију, односно дискурс, то јест, језик у употреби, овде се сагледава и тумачи као збир бројних друштвених подгрупа (пол, старосна доб, професија, религија итд.), којима особа може припадати и које је прихватају као компетентну чланицу дате подгрупе. (Riley 2006: 38–39).

Фактори друштвеног идентитета који су битни у одређеној ситуацији, односно улоге, исказују се кроз активности у низу вербалних и невербалних чинова и комуникативних пракси. Ове праксе захтевају одређено знање које омогућава компетентно деловање, препознато и признато од стране других релевантних учесника и учесница у комуникацији (в. Filipović 2018).

Дакле, друштвени идентитет се овде дефинише као комплексан скуп фактора који особе одређују унутар њиховог социјално-историјско-културног окружења. Ти фактори могу бити доминантно групни (етнички, религијски расни итд.) али и релативно индивидуализовни (те се односити на полне и родне, професионалне, националне, транснационале и друге карактеристике). Такав идентитет се темељи на *друштвеном знању*, односно на процесима спознаје и идентификације помоћу којих се као особе сналазимо у свету у којем растемо, развијамо се и живимо и радимо, и на основу којих се унутар одређених колектива суочавамо са околином (в. Filipović 2018). У научним дисциплинама које су део интердисциплинарног приступа језику и друштву, то друштвено знање се дефинише као култура, односно као друштвени систем знања. Важно је нагласити да ниједно друштво нема јединствен и хомоген систем друштвених знања; она зависе од индивидуалних, регионалних и других околности у којима појединци одрастају и формирају свој друштвени идентитет.

Кроз интеракцију у друштвеним заједницама, свако од нас преузима различите друштвене улоге које заједно чине оно што препознајемо као наш друштвени или културни идентитет. Из антрополошке перспективе, која је релевантна и за анализу односа језика и идентитета у студијама дијаспоре, концепт идентитета постао је посебно значајан са порастом интересовања за етничке групе и различите друштвено ангажоване покрете од седамдесетих година XX века. Управо тада појам идентитета добија вишеструка значења и конотације, постајући снажно средство за повезивање или супротстављање друштвених група унутар различитих друштвено-политичких система (в. Filipović, 2018).

У студијама дијаспоре се веома јасно сагледава варијабилност фактора који утичу на конструкцију културних модела и колективног сећања. Како истиче Рајли (Riley 2006: 39–40), свако од нас гради сопствену културу на начин сличан усвајању језика, користећи материјале који су му доступни током

одрастања. Према његовом мишљењу, чврста и директна веза између језика, културе и идентитета најбоље се огледа у такозваним културним маркерима, који представљају лексикализоване елементе културе (за детаље в. текст Јелене Вујић). Као што ће радови у овој монографији показати, културни маркери су често кључни у одржавању језичког, културног и националног идентитета заједница у дијаспори, чак и када функционална комуникативна компетенција у наследном језику делимично или потпуно нестане.

2. Друштвени идентитет и језик

Језик и друштвени идентитет присутни су као релевантни и узајамно повезани концепти у социолингвистици од њених самих почетака. Наравно, у исто време, они представљају окосницу великог броја антрополошких оријентација (културна и когнитивна антропологија пре свега, в. Bucholtz, Hall, 2004 за детаљнији приказ теоријских модела и приступа). Од структуралистичке анализе односа одређеног језичког нивоа (фонетике, фонологије, морфосинтаксе и лексике) и перцепције себе и других у корелационим студијама шездесетих и седамдесетих година 20. века (Dyer 2007) па до критичких интердисциплинарних анализа концептуализације идентитета као когнитивне категорије и препознавања, вредновања и преноса кроз интеракцију унутар низа делатних заједница (Filipović 2015, 2018), језик и идентитет стајали су и стоје у различитим односима и тумаче се кроз различите епистемолошке призме. Кључно је да

свака конструкција идентитета може бити делом намерна и циљана, делом резултат навика и самим тим мање потпуно свесна, делом исход перцепција и репрезентација других, а делом консеквенца ширих идеолошких процеса и материјалних артефакта који могу бити релевантни у интеракцији (Bucholtz, Hall, 2004: 376)

У том смислу, језик је једно од основних средстава за конструкцију друштвеног идентитета који се мора третирати као „изнедрени производ” (engl. *emergent product*), јер се он конструише кроз друштвене праксе, то јест, дискурсе (Bucholtz, Hall 2010: 19–20). Традиционални приступи колективном идентитету који се позивају на директну и једносмерну везу једнообразности тумачења друштвених структура и језика, отелотворених у тврдњама типа „без језика нема очувања колективног идентитета”, нису у могућности да у потпуности опишу и објасне вишеслојност и комплексност идентитета који настају и обликују се у локалним комуникативним контекстима, како у једнојезичним, тако и у вишејезичним заједницама. Емпиријска истраживања у (историјској) социолингвистици и у антрополошким студијама већ више деценија указују на релативност и променљивост те споне у којој језик у одређеним тачкама у времену и простору може бити кључан за очување колективног (етничког,

расног, религијског и других) идентитета, док се у другим тренуцима у времену и простору веза између та два фактора може у потпуности изгубити. Дакле, колективни идентитет се у одређеним заједницама и под одређеним условима (који нису увек и свуда исти) може чувати без одржавања језика, уз делање неких других екстралингвистичких фактора који чине елементе тог идентитета (религија, друштвене навике и традиције, музика итд.)².

Принципи позиционалности, индексирања, релационалности и партиципативности такође су од значаја за свеобухватније разумевање интеракције друштвеног идентитета и језика (Bucholtz, Hall 2010). Позиционалност претпоставља укључивање података попут макро, мезо и микро демографских, временских и просторних категорија, културних позиција, као и међусобних односа чланица и чланова говорних и других заједница. Индексирање се односи на експлицитно изнесене вредносне судове у вези са идентитетом, имплицитне претпоставке о нама и о другима, те примену дискурзивних средстава специфичних за одређену делатну заједницу. Релационалност укључује квалитет и врсту интерперсоналних односа, који су по природи комплексни, често променљиви у зависности од контекста, понекад и контрадикторни, а који указују на релативне позиције друштвене моћи у различитим врстама комуникативних догађаја. И коначно, партиципативност се односи на степен агентивности³ у процесу конструкције/деконструкције/реконструкције идентитета на личном плану која постаје неопходни елемент анализе колективног идентитета. Такође је важно истаћи да интеракцију унутар говорних, друштвених, етничких и других заједница схватимо из угла Хабермасове (1984) комуникативне акције која подразумева намеру и сврсисходност коју морају препознати и валидирати и пошљаоци и примаоци поруке. Ако томе додамо и принципе добре воље, високе фреквенције комуникације и вредносне судове који се кроз њу креирају, можемо говорити о конструкцији идентитета као о активности умрежених друштвених пракси које имају значаја за тумачење света јединке и групе (Brewer, Dourish 2008).

Горе наведеним критеријумима прикључујем и концепт временско-просторне скале (engl. *timespace scale*) којом Bloomaert (2015: 112–13) дефинише топосе заједничке историје, језика и религије који конституишу знање које није фиксирано нити непромењиво. Временско-просторне скале су континуум на којима се делови значајни за конструкцију идентитета развијају кроз дискурсе који стоје у директној корелацији са стиливима, регистрима и варијантама једног или више језика које у одређеном контексту заједница препознаје као аутентичне:

2 В. Вучина-Симовић, Филиповић 2009. и Филиповић, Вучина Симовић 2011, за пример одржања религијског идентитета у сефардској заједници у Београду.

3 Агентивност (енгл. *agency*) способност особе или групе да делује свесно и одговорно, и да самостално доноси одлуке које воде ка остварењу одређеног циља.

сваки конкретни дискурс има своју сложену конструкцију вишеструких историцитета који се сажимају у јединствени синхронизовани чин реализације, и тиме пројектује различите облике фактуалности и истине, (...), од којих су сви одређени конкретним социолингвистичким условима њихове производње и рецепције, чиме добијају скалирану комуникабилност у сваком тренутку одигравања (Blommaert 2015: 113–114).

Овај цитат, на први поглед апстрактан, веома је значајан за разумевање колективног језичког и културног идентитета дијаспоре уопште и српске дијаспоре конкретно и у потпуности осликава закључке изведене из 65 интервјуа спроведених током теренског рада на пројекту *Дијитализација језичкој и културној наслеђа српске дијаспоре* (HerCuLIS), чијим резултатима се бави управо ова монографија. У заједницама анализираним током овог пројекта наилазимо на различите конкретизације дискурзивних пракси на временско-просторним скалама у различитим деловима света (САД и Европа) у којима српске дијаспоричне заједнице функционишу на веома специфичне начине који се не могу генерализовати нити одредити заједничким именитељем.

3. Идентитет, језик и етницитет, етнички идентитет и национални идентитет

Термине етничка група, етницитет, етнички идентитет и национални идентитет повезујемо са друштвенополитичким конструктом модерности и формирањем држава-нација од етничких група које у одређеном тренутку прибављају политичку, економску и војну моћ потребну за дефинисање географских и политичких граница, в. Filipović 2015, 2018 за детаљнију расправу).

У социолингвистичким и антрополошким студијама, као и у студијама културе и политичким студијама, етницитет, етнички идентитет и национални идентитет се веома често доводе у директну везу са језиком као једним од најзначајнијих чинилаца сваке врсте колективног идентитета (Filipović 2018:130):

Феноменологија језика и етницитета може открити одређене карактеристике језика, као и да објасни зашто се језик сагледава на одређени начин (као светски, богат, префињен, музикалан, мекан, прецизан, практичан, чист итд.); које су то његове карактеристике посебно значајне (нпр., тежина учења, одсуство сличности са другим језицима, 'подудараре' са етничком чистотом итд.); које комуникативне тактике се користе у контакту са другим етничким групацијама (да ли 'ми' треба да користимо њихов језик, или 'они' треба да користе наш); како и у којој мери се језик може мењати, која је његова мисија (његова трансцендентална сврха) (Fishman 1989: 31).

Дистинкција међу групама одувек се базирала на супротстављању „нас” и „других”, са подвлачењем и наглашавањем интрагрупних сличности које нас повезују и интергрупних разлика које нас раздвајају:

Од библијских времена, социополитички развој у вези са језиком условљен је у племенској дихотомији између сопства и другости. Веза између 'сродничке' заједнице и језика на територији једног племена трансформисала се у везу између језика и нације на територији дате државе. (Halwachs 2017: 40)

Према Џенкинсу (2001), етницитет је сложена и променљива категорија, која се може анализирати на личном и на колективном плану:

1. етницитет наглашава културну диференцијацију (иако је етницитет увек дијалектика између сличности и разлике);
2. етницитет је ствар културе – заснован је на заједничким значењима – али се производи и репродукује кроз друштвену интеракцију;
3. етницитет је у извесној мери варијабилан и подложен манипулисању, а не дефинитивно фиксиран или непроменљив; и
4. етницитет као друштвени идентитет је истовремено колективан и индивидуалан, екстернализован и интернализован (Dženkins 2001: 72, цит. у Filipović 2018: 130).

Попут других облика заједништва, и етницитет подразумева постојање граница које раздвајају групе. Џенкинс (2001) сматра да анализирањем тих граница можемо разумети „културне конструкције”, односно културне моделе који обликују појединце и заједнице. Ти културни модели неизбежно откривају и наш однос према онима који су „с друге стране”, односно наше поимање стварности, начин на који схватамо различитост, као и наше вредности, ставове према толеранцији и поштовању према другим људима, заједницама и њиховим обичајима, навикама и правима.

Када је реч о етничкој заједници, посебност у односу на друге групе јесте кључна за њено дефинисање. Положај те заједнице у ширем друштву – било да је реч о друштвено-политичком, економском или културном статусу – зависиће од културних модела и идеологија како саме етничке заједнице, тако и доминантних модела и идеологија ширег друштва.

Наравно, свака анализа „групних” идентитета у социоконструктивистичком контексту мора у обзир узети и питања друштвене моћи и хијерархија, маргинализације или централизације унутар самих група, као и у односу према другима, посебно у мултиетничким и вишејезичним срединама (Edwards 2009).

У том смислу, посебно је важно етнички идентитет повезати са државом-нацијом. Можда је овде најприкладнија дефиниција нације као Андерсонове

(Anderson: 2006) „замишљене заједнице” (engl. *imagined community*) која се доживљава као јединствена, суверена и ограничена (у географском, етничком, религијском и сваком другом смислу). Нација, као „замишљена заједница” продукт је модерности, просветитељства и формирања стандарднојезичких култура које се ослањају на језик као кључни фактор у конструисању националне свести (Anderson 2006: 43–44). Исти аутор (112–114) наводи да национализам и конструкт државе-нације постаје легитимна међународна норма друштвено-политичке организације и колективне идентификације од краја Првог светског рата (са формирањем *Лије нације*) која своју кулминацију доживљава након Другог светског рата. Етницитет игра кључну улогу у формирању националног идентитета унутар државе-нације. Јер, државе-нације настају тако што одређене етничке групе које у конкретном друштвено-историјском контексту имају довољно политичког, економског (и не ретко војног) утицаја уз који успевају да се ослободе империјалног или колонијалног утицаја великих сила (на тлу Балкана, рецимо, то су Аустроугарско и Османлијско царство), те да формирају државе које носе име дате етничке групе (која постаје нација) и говоре језиком који добија име нације која га стандардизује (за више детаља, в. Anderson 2006).

Када тако сагледамо интеракцију етничког и националног идентитета, јасно је да се ради о кључним категоријама које се могу разумети само ако се сагледају њихове субјективне симболичке конструкције културног наслеђа и система заједничких вредности (Edwards 2009: 155). Системи вредности унутар етничких и националних групација су, као и сам етницитет, са једне стране фиксни, док су са друге стране променљиви у времену и простору. У исто време, питање граница увек остаје присутно, без обзира на интерне промене условљене социокултурним, политичким и другим променама на дијахронијском и синхронијском плану. На пример, Хачисон (Hutchison 1994, цит. у Edwards 2009: 157) наводи да се

[...] трећа и четврта генерација имиграната у САД углавном значајно разликују од прве генерације својих предака, али да све док и даље препознају везе са њима (и, наравно, различитости у односу на све друге групације) границе (разлике) као концепт и принцип не губе на значају.

Коначно, питање етницитета и идентитета је и афективно питање, то јест, базира се на емотивном конструкту припадности и уверења о заједничком пореклу. Та уверења свакако настају посредством дискурзивних пракси, језика истог имена као и имена етничке групе или нације, што их јасно идентификује као интеракционе феномене (Bucholtz, Hall 2010).

И то нас доводи до централне теме овог уводног текста и читаве монографије – односа језика и идентитета у студијама дијаспоре. Идентитет у

дијаспори се према Скалију (Scully 2019: 99) конструише кроз три кључна типа дискурса о концепту аутентичности:

1. аутентичност изражена кроз колективно искуство и сећање;
2. аутентичност конструисана кроз транснационално знање и праксе, и
3. аутентичност кроз дијаспорично сопство (engl. *diasporic claim*).

Закључујем да су комуникативне праксе унутар етничких заједница које живе у дијаспори кључ за разумевање суштине дијаспоричног искуства. И то не у статичном смислу у складу са традиционалним уверењем да без језика нема одржавања културе и идентитета у расејању, већ уз препознавање, анализу и тумачење различитости дискурзивних образаца, на наследном језику земље матице, али и на домицилном (већинском) језику земље домаћина. Било да се ради о „говору на језику” или „говору о језику” у дијаспори (Filipović, Jovanović 2025), језик је један од неопходних принципа диференцијације, одређивања припадности и вредновања колективних културних модела у формирању и дијаспоричног.

4. Језик и идентитет српске дијаспоре – пројекат *Дијитализација језичкој и културној наслеђа српске дијаспоре*

Област проучавања дијаспоре позиционирала се као једна од кључних интердисциплинарних академских дисциплина у 21. веку. Друштвени, политички и економски утицаји дијаспорских заједница су јасно идентификовани:

Како се дијаспоричне друштвене формације консолидују, њихове нове елите и политички предузетници теже да постану лидери, посредници утицаја и брокери у односима дијаспоре са владама њихових нових земаља домаћина, као и са владама бивших домовина (Tölölyan 2011: 12)

Расејање етничких и религијски група и транснационална мобилност дефинисана као „дијаспора” привлачи систематску пажњу у контексту интердисциплинарних истраживања од 1960-их (Tölölyan 2011). Сам термин је дефинисан на бројне начине, од којих две дефиниције сматрамо погодним за наше истраживање:

1. дијаспоре су „оне заједнице у расејању, које развијају врсте повезивања које трају барем до њихове треће генерације” (Tölölyan 2011: 8);
2. дијаспору представљају „[...] све особе (истог) порекла и наслеђа које живе ван земље и територија где су аутохтоно становништво, без обзира на њихово држављанство, способност говорења језика, место рођења њихових предака, број генерација од емиграције и који сматрају

дату државу својом домовином и остају посвећени доприносу њеном просперитету [...]” (Filipović J. V. 2012: 28).

Ако се вратимо на одређење концепта идентитета из претходног одељка као вишеструког вишеслојног, сложеног и динамичног феномена (Herdina, Jessner 2002; Dörnyei 2009; Kang, Bodenhausen 2014; Barber 2018), морамо закључити да је идентитет заједница у дијаспори по природи ствари хибридан, и може се разумети једино уз холистичку анализу која укључује тумачење уз примену горе описаних аспеката изнедровања, позиционалности, индексирања, релационалности и партиципативности на временско-просторној скали у датој заједници. Другим речима ти принципи су просторно и временски условљени, друштвенополитички конструисани и променљиви и на дијахронијској и на синхронијској равни.

Фокус нашег истраживања у овом пројекту и централна тема ове монографије је српски као наследни језик (такође се назива породични језик или језик заједнице), односно мањински језик, први језик по редоследу усвајања који се углавном користи у породичној комуникацији, али веома често није у потпуности развијен због преласка на друге доминантне језике (за даљу разраду, видети Montrul 2008; Valdés 2005; Jovanović i Vučina Simović 2015 и др.)

Монографија која је пред вама резултат је рада на двогодишњем пројекту *Дигитализација језичкој и културној наслеђа српске дијаспоре (Digitization of Heritage Culture and Language Identity of Serbian Diaspora, HerCuLIS)* који је финансирао Фонд за науку Републике Србије у оквиру позива ИДЕНТИТЕТИ (2023–2025).

Идентитет чланица и чланова заједница у дијаспори често се означава као хибридни (в. текст Оливере Дурбабе). Концепт хибридног идентитета указује на присуство и значај контаката са културним моделима различитих друштвених група (пре свега са онима који карактеришу земљу миграције, такозвану земљу домаћина), што производи нове облике припадности (Marota 2011: 190). Овај контакт се одвија кроз различите семиотичке системе, међу којима језик игра кључну улогу, јер „сваки пут када користи одређени језик, корисник језика организује и реорганизује осећај ко је и како се односи на друштвени свет” (Jovanović, 2017: 547). Штавише, поред тога што је дефинисан својом употребом, језички идентитет се првенствено ствара на основу језичких ставова: перципирана вредност сопственог језика и, самим тим, сопственог идентитета зависи од перцепције тог језика (или језичке варијације) других особа и других заједница. Случај наследног језика је симболичан јер се увек доживљава у релационим терминима јер се неизбежно континуирано супротставља и упоређује са већинским језиком и културом.

Због утицаја и интеракција са различитим лингвокултурним факторима земље миграција (које се преносе пре свега кроз већински језик) (нпр.

англоамеричким, германским, француским, хиспанским), српски као наследни језик се диверзификује у специфичне језичке системе (в. текст Ј. Вујић у овој монографији) са специфичним фонетско-фонолошким, прозодијским, ортографским, морфосинтаксичким, лексикосемантичким и социопрагматичким карактеристикама које одражавају не само структуралне већ и комуникативне, интеракцијске карактеристике оба језика и обе културе.

Сложен феномен интеракција између српског као наследног језика и конструкције културног идентитета у српским заједницама у дијаспори представља значајну истраживачку празнину коју овај пројекат има за циљ да истражи, опише и објасни из конструктивистичке и конективистичке истраживачке парадигме. То подразумева контекстуализацију комуникативних акција и њихових друштвених, културних и идентитетских корелата.

Други кључан аспект пројекта јесте дигитализација језичког наслеђа и комуникативних и културних пракси на основу теренског рада кроз инструменталне студије случаја у заједницама у Чикагу, Бечу и Мадриду које су одабране као илустративне за дефинисање дијахронијског континуума српске дијаспоре и синхронијског пресека језичких идеологија и културних модела у трећој декади 21. века.

Дигитални репозиторијум који након окончања пројекта пројектни тим ставља на коришћење свим заинтересованим члановима и чланицама академских заједница у земљи и у иностранству састоји се из наратива о језику и језичким идеологијама, идентитету, културним и религијским праксама који су конструисани кроз 65 полуотворена, дубинска интервјуа у којима је учествовало преко 90 представника три горе наведене заједнице. Другим речима, дигитални репозиторијум креиран у оквиру пројекта конструисан је пре свега са циљем рада у кључу конструктивистичких квалитативних истраживања.⁴ Отуда резултате пројекта одређујем као репрезентативне комуникативне праксе помоћу којих се идеје и тумачења формулишу, помоћу којих се оне користе, деле и којима се манипулише (Brewer, Dourish 2007: 9). Српски као наследни језик се у овом истраживању дефинише кроз концепт комуникативне акције дубоко укоренење у изградњи културних традиција, друштвеној интеграцији и социјализацији појединаца (Habermas 1981: 401), те је посебна пажња током истраживања била посвећена идентификовању и одређивању начина на које се на наследном језику или кроз тумачења значаја наследног језика (на већинском језику) одржавају или трансформишу когнитивни културни модели, системи

4 У оквиру истраживања спроведена је и анонимна анкета о ставовима и идеологијама према језику, комуникативним праксама, употреби језика у свим медијумима (усмени, писани и дигитални), културним потребама чланица и чланова српске дијаспоре широм света, као и њиховим ставовима и потребама према медијским садржајима и друштвеним мрежама које им помажу да одрже и продубе континуирани однос са земљом матицом. У овој монографији се у једном од радова обрађују само одређени аспекти статистичке анализе упитника који су попуниле 544 особе са свих континената.

вредности и веровања унутар различитих српских дијаспоричних заједница, као и на који начин дате идеологије и културни модели доприносе друштвеном и политичком деловању српских дијаспоричних заједница у односу са земљама миграције и земљом матицом.

Конкретни теоријски постулати на којима се базирао теренски рад су следећи:

1. Друштвене заједнице се посматрају и тумаче не као хомогене целине, већ као резултат деловања појединаца који кроз индивидуалне комуникативне акције доприносе стварању друштвених идентитета у сложеним вишејезичним, мултикултурним, политички снажним транснационалним контекстима.
2. Истраживање се такође усмерава на разумевање начина на које комуникативне акције на колективним нивоима унутар и између српских дијаспоричних заједница и у корелацији са земљом матицом изнедрвају друштвена семантичка и семиотичка значења.
3. Индивидуална и колективна агентивност, схваћена као начини интеракције у различитим комуникативним доменима – приватном, образовном, професионалном, административном, верском, да набројимо само неке, које спроводе чланови различитих говорних заједница праксе и интересовања” (Филиповић 2015: 36) посматра се као кључни инструмент у изградњи критичних међусобних веза које креирају флексибилне и иновативне културне обрасце и језичке структуре прилагођене да одговоре на промене и произведу трансформацију у складу са стално променљивим друштвеним и комуникативним потребама својих говорника.
4. Оваква епистемолошка парадигма отвара простор за контекстуализоване и сложене приказе различитих аспеката наследног језика и културних идентитета три српске дијаспоричне заједнице (Чикаго, Беч, Мадрид), који могу послужити као парадигматични за даљу анализу како ових тако и других бројних дијаспоричних заједница широм света.

Горе описану епистемолошку парадигму прати методолошка оријентација која се ослања на елементе критичке друштвене теорије, критичке социолингвистике и критичке анализе дискурса. Таква епистемолошка парадигма базира се на конструктивизму у коме се тумачења односа језичких форми и функција и њихове употребе у реалним комуникативним праксама одређују као чворови у комплексној мрежи друштвених односа и хијерархија, односно позиција друштвене моћи и доминације са једне стране,

и маргинализације и сегрегације, са друге стране. Стога се ова истраживања, између осталог, фокусирају на

1. субјективне реакције и интерпретације језичког понашања (односно субјективних „виђења и разумевања света и догађаја”, то јест (на) истраживања језичких и других идеологија), одређивање и анализу ставова према језичким варијететима, идентификацију и значај идентификације са одређеним варијететом као носиоцем културних, етничких и других особености говорне заједнице. Основна идеја и циљ ових истраживања јесу да се идентификује интерна, имплицитна организација друштвених заједница и њени културни модели и вредности, бавећи се пре свега конкретним особама које припадају конкретним говорним заједницама као друштвеним актерима (то јест, истражујући комуникативне стратегије говорница и говорника које руководе организацијом и одабиром језичких форми за производњу и разумевање порука у друштвеном контексту), а не апстрактном организацијом језичких образаца (Filipović 2018: 19).
2. Управо због тога, питања односа колективног идентитета и језика припадају сфери савремених квалитативних истраживања која се базирају на „дијалолошкој перспективи”. Дијалолошка перспектива укључује способност истраживача да критички промишљају о сопственој улози (рефлексивност) и кључна је за дефинисање њихових научних полазишта. Она им омогућава да сагледају предности и недостатке своје позиције као некога ко је ‘унутар’ или ‘изван’ говорне заједнице коју проучавају. Истовремено, ова свест им помаже да разумеју и уваже перспективе других, било да су то учесници у истраживању, или колеге које се баве сличним темама (Filipović 2018: 60).
3. Дијалолошка перспектива се пре свега односи на методолошки приступ у прикупљању, обради анализи података и корпуса (усмених И писаних) која „претпоставља да прихватамо гласове других, уз изражену одговорност према себи и другима, уз прихватање релативности природе наших истраживања, субјективности природе знања, у исто време одбацујући слику истраживача као квалитативно неутралних, објективних посматрача” (Maguire 2007: 21).

У интервјуима је посебна пажња посвећена питањима породичне језичке политике која савремена интердисциплинарна и трансдисциплинарна истраживања у области језичке политике и планирања идентификују као кључни фактор у одржавању односно замени језика у мигрантским контекстима, од којих је дијаспора само један, али доминантно присутан оквир вишејезичног и

вишекултурног бивствовања већег броја генерација на територијама ван земље матице. Како наводе Лидикот и Балдоф (Liddicoat, Baldauff 2008: 4), породична језичка политика представља основни и интегрисани део целокупног процеса језичког планирања, који заслужује пажњу како у контексту деловања планирања на макро нивоу (језичких политика одозго-на доле, које укључују и формалне образовне политике већинског језика, тако и самостално, као локална активност без макро корена (односно, као експлицитна или имплицитна иницијатива мигрантских породица или ширих мигрантских заједница). Иако Ломеу Гомес (Lomeu Gomes 2018: 55) наводи да је породична језичка политика резултат експлицитне, сврсисходне и свесне одлуке о употреби језика међу члановима породице, коју обично спроводе родитељи у контакту са својом децом, резултати наших теренских истраживања указују да се могу идентификовати различити обрасци породичних комуникативних пракси у вишејезичним контекстима који јасно указује да те одлуке често нису експлицитне, иако имају снажну когнитивну, емоционалну и афективну компоненту (Curd-Christiansen 2013: 2; Filipović, Jovanović 2025).

Прелиминарни компаративни закључци анализе наратива из три различите дијаспоричне заједнице указују на идеју постојања континуума комуникативних културних пракси обликованих социополитичким и историјским тачкама на већ поменутој временско-просторној скали (Blommeart 2015) и формирањем полицентричних друштвених светова у дијаспори (Blommaert, Rampton 2011).

Следи кратак опис теренских истраживања и глобалних закључака.

У септембру 2023. године спроведено је прво теренско истраживање у региону Чикага, у метрополи која од прве половине 19. века представља један од центара српске миграције, (Видаковић Петров 2007: 8–16; Вујић, Милановић 2023). Крајем јуна и почетком јула 2024. године, пројектни тим је спровео теренски рад у Бечу, а у октобру исте године у Мадриду. Ове заједнице циљано су одабране након пажљивог разматрања типова дијаспора и таласа миграције. Три заједнице које истраживане кроз дубинске интервјуе са припадницима различитих генерација дијаспоре, заједно са регистрацијом и каталогизацијом језичких пејзажа на тим географским локацијама, указују на то да постоји континуум смерова и тенденција језичких промена и одржавања језика који су у узајамном односу са српским културним (и верским) идентитетима у тим заједницама. Јасно се могу идентификовати три фазе у којима је улога српског као наследног језика играла мање или више важну улогу у очувању културног и (често) етничког идентитета међу припадницима различитих српских дијаспорских заједница.

1. Истраживање у најстаријој заједници у Чикагу (која континуирано расте од почетка 19. века), указује на то да је почетни период интеграције (до деведесетих година 20. века) обележила јасна тенденција ка промени језика

(у корист енглеског), са израженим одржавањем културног идентитета кроз религију и српске организације. Други период (од деведесетих година до краја 20. века) обележиле су миграције Срба са вишим степеном формалног образовања, што је значило да су говорници прве генерације већ говорили енглески и покушавали (али не баш увек планирано и систематично) да се својој деци обраћају на српском језику (свом J1). То значи да у овом контексту друга генерација има релативно ограничено познавање српског као наследног језика, док и даље одржава снажан осећај припадности српској етничкој заједници. Језик и културни идентитет у првим декадама 21. века и даље су испреплетени, а њихова сада директна спона доводи до јасне жеље ка одржавању наследног језика (па чак и ревитализације), обележеног агентивношћу млађих миграната који свесно формирају своје породичне језичке политике у којима српски језик заузима доминантно место као језик примарне социјализације деце (друге генерације) и језик домаћинства.

2. Беч представља другачији тип миграције који се поделио у два одвојена тока.⁵ Први представља дијаспора радних миграната која од шездесетих година 20. века према међудржавним споразумима почиње да формира српске заједнице у Аустрији (Rašić, Antonijević 2023). Када се ради о концепту колективног идентитета, теренски рад на овом пројекту потврђује да 2024. године бечка српска дијаспора овог типа у трансгенерацијском смислу конституише своје везе на начин описан у том раду:

Иако су припадници треће и четврте генерације потомака српских миграната у највећем броју случајева рођени у Бечу, те тамо социјализовани и школовани, њихови процеси идентификације и даље остају специфични и подвојени – интегрисани су у имигрантску заједницу Срба у Аустрији и њихов специфичан културни идентитет (више о културном идентитету гастарбајтера (в. Антонијевић 2013), али подједнако и у друштво државе рођења – Аустрије. Уједно, они одржавају транснационалне везе са Србијом, земљом порекла њихових предака, али се не социјализују директно у културни систем Србије будући да у њој не проводе довољно времена, осим повремених боравака (Rašić, Antonić 2023: 403).

Наше истраживање такође додаје и димензију језичких компетенција у наследном језику: деца често одрастају у Србији уз друге сроднике (пре свега баке и деке), што резултира формирањем друге и треће генерације говорника који идентификују наследни језик као један од кључних концепата у изградњи својих индивидуалних и колективних идентитета.

5 Наравно, истичемо да се овде не бавимо миграцијама на дијахронијској равни, односно из периода Аустроугарске монархије, већ само дијаспором која се формира од краја Другог светског рата наовамо.

Са друге стране, теренски рад нас је довео и до интелектуалне дијаспоре која у Беч долази из различитих делова бивше СФРЈ током ратова деведесетих и посебно после 2000. године и која формира потпуно другачије идентитетске конструкте у складу са глобализацијом, обрасцима миграције и супердиверзитетом (Blommaert et al. 2018), у којима се

баланс између демографског, политичког и материјалног присуства земље матице и културне и језичке интеграције постепено помера у смеру нових *émigrés* у контексту формирања „полицентричних” дијаспоричних заједница (Blommaert, Rampton 2011:2)

које изнедрвају аутентичне (разноврсне) транснационалне идентитете (Филиповић, Филиповић 2015). Транснационална српска дијаспора 21. века у Бечу инсистира на одржавању језика у другој и трећој генерацији говорника, али не изражава потребу да очува свој етнички и религијски идентитет у традиционалном смислу, те често себе одређују као глобалне или међународне номаде (у складу са глобалним трендовима транснационалне професионалне и образовне мобилности).⁶

3. Коначно, српска заједница у Мадриду састоји се углавном од прве и друге генерације говорника и говорника много млађег животног доба који у Шпанију стижу током прве две декаде 21. века и који развијају снажан осећај за потребу одржавања српског језика међу својом (врло) малом децом. Они се окупљају око недељне школе коју организују и подржавају Министарство просвете Србије и амбасада Републике Србије у Мадриду. У оквиру овог пројекта спроведено је прво систематично истраживање српске дијаспоре у Шпанији, на једној релативно малој студији случаја која, свакако захтева даљи рад, у светлу чињенице да се велике српске заједнице формирају и у Барселони и на Канарским острвима (што сазнајемо из интервјуа спроведених у Мадриду).

У наставку ове монографије представљени су само делови истраживања која се односе на двогодишњи теренски рад спроведен у оквиру пројекта *Диципализација језичкој и културној наслеђа српске дијаспоре*. Пројекат је и концепиран са идејом да понуди полазну тачку за даља истраживања која се могу спроводити на академским институцијама како у земљи али и у иностранству са идејом да дигитални репозиторијум понуди материјал који се може користити за интердисциплинарна и трансдисциплинарна истраживања у

6 Језика који се много чешће него српски у нашим интервјуима идентификује као *наш* језик, чиме се избегава последица доминација стандарднојезичке културе и директног повезивања имена језика и нације. О томе такође сведоче искази наших саговорница и саговорника који често одржавају контакте и са представницима других етничких група са територије бивше СФРЈ, чиме избегавање директног именовања језика умањује ризик од интернетних неразумевања.

контексту структуралнолингвистичких, социolingвистичких, социокултурних, политичких, и других епистемолошких парадигми.

Поред приказа веома малог дела наших материјала, монографија укључује и радове који се усредсређују на улогу формалног образовног система Републике Србије у образовању наставника српског као наследног језика, те на анализу развоја наратије код друге генерације деце из више српских заједница у на територији Европе. Уз то, посебну захвалност дугујемо колегиницама које су својим искуствима и истраживањима спроведеним у другим дијаспорама – српској у Мађарској и у хиспанској дијаспори у Тексасу – значајно допринеле уоквиравању знања конструисаног у оквиру ове студије.

Анализу односа наследног језика и идентитета уводимо радом „Улога наследног језика у настанку и обликовању хибридних идентитета” Оливере Дурбабе у коме се анализирају аспекти који утичу на конструкцију идентитета и слику о сопству међу припадницима српске дијаспоре у САД, Аустрији и Шпанији, на основу података добијених у интервјуима спроведеним у оквиру пројекта HerCuLIS током 2023. и 2024. године.

У тексту „Конструкциони приступ српском као наследном језику” Јелена Вујић истражује могућности, предности и домете конструкционизма у учењу српског као наследног језика имајући у виду да велики број припадника српске дијаспоре српски познаје на нивоу језичких конструкција које се реализују у виду фреквентних фраза, колокација и израза (нпр. *Добро дошли! Мнојаја леџа! Живели њевачи!, Христос се роди! лења њиџа, чесница, бабина марама*, итд.) који најчешће представљају културне и идентитетске маркере.

Јелена Филиповић и Ана Јовановић у раду „Породична језичка политика у различитим генерацијама у српској дијаспори” примењују породичну језичку политику као теоријски оквир за дубље и детаљније разумевање језичких ставова и идеологија у трансгенерацијском конструисању културног идентитета Срба у Чикагу. Рад се базира на шест полуструктурираних, дубинских интервјуа у којима се кроз тематску анализу наратива „о наследном језику” и „на наследном језику” конструира модел језичког лидерства који јасно указује на промене у комуникативним праксама чланица и чланова српске заједнице у дијаспори.

Биљана Ристић се у раду „Српска ћирилица у Бечу данас” усмерава на анализу присуства српске ћирилице у јавном и приватном простору у Бечу. Јавни простор тумачи се из перспективе језичких пејзажа Беча и укључује анализу мултимодалних елемената (пре свега фотографија) са ћириличним натписима на зградама, у црквама, на гробљима, у угоститељским објектима и слично. Подаци о личној употреби овог писма и ставовима о томе међу члановима српске дијаспоре у Бечу су део квантитативног истраживања у оквиру пројекта HerCuLIS, односно представљају резултате обраде о Упитника спроведеног током рада на пројекту.

У раду Габријеле Вокић „Да ли је мој језик довољно добар? Критичка педагогија као одговор на језичку несигурност” отвара се питање језичке

несигурности код говорника друге или треће генерације наследних говорника, чије се потребе у наставном процесу често занемарују. У тексту се из перспективе критичке педагогије анализирају социоафективни фактори и који често резултирају осећајем неадекватности и социјалном искљученошћу. Посебан допринос овог рада је у приказу препорука за наставну праксу који подстичу афирмацију дијаспоричног језичког искуства.

Текст „Шта је циљ наставе српског језика у дијаспори? Педагошки ставови наставника и питање идентитета” Ане Јовановић представља истраживање ставова наставника српског језика према настави српског као наследног језика. Полазећи од претпоставке да уверења наставника одређују педагошки приступ и обликују образовни процес, анализирамо ставове наставника према циљу наставе наследног језика у оквиру Посебног програма за образовање и васпитање на српском језику у иностранству које спроводи Министарство просвете Републике Србије.

Марија Мандић у свом тексту „Српски варијетети у Мађарској: лингвистичка проучавања и одржање језика” говори о српској језичкој заједници у Мађарској која је пример „старе” дијаспоре која датира још од 15. века. У раду се прво представљају главни резултати истраживања језика „стarih дијаспоричних говорних заједница” (Словенија, Румунија, Мађарска), а затим се прелази на студију случаја српског у Мађарској у савремено доба. Испитују се разноврсни друштвени аспекти који утичу на употребу српског у Мађарској, као што су замена језика, међуетнички бракови, утицај српског стандардног језика и хегемонија мађарског, и нове миграције из Србије. Такође се представљају напори српске језичке заједнице да очува присуство српског језика у образовном и јавном домену.

Монографију заокружује рад „Да ли је поезија чуварка језика?” Биљане Дојчиновић који говори о збиркама поезије насталим у дијаспори чији је циљ, отворено постављен или имплицитно присутан, очување српског језика. Поредићи збирке из временски различитих слојева америчке дијаспоре и то на фону резултата истраживања у оквиру пројекта HerCuLIS, ауторка настоји да одговори на питање постављено у наслову рада.

5. Закључак

Тим пројекта HerCuLIS вођен је идејом да је у доба интензивираних транснационалних и трансконтиненталних миграција и афирмације комплексних и вишеслојних индивидуалних и колективних идентитета и култура, од виталног значаја да се формира корпус примерних података и научних радова усмерен на систематичну репрезентацију српских заједница у дијаспори која се свакако мора препознати и признати као део српског културног наслеђа и српског националног бића. Пројекат HerCuLIS за циљ има да створи и одржава дигитални простор који свим заинтересованим странама у

академским заједницама у земљи и иностранству пружа могућност за директан рад на материјалима и увид у академске исходе овог пројекта.

С обзиром на то да је реч о првом системском емпиријском истраживању са теренским радом на ову тему, истичемо да радове представљене у овој монографији наша публика треба да схвати као „врх леденог брега” и као позив за укључивање ауторки и аутора из различитих академских области заинтересованих за теоријско-лингвистичка, социолингвистичка, антрополошка, културолошка, књижевноисторијска, књижевнотеоријска истраживања у области односа језика и идентитета у српској дијаспори, чиме би се наравно остварио и значајан допринос развоју студија наследног језика и дијаспоре на глобалном плану.

ЛИТЕРАТУРА

- Видаковић Петров, Кринка. *Срби у Америци и њихова периодика*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2007.
- Вујић Ј. Јелена, Александар М. Милановић. *Језик писаног наслеђа Срба у Америци – правци исцртавања*. Београд: Чигоја, 2023.
- Вучина Симовић, Ивана, Јелена Филиповић. 2009. *Етнички идентитети и замена језика у сефардској заједници у Београду*. Београд: Завод за уџбенике, 2009.
- Филиповић, Јелена, Јован В. Филиповић. У „Простори, места и језици српске интелектуалне дијаспоре у сајберспејсу.” *Српски језик од Вука до данас*, књига 1, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, (2015): 443–453.

*

- Anderson, Benedict. *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London, New York: Verso. 2006.
- Barber, Tamsin. „The plasticity of diasporic identities in super-diverse cities”. У *Routledge handbook of diaspora studies*, R. Cohen, C. Fischer (eds), 268–275. London, New York, Routledge, Taylor, Francis group, 2018.
- Blommaert Jan, Ben Rampton,. „Language and superdiversity”. *Diversities. An Online Journal Published by UNESCO, MPI MMG*, 13(2), 1–21. 2011.
- Blommaert, Jan. *Chronotopic identities*. Tilburg Papers in Culture Studies. 2015. Retrieved June 19, 2017, from https://www.academia.edu/15207208/Chronotopic_identities (приступљено 15. маја 2025).
- Blommaert, Jan, Jelke Brandehof, Nemcova, Monika. „New modes of interaction, new modes of integration: A sociolinguistic perspective on a sociological keyword”. In *The Dynamics of Language: Plenary and Focus Lectures from*

- the 20th International Congress of Linguists* (245–256). Tilburg Papers in Culture Studies, No. 202. 2018, June.
- Brewer, Johanna, Paul Dourish. „Storied spaces: Cultural accounts of mobility, technology, and environmental knowing”. *International Journal of Human-Computer Studies*, 66–/12 2008): 963–976.
- Bucholtz, Mary., Kira Hall. „Language and identity” У *A Companion to Linguistic Anthropology* A. Duranti (ed.). Oxford: Blackwell, pp. 369–94. 2004
- Bucholtz, Mary, Kira Hall. „Locating identity in language”. У *Language and identities* Carmen Llamas, Dominic Watt (eds.), 18–28. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010.
- Dornyei, Zoltan. „The L2 Motivational Self System”. in: *Motivation, Language Identity and the L2 Self*, Clevedon: Multilingual Matters, 2009.
- Dyer, Judy. „Language and identity“. У *The Routledge companion to sociolinguistics*, C. Llamas, L. Mullany, P. Stockwell (eds.) London, New York: Routledge, Taylor, Francis Group, pp. 95–100, 2007.
- Dženkins, Ričard. *Etnicitet u novom ključu*. Beograd: XX vek, 2001. (naslov originala: Jenkins, R. *Rethinking Ethnicity*. London: SAGE Publications, 1997; prev. I. Spasić). Edwards, J. *Language and Identity*. Cambridge: Cambridge UP. 2009.
- Erikson, Erik H. *Identitet i životni ciklus*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2008. (naslov originala: Erikson, Erik H. 1959. *Identity and the Life Cycle. Selected Papers*. New York: International Universities Press).
- Filipović, Jelena. *Transdisciplinary approach to language study. The complexity theory perspective*. London: Palgrave Macmillan, 2015.
- Filipović, Jelena. *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike* [The power of words: Essays on critical sociolinguistics]. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2018.
- Filipović, Jelena, Ana Jovanović. „Family language policy of Serbian as a heritage language in the USA diaspora context: reversing language shift”. *Current issues in language planning*. У штампн. <https://doi.org/10.1080/14664208.2025.2524788>
- Filipović, Jelena, Ivana Vučina-Simović. 2012. El judeoespañol de Belgrado: un caso paradigmático de los Balcanes. *Hispania*, 95/3 (2012): 495–508.
- Filipović, Jovan V. *Management of a Diaspora Virtual University as a Complex Organization, Serbian Diaspora Virtual University: An Emerging Leadership of a Nation*, Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2012.
- Fishman, Joshua. A. *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*. Clevedon-Philadelphia: Multilingual matters, 1989.
- Habermas, Jürgen. *The Theory of Communicative Action I, Reason and Rationalization of Society*. Boston, MA: Beacon Press, 1984.
- Halwachs, Dieter. „Language, plurality and minorities in Europe“. У *Minority Languages in Education and Language Learning: Challenges and New*

- Perspectives*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, pp. 13–42, 2017.
- Herdina Philip., Urlike Jessner. *A dynamic model of multilingualism: Perspectives of changes in psycholinguistics*. Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney: Multilingual Matters, 2002.
- Jovanović, Ana, Ivana Vučina Simović,. „Nastava srpskog kao zavičajnog jezika: Ko su učenici zavičajnog jezika?” *Srpski jezik, književnost, umetnost*, ed. M. Kovačević, J. Petković, Kragujevac: FILUM, pp. 475–486, 2015.
- Kang, Sonia K., Galen V. Bodenhausen. „Multiple identities in social perception and interaction: Challenges and opportunities”. *Annual review of psychology*, 66: 547–74, 2014.
- Maguire, Mary. „Introduction: reflecting on methodology and methods”. *Sociolinguistic studies*, 1/1 (2007): 5–24.
- Marotta Vince. „Hybrid identities in a globalised world”. У *Public sociology: An introduction to Australian society*, Germov J., Poole M. (eds.). Crow’s Nest, NSW: Allen, Unwin, pp. 188—204, 2011.
- Rašić, Miloš., Dragana Antonijević. „Aspekti intergracije treće i četvrtе генерације потомака српских радних миграната у Бечу”. *Etnografski institut SANU*, 1/2 (2023): 401–439.
- Riley, Philip. *Language, Culture and Identity*. Advances in Sociolinguistics Series, London/ New York: Continuum, 2006.
- Scully, Marc. „Making and ‘faking’ a diasporic heritage”. У *Routledge Handbook of Diaspora Studies* R. Cohen, C. Fischer (Eds.) pp. 99–105. Taylor, Francis Group, 2018.
- Stone-Mediatore, Shari. Postmodernism, realism and the problem of identity. *Diaspora* 11/1 (2002): 125–138.

Jelena Filipović

University of Belgrade, Faculty of Philology
jelenafbgd@gmail.com

Original Scientific Paper

Summary

IDENTITY AND LANGUAGE IN DIASPORA STUDIES

HerCuLIS project aimed at bridging the research gap regarding the complex phenomenon of interactions between Serbian as a heritage language and the construction of cultural identity in the Serbian diaspora. Our epistemological paradigm throughout the project has been constructivist, grounded theory-based and connectivist. It has emerged from the realization that it is of vital importance to form a corpus of exemplary data and scholarly works focused on the systematic representation

of Serbian communities in the diaspora, which must certainly be recognized and acknowledged as part of Serbian cultural heritage. Moreover, the HerCuLIS project aims to create and maintain a digital space that provides all interested parties in academic communities, both domestically and internationally, with the opportunity for direct work on raw data as well as an insight into the academic outcomes of this project.

Given the fact that this is the first systemic empirical fieldwork research on this topic, we emphasize that the papers presented in this monograph should be understood by our audience as the “tip of the iceberg”. They open a dialogue with all interested parties and should be viewed as an invitation for the inclusion of authors from various academic fields interested in theoretical linguistic, sociolinguistic, anthropological, culturological, literary-historical, and literary-theoretical research in the field of the relationship between language and identity in the Serbian diaspora. Our modest effort, we believe, also makes a significant contribution to the development of heritage language and diaspora studies globally.

Key words: identity, diaspora, ethnicity, nationality, globalization, transnationalization, Serbian as a heritage language

ОЛИВЕРА М. ДУРБАБА*

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ, ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

БЕОГРАД

© <https://orcid.org/0000-0001-9143-6739>

УЛОГА НАСЛЕДНОГ ЈЕЗИКА У НАСТАНКУ И ОБЛИКОВАЊУ ХИБРИДНИХ ИДЕНТИТЕТА¹

*Где је људима завичај? Тамо где групи људи око
њих разумеју до краја и дна шпиа они кажу, до
последњеј сјољној и унутрашњеј шрејейша
језичкој разумеју шпиа је онима грајо и шпиа их
боли. (Исидора Секулић)²*

На основу наративних података прикупљених у 65 интервјуа спроведених у Сједињеним Америчким Државама, Аустрији и Шпанији, током 2023. и 2024. године, у раду се истражује концептуализација идентитета и повезаност између идентитета и језика међу припадницима српске дијаспоре различитих исељеничких генерација, са циљем утврђивања елемената путем којих се конструише и реконструише идентитет, односно стварају хибридни идентитети.

Кључне речи: језик, идентитет, културни маркери, хибридизација, САД, Аустрија, Шпанија, миграција, исељеничке генерације.

* odurbaba@gmail.com, olja.durbaba@fil.bg.ac.rs

1 Овај рад је настао у оквиру пројекта *Digitization of Heritage Culture and Language Identity of Serbian Diaspora* (HerCuLIS), пројекат бр. 1548 (2023–2025), који је финансијски подржао Фонд за науку Републике Србије.

Ауторка овај прилог са захвалношћу посвећује свом деди Радосаву П. Јочићу, родом из Мартинића код Подгорице (Црна Гора), који је као емигрант приспео у Америку у марту 1914. године (према подацима из имигрантске евиденције Ellis Island у Њујорку) и услед напорног рада у америчким рудницама прерано преминуо, те није имала прилике да га упозна.

2 Исидора Секулић (2017). *Изравнања*. Београд: Neopress, 25. Преузето из есеја *Народни језик наш — њонос наш*, објављеног 1935. године.

1. Увод

Термин *идентитет*, који несумњиво спада у најрелевантније и најинтригантније појмове модерних постструктуралистичких хуманистичких наука, настао је од латинске речи *idem*, у значењу „исти”, „истоветан”. Већ сама ова одредница указује да је суштинско обележје идентитета успостављање односа једнакости (отуд и изведени термин „идентификација”), то јест, изједначавање с неком мањом или већом колективном групацијом с којом се успоставља повезаност путем заједничких искустава, пракси, језика, представа, вредности, традиција итд. Стога идентитет подразумева осећај припадности групи или групног заједништва („друштвени идентитет”), а тиме и свест о разграничењу, одвајању, дистанцирању у односу на Другог (другу групу, други колектив). Истовремено, идентитет јесте и дистинктивно обележје појединца, сваке индивидуе, која развијајући током живота повезаност с различитим колективним творевинама, учествујући у разноврсним друштвеним праксама, остварујући бројне социјалне интеракције реализује самосвојност, јединственост, незаменљивост. Тиме срж идентитета чини бинарни однос „сопства” (лат. *ipseitas*, енг. *sameness*) и „другости” (алтеритет, гр. *heterótes*, енг. *otherness*), односно опозиција између „свог” и „туђег”, друштвени концепт који укључује прожимање различитости (Goffman 2000: 60; Ricken, Balzer 2007: 65; Дурбаба 2016: 136).

Condition humaine друштава с краја 20. и почетка 21. века одликује се, између осталог, мобилношћу каквој нема премца у људској историји; све је више како вољних тако и изнуђених миграција становништва, због чега је појединац све чешће принуђен да редефинише сопствене социјалне улоге и позиције, контакте, основе за повезаност с другима. Тиме се мења и његов идентитет, који се стога у модерно доба перципира као динамички, флуидни, континуални, вишеслојни, мултифакторијални конструкт. Он се обликује постепено, у развојним фазама с делимичним индивидуалним одступањима (Pijaže, Inhelder 1990; Erikson 2007; Allport 1955), у којима дете бива изложено процесима социјализације (примарно, у родитељском дому, секундарно, у оквиру образовних институција и других форми ширег или ужег друштвеног организовања), као и евентуалним потоњим акултурацијама, у случају промене средине (Barker, Galasinski 2001; Berry 2006; Sabatier 2013; Baumgartner 2020), чиме долази до постепеног формирања (као и модификовања) вредности, норми, ставова, уверења, идеологија, погледа на свет.

Идентитет се, дакле, конструише, реконструише, деконструише у контексту варијабилних индивидуалних и колективних искустава, околности, одлука. Он се стога не може посматрати и тумачити у есенцијалистичком смислу (Hall 2001; Altmayer 2004; Жикић 2011), као једном и заувек одређен и дефинисан, будући да „ниједан појединац не долази на свет са неким предодређеним идентитетом” (Дурбаба 2016: 137). Велики допринос оваквом

динамичком схватању идентитета дала је критичка постколонијална теорија (историја, филозофија, социологија итд.), суштински обликована идејама и радовима тзв. „свете тројке” (енгл. *holy trinity*) мислилаца (Едвард Саид /Edward Said/, Гајатри Чакарворти Спивак /Gayatri Chakravorty Spivak/, Хоми К. Баба /Homi K. Bhabha/), који су (између осталог и на основу сопствених личних и професионалних искустава миграције и живота у различитим културама) инспирисали на интензивније промишљање проблематике идентитета у оквиру готово свих друштвено-хуманистичких наука,³ управо с фокусом на модалитете његовог обликовања и могуће модификације (Said 2008; Chakravorty Spivak 1994; Bhabha 1994,1997). Премда се сам термин „хибридних идентитета”, онако како га је сковао и дефинисао Хоми К. Баба, изворно односио на један специфични (пост)колонијални контекст (индијско-британски), он је у међувремену проширио значење и на све друге појавне облике идентитета које одликује настанак и еволуција у најмање две различите културне димензије (Fürstenau, Niedrig 2007), превасходно оним условљеним или изазваним миграционим процесима.⁴ Билингвални језички развој у случају говорника наследног језика (Valdés 2005; Montrul 2010; Benmamoun et al. 2010, 2013; Polinsky 2018) свакако може представљати један од видова хибридизације идентитета.

Динамичка природа идентитета, дакако, подразумева да он обухвата компоненте које му у мањој или већој мери обезбеђују сталност и континуитет – метафорички говорећи, он је попут чувене Хераклитове реке (она тече и мења се, али је увек ту, увек распознатљива у својој јединствености). Овај кратки увод (који нипошто не претендује на свеобухватност приказа ове комплексне проблематике, нити би то уопште било могуће), илустративно бих заокружила још једним метафоричким приказом идентитета, и то као отиска прста – наиме, свако од нас поседује тај танани колоплет папиларних линија на јагодицама прстију, али не постоје две особе код којих би њихов распоред био истоветан, као што не могу постојати ни две особе „идентичних идентитета” (било би то и фактички немогуће, једнако колико је и језички неприхватљив овај плеоназам).

У конститутивне чиниоце идентитета убрајају се пре свега елементи етнонационалног припадништва (идентификација на основу „пореkla”, и то родитеља и претходних генерација сродника); пол и род; језик; религија, митологија, идеологија; обичајна култура, традиција; култура свакодневице; интернализоване вредности и норме; социјални, образовни и други институционални оквири, професионално одређење...

3 Социјални, психолошки, социопсихолошки, (примењено)лингвистички, културноантрополошки, економски, јуристички итд. феномен.

4 У интервјуима вођеним у оквиру пројекта HerCuLIS, који представљају предмет и тематику овог прилога (в. поглавље 2), наилази се и на бројне друге атрибуте за исказивање двојства или дихотомије (не)припадања, типичног за мигрантски или дијаспорични контекст, међу којима се издвајају: мешани, мешовити, двоструки, подвојени, изгубљени, поломљени [...] идентитет(и).

Један од најопсежнијих модела који се баве дефинисањем психолошких аспеката обликовања идентитета и уравнотеженог развоја личности јесте „модел четири стуба” (Petzold 1993)⁵, са следећим елементима: телесност (виталност, физичка форма, психичко здравље, ментално благостање, изглед, сексуалност, отпорност); социјални односи (друштвеност, самопотврђивање, породица, партнерски и пријатељски односи, слободне активности, друштвене мреже), рад и постигнућа (посао, признање и вредновање, професионално задовољство, пословно оптерећење, вештине, могућности); материјална обезбеђеност (приходи, развојне могућности, иметак, стамбена ситуација, превенција и сигурност); вредност и идеали (морал, етика, религија, традиције, узор, правичност).

2. Пројекат HerCuLIS: прикупљање и анализирање података

Као што је већ истакнуто у уводном тексту (в. Филиповић у овој монографији), у оквиру пројекта HerCuLIS (в. напомену бр. 2) пројектни тим је на основу конструктивистичког теоријског епистемолошког оквира и примене утемељене теорије и квалитативне истраживачке методологије спровео 65 интервјуа са 96 припадника наше дијаспоре у Сједињеним Америчким Државама (Чикаго, Њу Џерси, Филадельфија), Аустрији (Беч) и Шпанији (Мадрид). Прикупљање података обављено је теренским истраживањем „*in situ*”, дакле на лицу места,⁶ путем отворених, полуструктурисаних, дубинских интервјуа. Истраживачице су током интервјуа састављале личне белешке (у питању су такозвани мемои – кратки коментари, подсетници, осврти на битне топове (тачке велике информативне густине) и њихово понављање у интервјуу (в. Knežević et al. 2012: 95). Интервјуи су потом преслушавани, на основу чега су сачињени протоколи интервјуа,⁷ који представљају скраћене транскрипте, а укључују и релевантне податке о околностима спровођења интервјуа,⁸ етнобиографске информације,⁹ као и кључне речи (односно „индикаторе”, према парадигми утемељене теорије); индикатори доводе до дефинисања концепата (кодова) које су изнедрили наративни подаци. Овде ће бити укратко приказани, анализирани и интерпретирани концепти у којима се огледа

5 Можда је од значаја споменути да се овај модел користи у психотерапеутским поступцима са циљем подстрекивања на самоспознају.

6 Осим неколико интервјуа који се нису могли обавити у планираним терминима боравка пројектног тима на терену, те су стога спроведени путем (снимљених) разговора на интернет платформи Zoom.

7 Аудио записи интервјуа, као и наративни протоколи, доступни су заинтересованим истраживачима, уз претходну регистрацију, на интернет страници пројекта www.herculis.rs.

8 Наслов документа; дужина аудио-записа; језик интервјуа; држава/место обављања интервјуа; број саговорника.

9 Иницијали испитаника; годиште; пол; земља и место рођења; земља и место боравка; генерација исељеништва (опционо још и: етничка припадност; верско опредељење; образовање; професија; партнерски статус; језици комуникације).

проблематика идентитета (уз издвајање улоге језика у формирању друштвеног и индивидуалног идентитета), и то:

а) поимање сопства (најшире схваћени аспекти идентитета): „*Ко сам ја?*”; „*Како видим и доживљавам себе самој/саму?*”;

б) поимање припадања или неприпадања сопственој етничкој групи (интерперсонални односи, везе између појединаца, као и између појединаца и група, партиципација у формалним и неформалним облицима социјалног организовања): „*У којој мери доживљавам себе као део дијаспоричне заједнице?*”;

в) слика Другог о мом сопству (положај имиграната као социјално условљена датост): „*Како ме види и доживљава средина у којој живим?*”; „*Ко сам ја у очима других?*”

г) српски језик (значај језика за појединца, емотивни однос спрема језика; друштвени статус мањинског језика спрема доминантног): „*Шта ми значи српски језик?*”; „*Како заједница прихвата мој „лични” језик?*”; „*Како користиш језик средине?*”;

д) културни маркери, заједничка („дељена”) културна обележја (ћирилица, православље, слава и други обреди; гастрономија, фолклорни елементи – плес и музика итд.).

3. Поимање сопства

Код већег броја информаната у САД потврђена су Фишманова запажања (Fishman 1965, 1989, 1991), дефинисана као модел „три генерације” („*three-generation model*”)¹⁰; истовремено се може констатовати да замена или губљење језика, почев од друге исељеничке генерације, нису довели и до губљења перцепције и уверења о сопственом српском идентитету (на основу порекла и трансгенерацијског повезивања, односно осећаја припадништва „предачком низу”). Тако се једна информанткиња децидирано декларише као „*Српкиња која живи у Америци*” (2.¹¹), друга да је „*Американка српског порекла, православне вере*” (2.), док један млађи информант, иначе ограничено флуентан у српском језику, сматра да би био „*српскојосрпски Србин*” да је рођен у Србији; но, пошто је одрастао у Америци и говори течно енглески као свој први језик, он је и „*представник Америке*”, премда „*по пореклу кроз Србин*” (2.). Факторима који поткрепљују српски идентитет сматрају се још и: карактеристично име, као код информанткиње која каже да се осећа се као Српкиња, „*по којој врхује и моје име*” (2); спортско навијање („*искључиво за Србију*”) (2.); кување (углавном) српских јела (2.) итд. Једна информанткиња објашњава да је веома поносна на

¹⁰ По овом моделу прва емигрантска генерација задржава свој језик, код друге је на делу замена матерњег језика (различитог обима и динамике) језиком средине, док је трећа генерација у највећем броју случајева већ изгубила језик својих предака.

¹¹ Број у загради представља генерацију исељеништва.

своје порекло, будући да је одрасла „*very ethnically*”, и то у мешовитом браку, од оца српског емигранта и мајке религиозне хрватске католикиње, рођене у Америци (2–3.). Неколико припадника 2. генерације наводи да их у Србији сматрају Американцима (један од њих је имплицитно наговестио да је то осетио као поругу), а у Америци се декларишу као Срби, или их тако средина доживљава: „*на њоу сам the Serbian guy и шако ће и осћаи*”.

Својеврсни феномен „поновног буђења”, односно „оживљавања” етничког идентитета код припадника треће, па чак и четврте иселеничке генерације, спомиње и информанткиња која се иначе бави поучавањем српског језика; по њеним речима, дешава се да се за учење српског пријаве млади људи српског порекла без знања српског језика, често мотивисани боравком у Србији или неким другим (позитивним) контактом, који се после тога „*заљубе у Србију*” и пожеље да науче језик својих предака. У једном интервјуу наведен је и пример припадника старије генерације¹², од којег се, упркос његовом руководећем положају у једној српској организацији уопште не очекује мотивација за учење српског језика (који није имао прилике да научи, како се чуло у датом интервјуу).

Очекивано, код прве мигрантске генерације у САД нису забележени случајеви одрицања од првобитног идентитета да би се „преузео” други, амерички (нема асимилације у првој генерацији). Један број саговорника ове генерације у разговору је демонстрирао или експлицитно исказивао одређени степен флуидног, динамичког хибридног идентитета (у смислу адаптације, мешања културних образаца, прихватања или прилагођавања). Тако, на пример, информант који је у САД отишао у младићком добу, 1999. године, каже да и једну и другу земљу подједнако прихвата и осећа „*као своју*”, односно да су му обе „*једнако граје*”. Већина, ипак, свој идентитет и даље јасно везује за (национално, етничко, евентуално регионално) порекло, што је код неких повезано и са експлицитно израженом вољом и решеношћу да се „очува српски идентитет”. Информант који је чак написао и књигу о историјату српске дијаспоре исказао је уверење да Срби имају судбину, поред још два народа, Јевреја и Јермена, „*да лушају светом*”. Та својеврсна „носталгија за другим местом” може се тумачити и као одређени степен личног авантуризма: „*Ма колико је у Србији добро, нама шамо стварно није било лоше, нешто ће вуче*”. Један други пак сматра да не треба да трагамо за новим идентитетом кад имамо „*наш српски језик*” (директно изједначивши језик и идентитет). Информанткиња која размишља о повратку у Србију представља се као „*Српкиња која живи у Америци, вероватно привремено*” (што је свакако занимљив случај нове генерације у расејању, која приликом пресељења на други континент не затвара неминовно врата за собом). Друга информанткиња каже да се осећа Српкињом у Америци, још прецизније се дефинише као „*Српкиња са Косова*”. Сматра да

¹² У овом случају по једном родитељу је друга, а по другом родитељу трећа генерација.

родитељи имају велику улогу у очувању језика и културе, али да код родитеља који превише форсирају српски деца имају кризу идентитета јер не знају шта су. Интересантно је да ова иста информанткиња учи дете да је Американац српског порекла јер не жели да јој дете буде аутсајдер, мада би хтела да оно зна српски и да буде у могућности да чита српске писце у оригиналу. Рефлексија о етничкој специфичности као важном обележју идентитета провејава и из изјаве једне информанткиње прве генерације која се доселила почетком деведесетих година 20. века; она је, наиме, свесно одлучила да ће избећи егзогамну брачну заједницу, наводи да се дружила с нашим људима, знајући да интернационални брак и дете са странцем нису за њу. За брак и заједнички живот желела је „неког нашег”, ко говори наш језик, с ким ће слушати исту музику и причати о истим стварима, водити дете у своју земљу.

У једном од интервјуа информанткиња прве генерације, родом из Босне и Херцеговине (БиХ), изјавила је да људи пореклом из Републике Српске више држе до српске културе и језика од оних из Србије. Као пример наводи пријатеље који су емигрирали из Србије (доселили су се отприлике у исто време, након распада Југославије), а чија деца уопште не говоре српски (чини јој се да родитељима није претерано стало до очувања сећања на порекло). Информанткињи тешко пада то што се, по њеним речима, Србијанци мање труде и боре за српство, српску културу и језик, за разлику од сународника из Републике Српске. Навела је да, примера ради, чланови њене породице иду у цркву не само из религиозних разлога, већ да би се више дружили са својим земљацима.

Етнонационално сопство се у наведеним примерима, како у првој исељеничкој, тако и у генерацијама код којих је већ дошло до замене и губљења језика, доживљава у дихотомијском односу према окружењу, изразу самобитности, нечему другачијем од онога што представља окружење, делимично и на уверености у компаративну посебност (примарне или наследне) културе којој се припада: *„Сви ми мислимо да је наша култура, наша религија најбоља”*. *„Ми мислимо да не треба да се утајимо овде, да будемо као сви остали јер ми смо посебна нација са културом која је боља и која је обликовала све”*.

Што се тиче бечких исељеника и питања њиховог поимања и доживљаја сопства, чини се да су се међу саговорницима, припадницима најновијих миграционих струјања током 21. века, издвојиле најмање две релативно нове категорије (наравно, у ограниченом корпусу прикупљеног материјала¹³), унутар којих се испољавају одређене дистинктивне карактеристике, а које се обе (делимично или готово у потпуности) разликују од претходних миграционих таласа, такозване „старе” дијаспоре („гастарбајтера”), формиране

13 Методолошки дизајн овог истраживања утицао је на околност да су информанти извесно нешто вишег образовног статуса (доминантно средњег, вишег и високог) од просека мигрантске (па и сваке друге) популације.

седамдесетих и осамдесетих година 20. века (Antonijević 2011; Antonijević 2012; Jovanović 2017; Вулетић 2015), чија су деца (било да су рођена у Аустрији или да су одрасла „у старом завичају”, углавном код баба и деда или неких других блиских сродника, и тек у каснијем животном добу поново „спајана с родитељима”, неретко у узрасту који им је по тадашњем законодавству представљао лимит за остваривање право на легални боравак у Аустрији) сада већ припадници треће и четврте генерације исељеника.

Ове две нове мигрантске категорије (међу којима се не може направити јасно разграничење, будући да су разлике понекад нејасне и флуидне) назвала бих описно и помало афористично, управо на основу њихових наратива о сопству, (1) „интернационалисти из комшилука” и (2) „необалкански (језички) савез”.

Они први запослени су претежно у академском или уметничком сектору, некој међународној организацији или корпорацији, где комуницирају на енглеском језику. Егземпларан је случај информанткиње која наводи да је дошла у потрази за даљим образовањем, професионалним напретком и новим искуством. Њихов боравак у Аустрији није праћен вољом па ни потребом за учењем немачког, те чак и у случају дужег боравка у Бечу остају несигурни у коришћењу језика средине; круг људи са којима се друже јесу или такође странци (ретко Аустријанци) или људи с простора бивше Југославије (с којима деле одређене вредносне системе). Премда сматрају да би у Бечу *„шребало научићи немачки језик”*, не виде довољну потребу за тим уз аргументацију да је превише људи с различитих страна света, процењују да је учење немачког (временски) захтевно и да не доводи до истог ефекта у односу на могућности коришћења енглеског и матерњег језика: *„Не значи да је то добро, можда би било боље да морам да се пошрудим, али је лакше”*. Информанткиња која у Бечу живи већ 19 година наводи да ретко користи немачки језик, уз образложење да је карактеристично за Београђане да се осећају непријатно јер им немачки није перфектан, због тога често користе енглески, премда, по њеним речима, Аустријанцима заправо прија како год се говори, само да је на немачком. *„Ја се и даље осећам нелагодно када шребам да причам”*.

Самоодређење ове популације понекад је ситуационо условљено – један испитаник на питање како се представља одговара *„Како коме”*, и додаје да углавном каже да је из Београда, спомене да је *„дуго живео вани”*. Углавном поричу потребу за етничким или националним одређењем, рекло би се да се њихов идентитет формира трансетнички и транснационално (укључујући и неадаптираност у аустријско социјално окружење): *„Прво шребам да дешектујеш некога као Друјо, а онда да га прихватиш као истог...”* Неки од њих уместо етничког или националног самоодређења радије наводе неко локално/регионално, односно географско. Тако једна информанткиња изјављује да би пре 10 година рекла да је из Босне али да никад није рекла *„ја сам Српкиња”*, већ *„моји су из Босне”*. Њен партнер сматра да се после рата

(мислећи на распад Југославије) све свело на „*миуље српство*“, да се изгубио југословенски идентитет и да је настао „*српски кич*“. Наводи пример свог оца – „*кренуо је сада да србује*“, премда то никада раније није чинио. Судећи према неким индицијама, које се пре свега тичу (обликовања) културних потреба, могуће је и да су припадници ове исељеничке категорије одрастали претежно уз (про)југословенску националну оријентацију (у интервјуима се нпр. спомиње васпитни модел „у духу који није националистички“).

Ону потоњу групу, названу „необалкански (језички) савез“, у просеку чине исељеници нешто нижег образовног статуса од прве групе, али и нешто вишег од оних из у претходних мигранских генерација. Изјављују да су се на емиграцију одлучивали углавном из емотивних разлога, или су генерално имали одређене личне контакте који су им омогућили долазак и олакшавали прилагођавање. Неки од њих Беч виде као некадашњи и садашњи „*ценијар југословенске интелигенције*“: „*Имам осећај да у последњих пет година много наше интелигенције долази овде из Хрватске, из Србије, из Босне, има их и из Словеније, баш се то осећа у граду*“. Заједничким именитељем сматрају „наш језик“ (о овом термину в. поглавље 6), као и изванредан „дух“ својствен људима социјализованим у читавој бившој Југославији у предвечерје њеног распада. У једном интервјуу информант цитира свог пријатеља који каже да су у оквиру те „необалканске заједнице“ – „*сви јако солидарни и љубазни и сви иду један на другој*“.

И једна и друга групација наводе као позиван аспект живота у Бечу постојање паралелне инфраструктуре где се могу користити „наши језици“, „у *иошши*, у *банци*, *свуда*“. Ослањају се на „своју логику“ (мајсторе, лекаре, зубаре итд.) и користе је по потреби (било стога што се не осећају делом аустријског друштвеног система или отуд што „*воле да остану у оквирима познатој*“). Такође се информишу на основу медија на српском језику, прате садржаје из Србије, политичку ситуацију и актуелности.

Информанти с којима су вођени интервјуи у Мадриду представљају (као што је наведено код Јелене Филиповић у овој монографији) узорак релативно млађе популације, која се у Шпанију досељавала спорадично пред крај 20. века и у нешто већем броју почетком 21. века. Информанти су листом припадници прве исељеничке генерације (у неким случајевима био је могућ разговор и с њиховом децом). Овде ће егземпларно бити приказани животни путеви троје исељеника који су у Шпанију емигрирали услед сасвим различитих околности, сви имају или су имали партнерски однос са Шпанкињама, односно Шпанцем, нико од њих нема у окружењу пријатеље српског порекла нити имају свест о постојању било какве српске дијаспоричне заједнице.

Први информант је дошао у Шпанију у доби од 12 година (1989. године), кад је његов отац добио заступништво велике југословенске компаније у Мадриду. Услед ратних дешавања породица се није вратила у Београд. Информант наглашава да је селидба у иностранство у развојно осетљивом

адолесцентском узрасту за њега била компликована (па чак и трауматична, судећи по коментару: „Мени се овде није свиђало, *йреирџавао сам дане*” до повратка у Београд, радовао се сваком распусту). Он стога у разговору изричито препоручује да се деца не измештају из своје (примарне) средине у фази раног пубертета јер тада тек почињу да разумеју свет око себе, уче правила социјализације која у другој средини не важе; сматра да је управо због пресељења у наведеном узрасту и његова адаптација потрајала доста година (што можда има везе и с неким тадашњим личним интересовањима и понашањем – занимали су га компјутери, био је оно што би се данас назвало „*џиком*”, играо је шах). Поред тога, био је свестан да се и друштвена ситуација у његовој земљи променила на горе, што је додатно погоршавало његов положај (сећа се да у кући више није преовладала весела атмосфера и да су почели неки забрињавајући телефонски разговори). Ове околности су довеле до тога да у садашњем одраслом добу, кад су му везе у Београду готово ишчилеле и Мадрид доживљава као своју „базу” (што сматра прецизнијом ознаком него што био био „дом”), изјављује: „*Инклинирам људима који имају йоломљене идентџиџеџе као ја*”. Поломљени идентитет метафорички описује као вазу, „*йоломљену џа залейљену*” (препоручује психотерапију као методу да се научи претакање емоција у речи). Наводи да су му пријатељи, познаници, емотивне партнерке често људи са интернационалним искуством попут његовог. С децом је свесно говорио шпански јер му је било лакше да на том језику формулише емоције; они су српски научили уз бабу и деду, данас сматра да је „*неодјоворно*” што их није он томе учио.

Други информант је родом из БиХ (од мајке православке и оца католика), дошао је у Шпанију 2010. године и првих година није желео да ишта има с нашим крајевима (направио је својеврстан рез са својом прошлошћу), лакше му је било „*га сџали мостјове*” (наводи да је имао непријатности због мешовитог брака родитеља), како би се брже навикао на живот у иностранству. После неког времена је почео поново да размишља о коренима (као да се на изванредан начин „измирио” са својим пореклом). Када се представља, каже само да је из Босне, тешко је другима објаснити сопствени идентитет, за њих је то чиста географија. Шпански је почео да учи у школи језика у Мадриду, али је већ после три месеца с пријатељем закључио да је једини начин да проговоре језик – дружење са Шпанцима; у међувремену му је шпански постао језик који најчешће користи, на послу су му потребни још и енглески и руски (због колега Руса који не говоре шпански). Српски користи најмање, супруга Шпанкиња више инсистира на томе, сматрајући да дете има право да научи језик како би разумео тату и његову културу, поготову његов смисао за хумор (који другачије звучи кад га користи на шпанском)

Трећа информанткиња се доселила у Шпанију 2014. године из емотивних разлога, због будућег супруга Шпанца, у међувремену је родила двоје деце, никада није радила; шпански је савладала на курсу и уз супруга. Породични

договор је био да свако говори на свом језику, како би син разумео бабу и деду на српском. Он је приликом поласка у вртић, с две године, почео да користи и шпански с мамом, уколико се нађу негде с другим људима (у међувремену је интуитивно схватио да мама разуме и овај језик, иако с њим говори други). Кад му мама прича на српском, он све разуме. У кући се истрајава на употреби искључиво српског језика (супруг такође у довољној мери разуме говорни језик). У окружењу нема никог с ким би могла користити и одржавати српски. Сматра да јој се доласком у Шпанију идентитет није променио, покушава да с породицом меша оба језика; по речима њеног супруга, она понекад чак и кува „мешавину” српских и шпанских јела (нпр. пасуљ са шкољкама). Отац и за децу сматра да немају двоструки идентитет већ се њихов један и јединствен „*обликује од два дела*”.

4. Поимање припадања или неприпадања дијаспоричној заједници

Већина информаната с којима су вођени интервјуи у Чикагу и у Њу Церзију окупља се око и у оквиру неке српске заједнице, доминантно су то цркве при којима делују и неформални видови образовања – одређени видови наставе српског језика, евентуално и уз обуку писања ћирилице и веронауку (за више података о историјату ове заједнице в. Pavlović 1990; Вујић, Милановић 2023). У Чикагу делује и билингвална (српско/руска и енглеска) школа „Свети Сава” (обухвата и предшколски ниво)¹⁴; постоје и клубови, фондације и удружења. Неколико информаната нагласило је кохезивну и за њих историјски значајну улогу хуманитарне организације Српска братска помоћ (*Serbian Brothers Help*)¹⁵, основане 1949. године под патронатом владике Николаја Велимировића (који јој је и кумовао). Припадници прве генерације углавном наводе да имају доста пријатеља Срба, док се у потоњим генерацијама, које социјалне контакте интензивније успостављају изван српске заједнице, интраетничко повезивање углавном своди на црквена окупљања, традиционалне манифестације (хуманитарног или комерцијалног карактера). За раније генерације, како наводи једна информанткиња друге генерације чији је отац емигрирао после Другог светског рата, било је уобичајено да се славе прослављају у дому, за велики број гостију. Већина америчких Срба треће и четврте генерације захваљујући цркви одрасла је уз одређени вид етничке „укорењености”, имали су „*забавас, славас*”. Често се у разговорима експлицитно истицао значај цркве за

14 Информација са интернет странице ове школе, званичног назива St. Sava Academy „*Smaller class sizes enable personalized instruction, driving high academic achievement while nurturing students' spiritual growth. With a curriculum that integrates cultural heritage and moral values, the Academy offers a well-rounded education that prepares students for future success, both academically and personally*“, в. <https://stsavaacademy.org/> (5. 5. 2025.)

15 Информација са интернет странице ове организације: „*Srpska Bratska Pomoć je nacionalno-humana, nepolitička organizacija, koja ovakvim stavom stoji na raspolaganju celokupnom Srpstvu u emigraciji, da preko nje rodoljubivi Srbi obavljaju svoju humanu dužnost prema braći i sestrama u nevolji*“, в. <https://serbianbrothershelp.com/sr/istorija/> (7. 5. 2025.)

повезивање, одржавање контаката и идентитетског (духовног) капитала („*Црква нас држи скупи као народ*”). Активности око црквених окупљања, у којима чланови заједнице делатно учествују (нпр. уређивање простора, организација догађаја, припрема хране итд.) служе и за ублажавање евентуалне психичке тескобе („*нема њросиора за носшалију*”). Родитељи покушавају да на сличан начин и код деце подстакну повезивање (црквени хор и фолклор, учешће у спортским активностима и аматерским позориштима, годишњи панамерички сусрети српских клубова и појединаца). Један информант износи утисак да је у већим градовима теже организовати живот и сусрете, ту су људи мање склони међусобном испомагању (наводи пример с примаоцима помоћи у Њујорку, који дођу у цркву само да приме средстава и потом их више никад не виде). Исти информант констатује да има много млађих досељеника који се не повезују с већ формираним заједницама и поставља питање шта ће бити кад нестане „*сшаре генерације*”,¹⁶ додајући да је за ефикасније деловање неопходно да се у животу заједнице учествује константно, „*да си сшалоно шју*”.

Ситуација у бечкој дијаспори, као што је и у претходном поглављу наговештено, изразито је слојевита и комплексна. Због историјског развоја, географске близине, геополитичких утицаја, културног баштињења, економске испреплетености и многих других фактора који имају кохезиони и конфликтни, уједињујући и разједињујући потенцијал, готово је немогуће говорити о једном компактном, већ пре о великом броју паралелно егзистентних видова организовања међу припадницима различитих мигрантских генерација, у контактним ситуацијама националног, крос-националног, транснационалног карактера („*У Бечу, хшели-не хшели, свуда су наши*”). Осим Српског културног центра, културних форума, друштава, удружења, савеза и клубова (у односу на америчку дијаспору знатно ређе цркава), информанти наводе да имају прилике за контакте и на (комерцијално) организованим забавама („журкама”), у угоститељским објектима (често означеним као „балкански”, в. прилог Биљане Ристић у овој монографији), путем заједничких одлазака на концерте, позоришне представе (примера ради, више информаната је навело да посећују *Akzent Theater*, где повремено гостују представе позоришта на српском језику и сл.) Чини се ипак да припадници различитих категорија бечке дијаспоре (в. поглавље 3) не учествују у истим колективним активностима, немају исте културне потребе и не конзумирају исте забавне садржаје, тако да им се „путеви не укрштају”, по речима једне информанткиње, она се клони наших кругова, то јест, старе дијаспоре, на пример, никад није била на Светосавском балу, и то, како каже, због личности које га промовишу.

16 Овде се свакако може поставити питање дали је за очување идентитета превасходно „задужена”, односно у томе најделотворнија и најефикаснија, актуелно најстарија исељеничка групација која је још у животу или пак она најновија тј. најкаснија, актуелно прва исељеничка, она која тек постепено хибридује свој идентитет, те и даље најинтензивније одржава међусобне контакте.

Информанти из све три државе у којима је спроведено истраживање спомињали су у контексту проблематике припадништва дијаспоричној заједници разједињеност и немогућност договарања као чест узрок распада одређених видова организовања („*Волимо да србујемо, али нисмо људисани*”). Једна информанткиња наводи да је до раслојавања („*као и у Србији*”), дошло чак и у позоришној делатности, у Чикагу су тако настала три различита позоришта: „*Ниједно није довољно квалитетно да бисмо имали шри*”. Можда је у том смислу најупечатљивији пример најмлађе дијаспоре, оне шпанске, где је чак дошло до тога да ни српска допунска школа није могла функционисати без трзавица (у доба теренског истраживања у Мадриду су биле активне две, од којих се у једној настава одвијала суботом а у другој недељом). Један информант је споменуо да су се дешавале неке „*шрапичне љриче, фракције, урлања на састајницима*” и запитао се „*Зашто је толико љешко Србима да се лепо љонашају једни љрема друћима?*” Још једна информанткиња је споменула сукоб у удружењу до којег је дошло услед неких политичких чарки и неспоразума (око емитовања филма *Крућови*), те је она одлучила да у њему више не буде активна.

5. Слика Другог о мом сопству

Информанти у америчком расејању ни у првој исељеничкој генерацији углавном нису износили експлицитне замерке на однос окружења (професионалног, колегијалног, приватног) према њиховом пореклу и употреби језика. Себе углавном сматрају социјално прихваћеним и уклопљеним, што делимично приписују личној адаптабилности а још чешће етнички мешовитој структури америчког друштва и природи система наглашеног индивидуализма. Ово се поготову односи на однос околине према употреби енглеског језика на ненативном нивоу; информанти углавном негирају негативне реакције на њихов енглески језик (било да је у питању енглески језик научен у школи или, што је код ранијих генерација неретко био случај, непознавање енглеског у тренутку досељавања). Тако један информант наводи да је у САД важније „*шћа радиш, како се љонашаиш*” него колико ти је добар језик. Сматрају да чак и рудиментарно знање енглеског језика није била непремостива препрека у постепеном прилагођавању на нову средину (генерално сматрају да је могуће опстати чак и без знања енглеског језика, уколико постоји умреженост у оквиру српске заједнице; ово се, дакако, по речима већине односи само на случајеве миграната без већих професионалних аспирација, спремних да обављају најслабије плаћене и друштвено најмање пожељне послове, код којих њихово непознавање енглеског језика не игра битну улогу). Једна информанткиња изјављује: „*Мој енглески је био broken English*” и додаје да никада имала проблем због тога (осим што је понекад деца „*завићлавају*”), никад се није осећала као мањина јер је Америка „*melting pot*”. Информанткиња која живи у Њу Џерсију сматра да је због великог броја миграната у овој средини „*љиродно*” да се деца

навикавају на то да многи говоре другачији језик и да их околина не разуме; већина је дошла однекуд и различитост порекла и употребе језика није много упадљива. Друга информанткиња пак пореди своја америчка искуства с неким ранијим ситуацијама и констатује: „У САД не постоји језичка стигма, за разлику од Европе прихватљиво је највишије грешке, имати ограничен фонд речи”. По речима једног информанта, у САД је омогућено да свако чува своју посебност, нико никог не гледа преко због порекла или језика.

Интересантно је да су неке информанткиње наводиле потпуно опречна искуства у вези са саветима које су добијале (превасходно од педијатара и педагога) по питању билингвалног развоја деце и породичне језичке политике. Тако се једна од њих присетила како јој је педијатар саветовао да говори на енглеском да не би „збунила деце”, те је са сином највише користила енглески у уверењу да ће га тако најделотворније припремити за упис у школу и потом му омогућити бољи школски успех. Слично је било у још једном случају где информанткиња наводи да је њен син ишао на *speech therapy* зато што је био *confused* и додаје своје објашњење да деца која говоре два језика, проговоре касније: „Овде ће некад доктори приписују, кажу изабериће језик на коме желиће да се деце развија.” С друге стране, чуло се и искуство мајке чији је педијатар, иначе пореклом Француз, управо подстицао учење матерњег језика у кући, „он је рекао, мене су родитељи у кући учили француски, она ће свакако научити енглески”.

Што се тиче друге генерације (узраста од старијих адолесцената до млађих одраслих људи, углавном нешто вишег образовног статуса), они наглашено имају утисак да се суштински (ни по изгледу ни по употреби флуентног, нативног енглеског језика) не разликују од свог окружења (један информант изјављује да мисли да га не доживљавају као Србина већ једноставно као „белој Американца”). Занимљиво је да родитељи прве генерације често наводе да их деца, као флуентни говорници енглеског, исправљају (најчешће по питању изговора или граматике, ређе вокабулара); једна информанткиња, примера ради, каже да сину смета њен акценат јер, као и сви тинејџери, покушава да се уклопи, с тим што је она та која не жели да он постане „Дон Смит”, тражи да му име правилно наглашавају и објашњава му да је лепота језика у различитости. По њеним речима, кад неко има акценат – то је знак да говори још неки језик. И међу овим информантима доминира став да је реално и могуће живети у Америци а да се никада не проговори енглески језик. Америку у том смислу виде као јединствен случај (о чему сведочи и етничка подељеност видљива превасходно у метрополама): „Ако живиш унутар заједнице, имаш своје радње, своје међује, шта ће ти језик?”

Наводећи породичне историјате досељавања, припадници треће и старијих генерација исељеника спорадично су се освртали на њима познате информације о статусу који су генерације њихових предака имале у миграционим кретањима у време око Првог светског рата (једна информанткиња наводи

да су јој преци емигрирали пред Први светски рат из Лике јер би иначе били мобилисани у аустроугарску војску, те су им родитељи „рекли да се склоне”), па све до извесних година након Другог светског рата (бежећи од сиромаштва, долазећи из заробљеништва или тражећи уточиште због учешћа у рату на пораженој страни или услед неслагања с променом друштвеног система). Претежно су биле у питању особе слабијег образовног статуса, без знања енглеског језика, принуђене да раде физичке и нискоквалификоване послове, у рудницима и фабрикама: „*Jegan goђе и њовуче цела банга*”. Чак и боље образовани мигранти у почетку су морали прихватити слабије плаћена занимања (једна информанткиња наводи пример свога оца, математичара по струци, са знањем шест језика, који је по доласку у Америку радио у челичани). Из тог разлога, веома се инсистирало да деца добро науче енглески језик (родитељска генерација је увидела сопствени хендикеп због ниске језичке компетенције) и да се школују за боље плаћене послове, како би остварили социјални успон на друштвеној лествици, у доба док је доминантни друштвени наратив почивао на идеји остварења „америчког сна” (*American dream*), односно могућности за напредовање и успех на основу сопствене даровитости, марљивости и залагања. Иста информанткиња констатује да више нема испомагања међу Србима нити помоћи при запошљавању, што је раније било уобичајено. Овакви коментари су индикативни и указују на веће етнодистанцирање српске заједнице у ранијим периодима. Док су раније генерације родитеља, свесне свог депривилегованог статуса услед непознавања језика, форсирале учење енглеског код своје деце, тј. давале јасну предност енглеском у циљу њиховог доброг образовања, данас би родитељи углавном желели да деца сачувају српски, али им то отежава савремени начин животога (в. поглавље 6). По речима једног информанта, који се, као представник 3. генерације са елементарним рецептивним познавањем српског, решава да одлазак у пензију искористи за учење језика – „*данашња цивилизација краде њородично време*”.

С друге стране, државе немачког говорног подручја, услед другачијих околности развоја, бележе прилично компликован историјат законодавних решења која се тичу права странаца, укључујући и образовне (језичке) политике. Упркос потребама за „увозом” радне снаге, које су интензивно расле од шездесетих година 20. века (доба које се, рецимо, у СР Немачкој означава као „привредно чудо”, нем. *Wirtschaftswunder*), права странаца, тадашњих „гостујућих радника” (нем. *Gastarbeiter*) на (неограничени) боравак, досељавање чланова породице (тзв. „спајање породице”), добијања држављанства итд. била су (добрим делом и остала) прилично рестриктивна. Тек је у првој половини деведесетих година 20. века, током рата у БиХ, регулатива прилагођена интензивнијем приливу избеглица; постепено се тржиште рада отварало за све грађане ЕУ, да би се јавне дебате о мигрантима и њиховом статусу, поготову у погледу (не)могућности интеграције, поново интензивирале од избегличке кризе у Сирији 2015. па све до данас (нарочито од почетка ратних дешавања

у Украјини 2022.)¹⁷. Последњих година се законодавство контролисано прилагођава демографским и миграционим трендовима, углавном из економских разлога и потреба тржишта рада; делимично и под притиском лингвиста и глотодидактичара мењају се ставови како према институционалној подршци за учење немачког језика, тако и према употреби језика порекла, те је и у законодавство инкорпорисано више права на коришћење првог (матерњег, наследног, мигрантског) језика. Ипак, ова новостечена права нису заувек загарантована (лако их могу угрозити промена политике, промена друштвених околности и јавног дискурса, јачање десничарски оријентисаних политичких снага, доношење антимигрантских прописа итд.)

Ову промену констатују и информанти с којима се разговарало у Бечу. Једна од њих наводи да је било компликовано њено одрастање у Немачкој, током деведесетих година прошлог века, с родитељима који су приспели с подручја бивше Југославије; стога је закључила да не жели да има идентитет заснован на било каквом националном самоодређењу: „*нији сам Јуџо нији сам Швабица*”. И једна друга информанткиња потврђује да је, под притиском германофоне околине, одрастала са осећајем да је српски језик „*безвезе*” („*Шта ће ти тај језик?*”); осим тога, њеним родитељима су говорили да причају с дететом немачки: „*Пре 30 година је све било груичије, сада се постојано променило, сада је сујер да причаше са дејетом на два језика*”, тада је било потпуно негативно. И трећа информанткиња запажа промену у околини, која се не тиче само српског језика: „*У последње време језици нису више табу тема и мојуће је најпољу причајти на другим језицима па и на српском.*”

Једна информанткиња је указала и на обрнуту појаву, негативан однос домицилне средине спрам исељеника и њиховог (постепеног, делимичног и не неминовног) „заборављања” то јест, пасивизације знања и редуковања употребе српског језика: „*Једна комишница у Босни је рекла за мене: - А што је она што је заборавила наш језик!*”¹⁸

Информанти који живе у Мадриду нису наводили примере који би сведочили о некаквом негативном односу хиспанофоне средине спрам њиховог матерњег језика или порекла. Једна информанткиња је имала бојазан на почетку, али је констатовала да је Мадрид, срећом, интернационална средина. Другој је

17 Што се самог града Беча тиче, он статистички гледано спада у европске градове с најшароликијим етничким саставом становништва. Према наводима *Савезне централе за политичко образовање (Bundeszentrale für politische Bildung, BpB)* у Бечу данас живи 80 различитих националности; скоро половина становника (44,4%) није аустријског порекла (ово укључује аустријске држављане рођене у иностранству и стране држављане). У четири од 23 бечке општине (нем. *Bezirk*), више од половине становника иностраног је порекла, в. <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/regionalprofile/542609/migration-und-migrationspolitik-in-oesterreich/> (приступљено 8. маја 2025).

18 Мимо снимљених интервјуа, информанти су у неколико наврата тематизовали ову за њих емотивно очигледно нелагодну ситуацију у којој њихова употреба српског језика у завичају изазива подсмех и дискриминацију.

пак, симпатичан локалпатриотизам Мадриђана (где се родиш, ту идеш у школу, ту останеш), те наводи да није зажалила што се преселила међу њих. Један информант је и експлицитно потврдио да није имао никаквих непријатности на основу свог порекла, за разлику од неких нежељених ситуација у свом родном крају (услед различитог етничког порекла и вероисповести родитеља), због чега га је и напустио. Само је један информант, иначе по струци комуниколог, навео једну индиректно негативну околност у којој се нашао: наиме, рат у бившој земљи га је затекао у Шпанији, па је приметио тенденциозну употребу језика, „кампању и контракампању”, закључивши да је језик медија технички, те су и механизми пропаганде исти.

6. Српски језик

„*Your language and your heritage is such a part of your soul. It's a part of who you are, and to continue our wonderful traditions is an honor. I'm trying to pass down to моја деца и моји унуци иако да знају одакле су дошли, ииа су наши рођиље и бабе и деде ђроживели, да ми можемо овде леио да живимо саг*”. Овај цитат потиче од америчке информанткиње друге, односно треће генерације и у себи сажима неколико битних аспеката које језик чине једном од суштинских идентитетских одредница. Језик се повезује с душом, са емотивном страном људске природе, сматра се делом сопства и трансгенерацијском споном, вертикалном повезницом између генерација. У неким интервјуима језик се стога експлицитно повезује с коренима и пореклом. Једна информанткиња изјављује да јој је за идентитет језик чак и „*важнији од културе*” (подразумевајући под тим, по свему судећи, културне маркере традиције); код свог детета види значај познавања српског језика за његов когнитивни развој, као и за несметану комуникацију с дедама и бабама, те путем језика жели да му усади српске корене.

Један информант прве генерације приметио је код себе интересантан феномен – у периоду живота кад је ретко користио српски скоро је сасвим изгубио карактеристични акценат у енглеском; у међувремену је, по сопственим речима, схватио који су му приоритети, психички и емотивно (дошло је до извесног оживљавања свести о пореклу и идентитету), и тад је уочио да му се вратио „српски” акценат у енглеском. Кад се окупља с пријатељима нашег порекла, долази до језичке интерполације („*Циркус каг се нађемо, мешање језика. Serbglish*”).

Већина информаната прве генерације потврдила је у интервјуима да су с децом од рођења користили искључиво или макар претежно српски језик; често се задатак очувања и преношења српског језика поверава бабама и дедама, неким другим рођацима, чак и дадиљама које се ангажују и доводе из матице. Нека од те деце стога до поласка у вртић или школу чак уопште нису познавала српски језик, већина је због свог порекла и/или недостатка језичких

компетенција (у складу с важећом регулативом) уписивана у посебна одељења за ученике са енглеским као другим језиком (у њима се примењује адаптирани образовни програм, тзв. ESL, *English as a Second Language*).

С поласком у школу, српски у другој генерацији престаје да буде доминантан, код неких прелази у рецептивни статус (процес губљења и замене језика). Један број родитеља подстиче потискивање српског језика из бојазни да би билингвалност могла угрозити школски успех деце (в. поглавље 5); нпр. једна информанткиња каже да је са својом децом говорила српски кад су били мали, али је пред почетак школе почела да комуницира на енглеском како би се они брже и боље уклопили у америчко друштво (она и дан-данас с њима говори енглески). Већина информаната потврђује да у периоду секундарне социјализације, у образовним институцијама на енглеском језику, очување српског језика корелира с родитељским уверењима и ставовима (као део експлицитно договорене или прећутно практиковане породичне језичке политике, Филиповић, Јовановић 2025; в. прилог истих ауторки и у овој монографији). У случајевима где је српски језик очуван на високом нивоу, где деца остварују уравнотежени билингвизам, родитељи су спроводили одређене видове рестрикције у коришћењу енглеског језика (све до потпуног и доследног искључивања енглеског у породичној комуникацији). Како је објаснио један информант – деца су форсирана у школи, али су и они као родитељи форсирали, јер да нису форсирали, деца не би сачувала српски. Овај отац српски језик види као емотивни капитал за своју децу – пошто се као избеглица из БиХ никад није могао вратити у свој родни крај, схватио је да је једино што је деци могао дати био *„наш језик, наша вера”* (спомиње још и понос спрам српског порекла, преношење патриотизма, српску заставу коју деца имају у својој соби, много учесталије одласке у цркву него што се то чинило у родном крају); он им често говори: *„Да с’ће ми живи и здрави и дабо’гда једни друћима на славу ишли”*. Његова супруга наводи пример најстарије кћерке која је пожелела да јој се купи ајфон, на шта је мајка узвратила: *„Ако ћеш ајфон, онда ми шексџирамо на ћирилици”*. Припадници друге генерације, чак и ако нису довољно флуентни на српском језику, углавном имају позитиван однос према свом другом језику: *„Српски је кул”*, каже један од њих и додаје *„Сви друћари знају само амерички, има и неколико друћара који знају да ћричају неке друће ленивициз, али је ишак лејо да ћричам српски.”* Дакако, има примера у којима се информанти осврћу и на случајеве језичке анксиозности и nelaгоде, чак и *„сџања ћанике”* кад треба говорити српски језик, уз свест о недовољној компетенцији. Ово се дешава чак и код припадника прве генерације, који после дугог боравка у расејању схватају да се њихов српски фосилизовао на нивоу који у савременом језику више није сасвим прихватљив, поготову код дијалекатских говорника. Тако један информант наводи да је његовом тасту, који је одрастао у Нишу и задржао свој дијалекат и кад се преселио у Енглеску, понекад непријатно да говори српски јер му се људи смеју, то што он користи јесте архаични српски,

искључиво оно што је научио у детињству, информанту се чини да је таст користио израз „*киша росијује*” (с нагласком на трећем слогу), или нешто томе слично. С друге стране, син истог информанта се у Америци оженио женом из друге генерације српских досељеника и њему нимало не смета што не говори правилно, он је *confident* кад говори српски. Овај информант по природи свог позива (православни свештеник) долази у контакт с великим бројем припадника српске заједнице и по његовим увидима и искуствима има родитеља којима је веома стало до очувања српског језика, као и оних који „*форсирају децу*” да не причају уопште српски. И он, као и неколицина других информаната који у контексту преношења српског језика деци друге и треће генерације користе изразе којима се конотира „напор очувања језика”, нема дилему по том питању – уколико родитељ жели да му дете говори српски „*Е ђа, онда мораш да се жртвујеш*”. Ово, иначе, потврђују и речи његове супруге, припаднице друге генерације родитеља који су се иселили у Велику Британију, „*It's a hard work*”.

Други чинилац који се у интервјуима истиче као проблематичан фактор очувања првог (мањинског) језика у фази школске социјализације на језику средине (већинске заједнице) јесте јачање вршњачких контаката, који најкасније од претпубертетског или пубертетског узраста добијају на значају (квантитативно, у погледу количине времена проведеног ван породичног окружења, као и квалитативно, стварањем нових структура социјалног повезивања и умрежавања). Занимљив аспект представљају у том смислу одласци у родитељски завичај. Уколико у широј породици и у окружењу у којем се у матици борави нема узрасно адекватног друштва (на пример, браће и сестара побочног сродства, деце из комшилука), с којим би се могле организовати заједничке узрасно прикладне активности приликом одлазака у Србију, постоји велики ризик да ће млади постепено губити мотивацију да поново дођу у посету, чиме се, последично, губи и потреба за коришћењем језика и његовим активним одржавањем (укључујући и могућност „освежавања” родитељске варијанте говора актуелнијим разговорним регистром какав користе млађи говорници српског језика). Један информант тако наводи да је радо сваког лета долазио у Србију јер има брата који је одрастао у Београду, непуних годину дана старијег, с којим је могао да користи предности боравка у великом граду у погледу могућности за забаву младих. Како је изјавио у интервјуу – да му је брат живео на селу, вероватно би избегавао да проводи лета у Србији; познати су му случајеви деце која су иначе лепо говорила српски, али су потом престала да долазе у Србију јер су се досађивали на селу или у мањим местима, као и међу старијим генерацијама рођака; губљењем жеље за посетама последично се (из)губила и језичка компетенција, те овај информант стога сматра да децу треба доводити у Србију док су мала и док могу стећи неко друштво како би у кључном периоду сачували језик управо очувањем и неговањем вршњачких контаката; по његовим речима, ово тим пре што је у Србији много лакше кретати се, деца имају више слободе и све им је јефтиније него у Америци.

За разлику од америчке српске дијаспоре, која се формира на етничким и православним основама, бечке мигрантске заједнице укључују и (пост) југословенске нити и мреже повезивања (в. поглавље 3). Информанти се (емотивно, пријатељски, пословно) повезују с припадницима других етничких заједница с подручја бивше заједничке домовине, те углавном наглашавају да говоре мешавином разних варијанти заједничког језика (говора, дијалеката итд.). У духу толеранције и међусобног уважавања, као и предупређивања потенцијалних конфликта, за овај језик се као инструмент њиховог несметаног споразумевања увредио термин „наш језик”: „*Овде је њихи сјоразум да смо сви наши и зајо ми се свиђа њај ѡтермин – наш језик.*” Чак и кад у приватном домену праве неку разлику, њу не користе у јавном. Примера ради, једна информанткиња каже да у кући, с партнером, говори „*српско-босански*”, а да већина њихових пријатеља с посла потиче с простора бивше Југославије и да с њима говоре „*наш*” језик.¹⁹

Информанти у Бечу не наводе проблематику (потпуног) губљења језика (за нове генерације миграната ово се не чини реалним, услед великог броја исељеника, континуиране изложености језику и близине матице, што допушта релативно честе одласке и „обнављање” језика; за раније таласе исељеника (в. Antonijević 2011, Antonijević 2012, Jovanović 2017). Код друге генерације се често констатује феномен замене првог језика немачким, као језиком образовања,²⁰ али се неретко истиче свест о значају познавања српског језика и позитивно вредновање двојезичности уопште: „*Смајрам да је ђоклон двојезичношћи нешто најлепше. Моменати када се човек може изразити на неколико језика ајсолућно је ђредиван.*” (информанткиња друге генерације)

Уколико се уопште упуштају у рефлексију о језику и његовом називу, информанти у свим испитиваним дијаспоричним заједницама користе различите ознаке за српски језик: матерњи, први, породични, мој језик, мамин језик и татин језик, завичајни,²¹ српскохрватски, српско-хрватски; наш језик; југо; душевни језик, језик утемељења, језик корена („*за децу је њо наше root*”).

Уопштено говорећи, информанти виде неколико битних преимућстава сопствене двојезичности и употребе српског језика у средини у којој живе: а) допринос двоструком идентитету („*Мој културни идентитет је двојезичан*“); б) допринос људском капиталу, „додату вредност“ („*Замисли како би било досадно да знамо само немачки*.“); в) јачање когнитивних капацитета („*Некада имам осећај да мислим на оба језика истовремено. То је моја тајна супер*

19 Једна информанткиња саопштава да у њеном окружењу само једна особа сматра да су српски и хрватски два различита језика, и додаје да је у питању Хрват.

20 У немачком језику је позната крилатица чији је аутор један од најчувенијих књижевника, Јохан Волфганг фон Гете (Johann Wolfgang von Goethe): *Wo wir uns bilden, da ist unser Vaterland.* (Где се образујемо, тамо нам је отаџбина.)

21 Један информант из Беча критикује појам „завичајног језика“, он му се чини идеолошки маркираним, звучи му као „оїњинин, језик ївої оїњинїїа“, а „завичај“ му представља „асоцијацију на географију“.

моћ”); г) инструмент међугенерациског трансфера („*Волела бих унуке да учим српски и да им преносим српску традицију и обичаје*”).

7. Културни маркери и културно кохезиони елементи

На основу свега наведеног у претходним поглављима, могу се издвојити карактеристични културни маркери, културни обрасци, појмови бременити наслагама традираних културних значења, који су попут топоса непрестано искрсавали у исказима информаната. Кључне културне маркере представљају следећи елементи:

а) етничко порекло – „припадништво” српској нацији поима се као вертикална трансгенерациска повезаност с прецима; додатно, за неке информанте важно је и питање локалног или регионалног порекла или пак разлике између српства које се везује за државу матицу и оног из западних крајева бивше заједничке државе;

б) српски језик – информанти познају српски језик на различитим степенима компетенције, али чак и кад нимало не владају њиме, те он не може бити део њиховог друштвеног идентитета, приписују му одређени значај за конструисање сопства (очигледно га повезујући с претходним елементом, етничким пореклом);

в) православна вера – „припадништво” православљу и црква као место окупљања не морају бити у директном међузависном односу – у цркве долазе и мање верујући људи, па чак и они нерелигиозни, пошто оне за америчку дијаспору представљају место надрелигијске саборности (црква је „*kao social club*”), чак и неку врсту „проширене породице”. Осим тога, црква често пружа још и веронауку, школу или курс српског језика. Нпр. информанткиња чији је језик комуникације у кући био енглески наводи православље као темељну традирану вредност: „*strong faith*”, славили су „*слава и St. John the Baptist*” (20. јануара). Каже да постоји култ јаке везе са „*everything Serbian*”;

г) практиковање, неговање традиције и обичаја, прослављање славе и јубилеја („*забавас, славас*”); очување традиционалне националне кухиње; коришћење симбола и амблема, ритуалних и симболичких радњи (нпр. подизање три прста); давање деци специфичних, наглашено етнички распознатљивих личних имена и презимена итд.; „*пошћује српску традицију: иде у цркву, кува, пече хлеб итд. воли „коло” да игра*”;

д) припадништво матици – код неких припадника прве исељеничке генерације сачувала се веза с родним домом – „*Кућа је и овде и тамо*”; „*Осећам се као да имам две куће*”; „*Више не знам одакле сам, ишло ми и не смећа*.” Заузврат, за неке припаднике потоњих генерација Србија поприма квалитет митске одреднице, места ходочашћа које се мора доживети и упознати;

ђ) познавање и учење ћирилице – писмо ужива готово култни статус (утолико што у расејању углавном немају прилике да га науче и што се сматра мануелно и технички компликованим), наводе се чак и неки помало

неочекивани аргументи за издвајање ћирилице као културног маркера: „*Неки пријатељи се пошћују ћирилицом из безбедносних разлога (да не могу да им фалсификују пошћу)*”;

е) чланство и учешће у раду културних и спортских удружења (хорови, фолклорне групе, позоришне трупе, фудбалски клубови); ове асоцијације распознатљиве су и по називима, нпр. према именима светаца или неким карактеристичним обележјима српске културе („*St. Sava Serbian Center*”, „*Три срца*”);

ж) организација скупова, јубиларних догађаја, фестивала (нпр. гастрономских), често хуманитарног карактера, са циљем помоћи угађенима у матици (*Taste of Serbia, Serbian food fest*);²²

з) културна понуда из матице (конзумирање музике, концерата, представа, књижевности на српском језику – нарочито књижевност за децу; примера ради, неколико информаната је навело да деци радо чита поезију Јована Јовановића Змаја);

и) медији на српском језику – осим оних из матице, постоје и они које су оснивали сами иселеници, попут „Американског Србобрана”, најстаријег српског листа на америчком континенту; праћење медија на интернету или путем сателитске телевизије, радио програма или подкаста; заинтересованост за научни програм на српском (јер нуди друге углове гледања и нове информације).

8. Закључна разматрања

У сржи концепта културне и идентитетске хибридизације, како га је дефинисао Хоми Баба (Bhabha 1994, 1997), налази се идеја (слика, метафора) трансценденталног „трећег простора” („*Third Space*”). Он у томе види поље непрестаног преиспитивања, преговарања и договарања концепата преузетих из прве и друге културе, и то на основу колективних и индивидуалних, социјалних и лично проживљених свакодневних пракси и делатности. Баба ово, између осталог, илуструје параболом степеништа, као простора непрестаног кретања и промене (за разлику од есенцијалистички схваћеног појма идентитета, као некакве непроменљиве, унапред задате величине) (Дурбаба 2022: 97):

Степениште, као какав праг између идентитетских одређења, постаје процес симболичке интеракције, мрежа веза која конструише разлику између горе и доле, црног и белог. Пролазак степеништем тамо-амо, кретање и прелазак у времену које то допушта, спречавају да се идентитети на његовом горњем и доњем крају фиксирају у првобитним поларитетима. Овај међупросторни прелаз између фиксних идентификација отвара могућност културне хибридности у којој постоји простора за различитост без усвојене или прописане хијерархије. (Bhabha 1997:127)²³

²² За однос етничитета и економског понашања дијаспоре в. Nedeljković 2011.

²³ Превела О. Д.

Хибридни идентитети и међу интервјуисаним информантима могу имплицирати припадништво двоструком дому, нечему што постоји „и овде и тамо”, па и негде између те две тачке („*Осећам се као да имам две куће*”), а исто тако и осећај двоструке измештености у којој се губе фиксне тачке ослонаца („*Више не знам одакле сам, ишло ми и не смећа.*”).²⁴ Оба аспекта, како припадање тако и неприпадање некој заједници или групи, нису само и искључиво у рукама појединца, нити зависе од његове одлуке, већ захтевају двосмерност, спремност те исте заједнице или групе да га прихвати „у своје окриље”. О овоме говори и Лазар Јовановић, као о „лимбу акултурације” у којем се, према резултатима његовог истраживања, налазе припадници српске миграције социјализовани на немачком говорном простору, заточени у вечном статусу „Других”: „(...) моји испитаници stvaraju zajednice osećanja i interesa sa zemljom porekla. Crpeći vrednosti kulture iz koje dolaze njihovi roditelji, oni pokušavaju da se pozicioniraju u društvu koje ih neprestano odbacuje kao strano tkivo” (Jovanović 2017: 171).

Код информаната који су учествовали у нашем истраживању показало се да је њихово самопоимање веома комплексног карактера; оно је у доброј мери засновано на етничком одређењу и његовом трансгенерацијском преношењу, чак и код припадника друге и даљих мигрантских генерација. Ово представља посебну врсту идентитетског хибридитета, код којег се, упркос образовној социјализацији у другој држави (САД, Аустрија) чува слика о „свеprisутном неприсутном другом месту”. Оно се не доживљава као „изгубљени рај” (услед

24 Аналогију с трећим простором често проналазимо у мигрантској литератури; овде ће егземпларно бити наведен део из аутобиографских записа Данка Рабреновића, публицисте српског и хрватског порекла и већ деценијама грађанина СР Немачке, који хипотетички провизорни простор измешаних идентитета и дословно открива у ваздуху, током лета између завичаја по рођењу и завичаја по избору (нем. *Wahlheimat*): „*Kad се невољно преселиш из земље „А“ у земљу „БЕ“ [...], нађеш се у еџилу. У њочејку ти много што смећа. Сјално ујоређујеш „БЕ“ са „А“ – и њрићом „БЕ“ може само да изђуби. Но, с временом сјознајеш и њозићивне сјране свој новој окружења. Бледи жеља да никада ниси најџустио „А“. Јер да никада ниси ујознао „БЕ“, њројџустио би важна исџустива. Промена месџа оџвара ти очи за крићички њојлед на „А“. И џаг се суочаваш с дилемом. Схваџаш да неђеш бићи сџојосџојино срећан ни у „А“ ни у „БЕ“. Идеална би ти била варијантиа „ЦЕ“, која њовезује најбоље из оба свеџа. Али ње нема. Сџоја се мириш са живоџом између или у два свеџа. Неки се џу џоме боље сналазе, други џоре. [...]*

Данас, њосле двадесет џодина у Немачкој, и даље ме њреџлављује дубоки осећај среће каг џог се њријавим на леџ за Беџрад. [...] А каг се онда оџет нађем у авиону ка Немачкој, у мени нарасџа њоџићуно исџа радосџи џишкеџивања као џри одлазном леџу. [...]

Изџледа да сам њронаџао дуџо њрижељџивану варијантиу „ЦЕ“ мој малој модела еџила. Она није ни у Беџраду ни у Диселдорфу, ни на Балкану ни у Немачкој. Током џодина, џиџхо и њоџајно се уџнездила у моју свакоднеџицу, њосџала гео моје личностџи. Неџићо џићо џучи у мени. Само у авиону између Немачке и Балкана „ЦЕ“ насџуџа у џуном сјају. Избија из мене на два сџаа и манифесџује се у чистџој срећи. Можда ме већ њознаје кабинско особље на леџовима Диселдорф–Беџрад–Диселдорф и Диселдорф–Заџреб–Диселдорф: ја сам онај који се два сџаа занесено осмеџује јер се радује њовраћуку кући!“ (Rabrenović 2015: 12–20, превела О. Д.)

историјских околности, дисруптивних промена па чак и деструктивних тенденција кроз које српско друштво, у различитим облицима државности, пролази већ деценијама, овакву слику би вероватно било тешко поткрепити адекватном аргументацијом), већ као нека врста митолошког (превасходно духовног) оријентира. Један од индикатора ове врсте повезивања јесу различити облици самоорганизовања и партиципације у заједничким активностима, нпр. оним хуманитарног карактера, који код учесника стварају осећај да се локалној српској заједници или пак српској матици чини нека корист или враћа нека услуга.²⁵ Ово може бити скопчано и са осећајем „завета” према родитељима или даљим прецима (у неким од интервјуа се истиче поштовање и према њиховој жртви – било да је реч о исељеништву прогнанника или економских невољника).

Непознавање или ограничене способности коришћења српског језика, почев од друге исељеничке генерације, на извешан начин се надомешћују неговањем већег броја других културних маркера (традиција, обичаја, друштвених и породичних пракси, религије и других веровања итд.), који у одређеној мери чак и „неутралишу” губитак овог важног фактора друштвене идентификације. Комплексност и мултифакторијалност идентитета као друштвеног и индивидуалног конструкта припадницима дијаспоре пружа могућност да (ре)активирају оне елементе и аспекте који за њих лично имају приоритет и да на њима граде своје специфично и непоновљиво сопство.

Уз потпуну свест о ограниченим диметима ове анализе, која по свом методолошком дизајну не претендује на репрезентативност, као и о немогућности па и неупутности генерализације овде изложене интерпретације наративних података прикупљених у оквиру теренских истраживања, било би свакако значајно и научно подстицајно уколико би пројектни материјал, осим у сврху стварања корпуса и документаризације стања у једном делу наше дијаспоре у датом временском оквиру (на интернет страници пројекта www.herculis.rs), постао предмет интердисциплинарних и других студија дијаспоре, етнографских, социолошких, културолошких. Осим тога, он би испунио још једну важну сврху (и постављени циљ) уколико би подстакао и унапређивање и оптимизовање наставе српског као наследног језика (в. прилог Ане Јовановић у овој монографији). Коначно, имајући у виду да је овом студијом обухваћена и категорија исељеника која је досад тек спорадично била у фокусу истраживања (будући да су она већином била окренута традиционалној, старијој америчкој дијаспори или оној европској из друге половине 20. века, која се развила из мигрантских таласа „радника на привременом раду у иностранству” чији

25 Посебну пажњу изазива чињеница да дијаспора путем новчаних дознака (превасходно упућених члановима уже и шире породице) пружа значајан финансијски допринос економском функционисању Републике Србије (у 2023. години оне су износиле око 5 милијарди евра); половину износа чине дознаке из земаља немачког говорног подручја. Према подацима НБС, дознаке из иностранства „чине око осам одсто бруто домаћег производа“ (в. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-doznake-iz-inostranstva-kucni-budzet/32898759.html>, приступљено 28. 5. 2025).

се привремени боравак развио у трајни останак), у будућности би било интересантно пратити даља кретања актуелног, експертског мигрантског таласа (укључујући и онај најновији – тзв. дигиталне номаде чији идентитети показују елементе транснационалног карактера), као и и могуће формирање нових дијаспоричних заједница.

ЛИТЕРАТУРА

- Вујић, Јелена Јб., Александар М. Милановић. *Језик њисаног наслеђа Срба у Америци*. Београд: Чигоја штампа, 2023.
- Вулетић, Јулијана. *Српски језик у Немачкој – промене и замена*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2024.
- Дурбаба, Оливера. *Култура и настава српских језика. Увод у интеркултурну примењену лингвистику*. Београд; Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016.
- Жикић, Бојан. „Поимање културног идентитета, културних вредности и друштвеног реда у Београду на почетку XXI века”. *Antropologija* 11/2 (2011), 9–40.

*

- Allport, Gordon. *Becoming: Basic Considerations for a Psychology of Personality*. New Haven: Yale University Press, 1955.
- Altmayer, Claus. *Kultur als Hypertext. Zu Theorie und Praxis der Kulturwissenschaft im Fach Deutsch als Fremdsprache*. München: Iudicium, 2004.
- Antoniјевић, Dragana. „Gastarbajter kao liminalno биће: концептуализација културног идентитета”. *Etnoantropološki problemi* 6/4 (2011): 1013–1033.
- Antoniјевић, Dragana. „Faktori izgradnje kulturnog identiteta radnih migranata iz Srbije”. *Etnološko-antropološke sveske* 20/9 (2012): 21–34.
- Bhabha, Homi. *The Location of Culture*. New York: Routledge, 1994.
- Bhabha, Homi. „Verortungen der Kultur”. In *Hybride Kulturen. Beiträge zur anglo-amerikanischen Multikulturalismusdebatte*. Herausgegeben von Bronfen, Elisabeth/ Marius, Benjamin/ Steffen, Therese. Tübingen: Stauffenburg Verlag (1997), 123–148.
- Barker Chris, Darius Galasinski. *Cultural Studies and Discourse Analysis. A Dialogue on Language and Identity*, London/Thousand Oaks/New Delhi: SAGE Publications, 2001.
- Baumgartner, Benedikt. *Der Einfluss des Herkunftslandes auf den Spracherhalt. Eine komparative Untersuchung des Bilingualismus mexikanisch-, puertoricanisch- und kubanischstämmiger Bevölkerungsgruppen in den USA*. Regensburg: Universität Regensburg, 2020.

- Benmamoun, Elabbas, Silvina Montrul, Maria Polinsky. *White Paper: Prolegomena to Heritage Linguistics*. Harvard: Harvard University, 2010.
- Benmamoun, Elabbas, Silvina Montrul, Maria Polinsky. „Heritage languages and their speakers: Opportunities and challenges for linguistics”. *Theoretical Linguistics* 39/3–4 (2013): 129–181.
- Berry, John W. „Acculturation: A conceptual overview”. In *Acculturation and parent-child relationships: Measurement and development*. Edited by Bornstein, Marc H. / Cote, Linda R. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers (2006), 13–30.
- Chakravorty Spivak, Gayatri. „Can the Subaltern Speak?” In *Marxism and the Interpretation of Culture*. Edited by Nelson, Cary/ Grossberg, Lawrence. Basingstoke: Macmillan (1994), 271–313.
- Durbaba, Olivera. „Der DaF- Unterricht als Kunst zu verstehen und verstanden zu werden”. In *Kulturrealia in Paralleltexen als didaktischer Fokus trans- und interkultureller Germanistik*. Herausgegeben von Middeke, Annegret, Nikolina Burneva. Bern: Peter Lang (2022), 95–103.
- Erikson, Erik H. *Identitet i životni ciklus*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2008.
- Fishman, Joshua Aaron. „Who speaks what language to whom and when?”. *Linguistique* 2 (1965), 67–68.
- Fishman, Joshua Aaron. *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*. Clevedon-Philadelphia: Multilingual matters, 1989.
- Fishman, Joshua Aaron. *Reversing language shift*. Clevedon, UK: Multilingual Matters Ltd, 1991.
- Fürstenau, Sara, Heike Niedrig. „Hybride Identitäten? Selbstverortungen jugendlicher TransmigrantInnen”. *Diskurs Kindheits- und Jugendforschung* 3 (2007), 247–262.
- Gofman, Erving. *Kako se predstavljam u svakodnevnom životu*. Beograd: Geopoetika, 2000.
- Hall, Stuart. „Kome treba identitet?”. *Reč* 64/10 (2001), 215–233.
- Jovanović, Lazar. „Konceptualizacija kulturnog identiteta pripadnika treće generacije srpskih radnih migranata u SR Nemačkoj”. *Etnoantropološki problemi* 12/1 (2017), 149–173.
- Knežević Florić, Olivera, Stefan Ninković. *Horizonti istraživanja u obrazovanju*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012.
- Montrul, Silvina. „Current Issues in Heritage Language Acquisition”. *Annual Review of Applied Linguistics* 30 (2010), 3–23.
- Nedeljković, Saša. Ekonomska isplativost etniciteta: ekonomsko ponašanje kao izraz etničkog identiteta među srpskim iseljenicima u SAD. *Etnoantropološki problemi* 6/4 (2011): 905–930.
- Pavlović, Mirjana. *Srbi u Čikagu. Problem etničkog identiteta*. Beograd: Etnografski institut SANU i Izdavačka zadruga IDEA, 1990.

- Petzold, Hilarion G. *Integrative Therapie. Modelle, Theorien und Methoden für eine schulübergreifende Psychotherapie. Band 2: Klinische Theorie*. Paderborn: Junfermann Verlag, 1993.
- Pijaže, Žan, Berbel Inhelder. *Psihologija deteta*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića / Novi Sad: Dobra vest, 1990.
- Polinsky, Maria. Bilingual children and adult heritage speakers: The range of comparison. *International Journal of Bilingualism* 22/5 (2018), 547–563.
- Rabrenović, Danko. *Der Balkanizer. Ein Jugo in Deutschland*. Köln: DuMont, 2015.
- Ricken, Norbert, Nicole Balzer. „Differenz: Verschiedenheit – Andersheit – Fremdheit“. In *Handbuch Interkulturelle Kommunikation und Kompetenz*. Herausgegeben von Straub, Jürgen/ Weidemann, Arne/ Weidemann, Doris. Stuttgart/Weimar: J. B. Metzler (2007), 56–69.
- Sabatier, Colette. „Socialisation pour l'acculturation : la dynamique de la transmission familiale de l'adaptation en pays d'accueil“. *Alterstice – Revue internationale de la Recherche Interculturelle* 3/1 (2013), 47–60.
- Said, Edvard. *Orijentalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2008.
- Valdés, Guadalupe. „Bilingualism, Heritage Language Learners, and SLA Research: Opportunities Lost or Seized?“ *The Modern Language Journal*, 89/III, (2005), 410–426.

Olivera M. Durbaba

Universität Belgrad, Philologische Fakultät
odurbaba@gmail.com
olja.durbaba@fil.bg.ac.rs

Origineller Forschungsartikel

Zusammenfassung

DIE ROLLE DER HERKUNFTSSPRACHE BEI DER ENTSTEHUNG UND GESTALTUNG HYBRIDER IDENTITÄTEN

Auf Grund der Angaben aus den 65 narrativen Interviews, die in den Jahren 2023 und 2024 in den Vereinigten Staaten, Österreich und Spanien durchgeführt wurden, werden im vorliegenden Artikel die Konzeptualisierung von Identität und die Verbindung zwischen Identität und Sprache bei Mitgliedern der serbischen Diaspora in mehreren Auswanderungswellen („Generationen“) untersucht.

Die Studie zielt darauf ab, die Elemente herauszufinden, die zur Konstruktion, Dekonstruktion und Rekonstruktion von Identitäten, bzw. zur Entstehung hybrider Identitäten beitragen, und zwar: (a) Selbstkonzept („Wer bin ich?“, „Wie sehe und erlebe ich mich selbst?“); (b) Konzept der Zugehörigkeit oder Nichtzugehörigkeit zur eigenen ethnischen Gruppe („Inwieweit erlebe ich mich als Teil einer diasporischen Gemeinschaft?“); (c) Vorstellungen, die die Anderen von mir selbst haben („Wie sieht und erlebt mich die Umgebung, in der ich lebe?“; „Wer bin ich in den Augen

anderer?“); (d) die serbische Sprache als Identitätssäule („Was für eine Bedeutung hat die serbische Sprache für mich?“; „Wie akzeptiert die Umgebung meine „persönliche“ Sprache?“); e) „Cultural Markers“, gemeinsame („geteilte“) kulturelle Merkmale (kyrillisches Alphabet, Orthodoxie, Hauspatronfest bzw. „Slava“ und andere Rituale, Gastronomie, Folklorelemente – Tanz und Musik usw.).

Die Analyse der Interviewdaten zeigt, dass die unvollständige Beherrschung der serbischen Sprache bzw. der Verlust der Herkunftssprache schon ab der zweiten Migrantengeneration teilweise durch die Entwicklung einer größeren Zahl anderer kultureller Merkmale (Traditionen, Sitten und Bräuche, soziale und familiäre Rituale etw.) kompensiert wird, die das Ausbleiben dieses wichtigen Faktors sozialer Identifikation wiedergutmachen und neutralisieren. Die Komplexität und Multifaktorialität der sozial und individuell konstruierten Identität bietet den Diaspora-Mitgliedern die Möglichkeit, die für sie persönlich wichtigsten Elemente und Aspekte (wieder) zu aktivieren und darauf ihr besonderes und einzigartiges Selbst aufzubauen.

Schlüsselwörter: Sprache, Identität, Cultural Markers, Hybridisierung, die USA, Österreich, Spanien, Migration, Einwanderergenerationen.

ЈЕЛЕНА Љ. ВУЈИЋ*

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ, ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

БЕОГРАД

© <https://orcid.org/0000-0001-7899-8200>

КОНСТРУКЦИОНИ ПРИСТУП СРПСКОМ КАО НАСЛЕДНОМ ЈЕЗИКУ¹

Неспорно је да је наследни језик засебан, контактни језички феномен. У овом поглављу се наследни српски језик види као низ функционалних контактних варијетета српског језика који углавном задржавају структуру стандардног српског језика, али се разликују у морфосинтаксичким и лексичким аспектима у зависности од земље и домицилног језика са којим су у контакту. Како су наследни говорници српског у дијаспори нешто између матерњих и страних говорника српског, у овом поглављу посматрамо наследни језик и његове говорнике из перспективе конструкционе граматике као идеалног оквира за изучавање и подучавање српског као наследног језика. Имајући у виду да је конструкциони приступ заснован на употреби језика и на његовим прагматосемантичким аспектима, на говорницима језика као и на социокултурном контексту у ком се језик користи, износимо аргументе зашто је оптималан за изучавање и подучавање наследног српског због веома специфичних социolingвистичких услова у којима наследни говорници користе српски.

Кључне речи: наследни српски језик, наследни говорници српског, конструкција, конструкт, језичка употреба, (ван)језички контекст, комуникативна функционалност.

1. Увод

Наследни језик и идентитет су саставне компоненте дијаспоре као групе људи, састављене од емиграната и њихових потомака (Mills 2005; Isurin 2011; Newlin-Łukowicz 2015; Вујић, Милановић 2023) који деле заједнички облик

* jelenajvujic@gmail.com

1 Истраживање је настало као резултат следећих пројеката финансираних од стране Фонда за науку Републике Србије: *Written Cultural Heritage of the Serbian Diaspora in the USA* (1): Serbian-American Papers in English and Serbian (1900–1960) (SAPES), пројекат бр. 6462817 (2020–2023) и *Digitization of Heritage Culture and Language Identity of Serbian Diaspora* (HerCuLIS), пројекат бр. 1548 (2023–2025).

идентификације и чије порекло потиче из земље у којој (тренутно) не обитавају. Припадници српске дијаспоре се веома често идентификују као Срби на основу језика којим говоре, а чак и када је реч о припадницима друге или потоњих генерација Срба у дијаспори српски језик, а често и ћирилично писмо, постају важан идентитетски сегмент, макар и касније у животу.

Имајући претходно у виду, у контексту истраживања српског језичког и културног идентитета Срба у дијаспори у оквиру пројекта HerCuLIS, термин дијаспора се схвата као хипероним који се односи на широку групу емиграната српског порекла и њихових потомака, који се служе и/или говоре српским језиком у било ком његовом облику и у било које сврхе без обзира на степен њихове флуентности. Дакле, у складу са претходним истраживањима (Вујић, Милановић 2023; Вујић 2024) и у овом поглављу српски језик узимамо као кључни критеријум сврставања одређене заједнице емиграната под српску дијаспору.

Но, српски језик дијаспоре представља одраз истовременог настојања говорника да савладају страни језик, језик домицилне заједнице, земље домаћина, да се уклопе што пре у нову средину и стопе са њом, са једне стране, и непрестане природне потребе употребе матерњег језика са којим се чувају и одржавају и идентитет и традиција (Вујић, Милановић 2023: 29).

Ову биполарност је најбоље описао један емигрант као ситуацију у којој се своме матерњем језику враћаш сваки пут кад отвориш врата свога дома, и на њему бројиш и говориш га са својима али га остављаш у кући кад идеш у спољни свет (Hlavac, Stolac, 2021: 2).

Међутим, језички идентитет међу припадницима српске дијаспоре није једнодимензионалан већ се испољава у виду *српској као језика дијаспоре* и *српској као наследној језика* (Вујић, Милановић 2023: 30). Треба рећи да ова два варијетета српског језика нису међусобно искључива већ су комплементарна, о чему ће бити речи у наредном сегменту.

2. Српски као језик дијаспоре и српски као наследни језик

Под *српским као језиком дијаспоре* се у складу са Фолијевом дефиницијом (Foley 1988: 1) сматрају варијетети српског којим се служе или њима говоре припадници српске дијаспоре у свету.

Као и за припаднике осталих дијаспора, тако је и за припаднике српске дијаспоре карактеристично да се при међусобној комуникацији, по правилу, у говору мање или више ослањају на два језика: а) српски који им је матерњи и/или наследни, и б) доминантни језик домицилне заједнице. Ова врста интеракције између два језика се најчешће манифестује кроз „уметање” лексичког материјала у оно што се јасно препознаје као српски говор, тј. у језичке структуре српског језика, мада није реткост да су очигледне и друге врсте

интеракција између два језика и на другим плановима.² Убачена, позајмљена „несрпска” лексика је типично уско повезана са социолошким концептима и феноменима и специфичностима које се тичу живота Срба у дијаспори.

Међутим, имајући у виду претходно изнето да је језик исељеника под великим утицајем домицилног језика и културе, а како се српска дијаспора у протекла два века населила на свим континентима, то је српски језик који су понели из родног краја претрпео нарочите утицаје који су варирали од земље до земље условљавајући специфичан развој, па се данас никако не може говорити о српском језику дијаспоре као унификованом, дистинктивном контакту варијетету српског језика већ о његовим посебним, специфичним варијететима. На пример, српски језик дијаспоре у Америци показује одређене специфичности у односу на српски језик дијаспоре у Великој Британији, иако је реч о контакту са (условно) истим језиком. Разлози за то леже у специфичностима две дистинктивне културе, америчке и британске, које се рефлектују у језику.

Стога је јасно да је језик (српске) дијаспоре неспорно контактни феномен и термин који припада контактної лингвистици уз све уважавање социјалних фактора који доприносе и интензивирају језичке контакте. Међутим, овај контактни варијетет који настоји да очува систем стандардног српског (енг. *system preserving variety*) се разликује од другог типа контактнoг варијетета где се језичке компетенције емиграната посматрају из перспективе *наследној језика и наследних ѿворника* (Вујић, Милановић 2023: 32).

Под *наследним ѿворницима српској*, према нешто адаптираној дефиницији Гвадалупе Валдес (Guadalupe Valdés) (Valdés 2005) и на основу ранијих истраживања, подразумевамо особе које су одгајане у средини/породицама у којима се поред енглеског као доминантног језика домицилне средине говори(о) српски (Вујић, Милановић 2023). Дакле, наследни говорници српског су, по правилу, рођени ван матице као деца прве или неке потоње генерације српских емиграната. Могу бити и деца из мешаних бракова, где један од родитеља није српског порекла.

Имајући у виду да се наследни језик усваја најчешће у кућним условима, у литератури и студијама наследног језика добио је и метафорички назив „кухињски језик / српски” (енг. *kitchen language / Serbian*) (Polinsky, Kagan 2007: 369), чиме се алудира управо на то да се усваја углавном од женских сродника, пријатељица, дадиља и слично. Ово се у потпуности потврђује и у непосредном разговору са саговорницима у оквиру пројекта HerCuLIS који српски често називају *baba's language* (бабин језик). Услед услова у којима се српски као наследни језик усваја, не чуди што се, по правилу, он најчешће манифестује у говорном облику. Другим речима, наследни говорници српског се претежно служе српским за потребе непосредне усмене комуникације.

2 О различитим типовима језичких контаката на фонолошко-ортографском, морфоосинтаксичком и синтаксичком плану између српског и енглеског у САД из перспективе дијахронијско лингвистичких истраживања видети Вујић, Милановић 2023.

И док се традиционално сматра да наследни говорници имају билингвалне језичке компетенције како на наследном језику тако и на доминантном језику окружења (Valdés 2005), истраживања показују да у зависности од различитих социјалних фактора и обима изложености српском језику не само у раном детињству него и кроз адолесценцију, језичке компетенције наследних говорника српског варирају од веома ниских које се свode на препознавање и друштвеним контекстом условљено повремено коришћење појединих културноспецифичних лексема као културних маркера, до компетенција пуне флуентности и коришћења српског на нивоу матерњег језика (Polinsky, Kagan 2007; Вујић, Милановић 2023). Генерално гледајући, наследним говорницима српског, српски, по правилу, није први језик према нивоу језичких компетенција које поседују без обзира што је могуће да су на неком његовом варијетету проговорили.

На то колико ће неки наследни говорник бити флуентан на српском зависи од различитих ванјезичких, претежно социокултурних фактора као што су, на пример, да ли је рођен из језички мешовитог (билингвалног) брака, да ли су родитељи прва, друга или нека каснија генерација имиграната, односно, да ли је родитељима (или родитељу) српски матерњи или наследни језик, и слично. Међутим, приметно је да се припадници српске дијаспоре идентификују као такви зато тога што се културно поистовећују са својим српским коренима на основу језика, чак и када практично нити говоре нити разумеју српски, што је у складу са неким ранијим студијама (Valdés 2005).

Дакле, на основу претходно реченог *српски као језик дијаспоре* је(су) специфични контактни варијетет(и) стандардног српског језика (уз његове дијалекатске примесе) којим говоре припадници прве генерације српских емиграната, који су, по правилу, српски усвајали у условима матерњег језика у матици и који су као већ језички формиран појединци, матерњи говорници, емигрирали. За њих, српски најчешће остаје први језик до краја живота.

Са друге стране, *наследни српски језик* је исто тако контактни варијетет српског језика, али специфичан контактни варијетет који неретко има тенденцију да не тежи одржању и очувању система стандардног српског језика (енг. *system changing variety*). Наследни говорници српског су током усвајања/учења наследног језика српском језику били изложени и усвајали га само у ограниченим условима (на пример, само у оквиру породице или само ограничено време у српским школама и црквама недељом, само у најранијем детињству и слично), па стога на њему нису успели да се у потпуности језички формирају и да развију пуне језичке компетенције и флуентност матерњег говорника услед непотпуног инпута из окружења. Неретко се дешава да наследни говорници имају компетенције матерњег језика (J1) на наследном српском до поласка у школу или неког другог вида укључивања у друштвену интеракцију у којој је језик комуникације доминантни језик, када се те компетенције губе и српски у најбољем случају постаје други језик (J2). Није необично да наследни

говорници српског никад више не поврате J1 компетенције на српском под утицајем ванјезичких фактора.

Са (социо)лингвистичке тачке гледишта, српски језик дијаспоре је контактни феномен, лингвистички испрофилисан варијетет српског, који садржи велику већину јасно препознатљивих елемената матерњег српског од кога је задржао као доминантну (донекле) измењену структуру и устројство уз видљив уплив и утицај неког другог, што се огледа у повременим одступањима од каноничних морфосинтаксичких образаца као и у аспекту лексикона.

Наследни српски се ослања на одређени варијетет српског језика дијаспоре који је под специфичним утицајем језика домицилне средине, а у идиолекту сваког наследног говорника добија своје појединачне конкретне манифестације, у зависности од тога шта и колико је усвојено. Варијетет српског који усвајају наследни говорници српског је у суштини одређени варијетет српског језика дијаспоре, тачније, варијетет који је резултат језичко-културног контакта између српског и неког језика домаће заједнице (Вујић, Милановић 2023: 36). Овакав варијетет српског заправо има улогу *лексификаѿора* иако је *de facto*, и он сам *акролекѿ* у односу на стандардни српски.³ Он се код различитих говорника под утицајем социјалних фактора током процеса усвајања конкретизује кроз испољавање различитог степена језичких компетенција (Вујић, Милановић 2023: 37). Заправо, док се српски као језик дијаспоре

одликује одређеним препознатљивим „стандардним” морфосинтаксичким, синтаксичким, лексичким и фонолошко-ортографским особинама (па се условно може говорити о варијететном стандарду), српски као наследни језик нема један свој „стандард” већ се манифестује кроз читав низ различитих варијанти од оне која је најближа стандардном

3 *Лексификаѿор* је термин који се користи да означи језик који представља основу за лексикон у теорији креола и пицина (Velupillai, 2015). *Акролекѿ* је контактни варијетет који је најближи лексификатору, а *базилекѿ* је варијетет који дели најмање заједничких особина са лексификатором (Baily 1973, 1974; Bickerton 1973, 1975). Како су и креоли и пицини као и језик дијаспоре контактни феномени, ми смо се овде послужили терминима из контактне лингвистике са нешто измењеним референцама. Наиме, у разматрању српског језика дијаспоре, савремени стандардни српски (тога времена) би се сматрао лексификатором, с тим што је, поред доминантне лексичке основе, он давао и доминантну морфосинтаксичку основу новоформираном варијетету. И као такав, он представља исти лексификатор за све варијетете српског језика дијаспоре без обзира на језик домицилне заједнице који је у нашем случају енглески. У том смислу би се стандардни српски језик дијаспоре сматрао једним акролектом. Међутим, у случајевима усвајања српског као наследног језика, дакле, у окружењу где је енглески (или неки други језик) домицилан и доминантан, структурисани варијетет српског језика дијаспоре се може сматрати лексификатором док се наследни српски у том случају реализује као акролект, мезолект или базилект у појединачним идиолектима. За више о континууму наследног језика видети (Polinsky, M., Kagan, O. 2007) (Вујић, Милановић 2023:37)

српском и која би се могла назвати *акролекџом*, до оне у којој се српски само назире, а која са српским има мало додирних тачака, што се најчешће манифестује кроз употребу одређене културноспецифичне лексике. Таква варијанта наследног српског би се називала *базилекџом* (Вујић, Милановић 2023:37–38).

Српски језик дијаспоре у некој одређеној дијаспоричној заједници Срба је као структурисани варијетет присутан код свих говорника српског у тој заједници без обзира да ли су матерњи или наследни говорници.

Знање српског као наследног језика се може посматрати скаларно од познавања значења и употребе појединачних лексема преко одређених фраза, колокација, идиома, пословица до функционалног комуникативног знања за флуентно вођење мање или више сложене усмене па и писмене комуникације (енг. *(near) native-like fluency*) (1).⁴

(1)

а. Čevapi

б. Срећна слава!

в. Dobro Nam Došli Svi Pevači! г. Ko peva, zlo ne misli.

Наследни језик је увек урођен у контекст и његова употреба је веома често условљена културним контекстом у смислу да управо културни контекст неретко бива покретач преласка на наследни језик. Другим речима, позадина (чак и минималне) употребе и комуникације на наследном језику јесте потреба за културном идентификацијом.

3. Основни постулати конструкционе граматике (CxG) релевантни за истраживање

Основне поставке конструкционе граматике (енг. *Construction Grammar*) се налазе још у семантици оквира (енг. *Frame Semantics*) Чарлса Филмора (Charles Fillmore) која сматра да говорници неког језика лингвистички релевантне информације схематизују у „интерпретативне оквири” који су заправо структурне репрезентације начина на који они концептуализују свет око себе и своја доживљена искуства. Ови интерпретативни оквири садрже информације које су организоване у групе појединачних елемената који заједно чине оквири. Те информације у оквиру интерпретативних оквира одражавају како говорници „природно” разумеју шта значи одређени лексички елемент и како се може употребити у контексту. Дакле, значење сваког језичког израза се доводи у везу са употребом. Један језички израз може бити повезан са више

4 Сви примери коришћени у овом истраживању су аутентични примери преузети у највећој мери из писаног корпуса прикупљеног у оквиру пројекта SAPES као и писаних и усмених језичких узорака прикупљених у оквиру пројекта HerCuLIS.

оквира, али и више језичких израза може делити исти интерпретативни оквир. Сваки оквир представља заправо концептуализацију одређених делова шире слике.

Према Филмору и Аткинсу (Fillmore, Atkins 1992: 76–77) значење неке речи се може разумети само ако се тумачи уз ослањање на структурисану мрежу искустава, уверења или радњи [*свакој појединца али и групе*] која чини неку врсту концептуалног предуслова за разумевање значења.

Наслањајући се на семантику оквира, конструкциона граматика је мултидисциплинарни приступ изучавању језика, заснован на језичкој употреби (енг. *usage-based*) са основном идејом да свака језичка форма ствара нераскидиву везу са својим значењем и комуникативном функцијом. Конструкциони приступ изучавању језика ставља акценат на узрочно-последичну везу која постоји између форме, значења и комуникативне функције језичких структура и има за циљ да изучава језички систем у тоталитету без „периферије” и „центра” (Fried 2015: 974). Према конструкционистима, сви језички феномени, како они нетранспарентни и маргиналнији тако и правилни синтаксички и семантички облици су подједнако важни за разумевање језика као једног облика испољавања когнитивног и социјалног понашања. По конструкционој граматичи језик се састоји од уређене мреже међусобно повезаних конструкција (Goldberg 1995; Langacker 2000; Boas 2011; Diessel 2019) и започињање језичког описа од мање транспарентних структура које нису у сржи језичког система у коме се по правилу налазе транспарентне, правилне, композитне структуре, омогућава такозвани „максималистички” приступ изучавању језика којим се подједнако детаљно покривају и периферне и централне језичке појаве (Boas, Ziem 2018). Имајући у виду да је конструкциона граматика приступ изучавању језика заснован на употреби и на говорницима, не чуди што у својим описима језика инсистира на тим мање транспарентним језичким појавама. Наиме, чињеница да говорници користе неке језичке обрасце које нормативна граматика говорне заједнице не прихвата упркос њиховој широкој употреби међу говорницима, указује да су ти обрасци веома значајни за језичку структуру и то првенствено зато што њихова широка употреба указује на то да они најчешће нису резултат формалног учења или усвајања језика. Неретко такви обрасци остају у употреби упркос експлицитној инструкцији (нпр. у школама) да су то „неграматички” облици, што је показатељ тога да су они дубоко укореењени у когнитивно понашање говорника без обзира на покушаје наметања одређеног језичког понашања. Ово је нарочито значајно за изучавање, разумевање али и учење и подучавање наследног језика имајући на уму да се он углавном усваја/учи у врло неформалним условима кроз усмени језички инпут идиолекта одређеног појединца или неколицине њих оличених у бакама, декама, теткама и другим сродницима и пријатељима.

За конструкциону граматичу је основна јединица језичке реализације *конструкција* као спој значења, форме и употребе. Конструкција (2) као

апстрактна јединица може бити различите сложености и базирана је само на најопштијим когнитивним процесима и фреквентности употребе (Bybee 2010).

(2)

- а. $[X]_{Adj_i} + [Y]_{Ni}$ атрибутивна конструкција
- б. лења девојчица
- в. лења пита

Док су конструкције (2а) апстрактне јединице, конструкти (2б–в) су њихове конкретне реализације. Иначе, како су конструкције спој форме и специфичног значења и употребе, језичке структуре, иако истог облика, услед разлике у значењу могу припадати различитим елаборацијама исте конструкције, која у зависности управо од значења може бити *схематична* или *специфична*. Уколико је значење неке конструкције транспарентно, јасно мотивисано и представља збир значења њених компоненти, онда говоримо о схематичној конструкцији (2б). С друге стране, ако се значење неке конструкције не може извести на основу значења њених конституената, није транспарентно и нејасне је мотивације (2в), онда је реч о специфичним конструкцијама, које заправо имају идиоматично значење. Управо пример (2) илуструје да се у (2б) и (2в) не ради о истој конструкцији иако форма оба конструкта прати структуру атрибутивне конструкције. У (2в) се ради о елаборацији схеме атрибутивне конструкције у смислу њеног значења. Тако би се (2в) могао сматрати подсхемом конструкције (2а). Конструкције, заправо конструкти као њихове конкретне реализације су, иначе, површинске језичке структуре, чије значење (и њихова потенцијална модификација / елаборација) је у великој мери условљена контекстом. Кад говоримо о модификацији/ елаборацији значења као у (2б–в), да би се на прави начин разумели и (2б) и (2в) мора доћи до промене у семантичким везама које постоје између граматичких маркера и конструкција унутар семантичке мреже (Langacker 1987; Goldberg 1995) која постоји у менталном лексикону говорника. Ова семантичка мрежа, према томе, није стабилна, фиксна и непроменљива већ је подложна реструктурисању/реконструкцији у складу са језичким искуством говорника (Diessel 2011: 838).

Посебно значајно за изучавање наследног језика јесте да конструкције, за разлику од граматичких правила, веома често јесу структуре и облици који настају („израђају”), рађају се из различитих контекста (Traugott 2008; Norper 1987; Norper 1998). Контексти различитих језичких ситуација и говорних чинова и њихови специфични дискурси утичу на форму и значење конструкција. Ово није само случај у матерњем, првом језику већ и свим оним језицима који код говорника немају статус матерњег па самим тим и у наследном језику (Goldberg 2006; Östman 2005; Croft 2001; Croft 2005).

Сходно томе, продуктивност неке конструкције варира у зависности од синтаксичких, семантичких и прагматичких рестрикција и у том смислу

конструкције могу бити потпуно схематичне и потпуно продуктивне, полупродуктивне и потпуно специфичне и непродуктивне конструкције (нпр. поједини идиоматски изрази).

Све претходно речено је у складу са чињеницом да у свим лингвистичким приступима заснованим на употреби, језик се не види као урођен говорницима у смислу да су граматика и граматички систем „уграђени” у људски мозак већ говорници језик уче / усвајају постепено, хијерархијски из инпута који добијају из језичког и ванјезичког контекста (Goldberg 2006).

Из досадашњег представљања конструкционе граматике, види се да је она утемељена на принципима употребе језика, а језичка употреба се не може сагледати без друштвеног контекста у коме се језик користи па се веза конструкционе граматике са социолингвистиком и примењеном лингвистиком (не нужно само педагошке оријентације) намеће као природна. Зато и не чуди што се последњих година инсистира на термину социоконструкциона граматика (енг. *Social Construction Grammar*) нарочито у круговима немачких конструкциониста (Pirc 2013; Ziem, Neumann-Schneider 2022). Социоконструкциона граматика кроз социолошку и културолошку призму посматра језик и пружа још детаљнији и свеобухватнији увид у говорну праксу и језичку употребу у којој су конструкције схваћене као некомпозиционе, конвенционалне и когнитивно фиксирани („ушанчене”).

4. Педагошка конструкциона граматика и конструкционизам и наследни језик

Данас је познато да су процеси усвајања али и учења језика као и његове употребе у тесној вези са процесима когниције и перцепције. Одабир језичких средстава у великој мери одражава на који начин неки говорник перципира сегменте неког догађаја, на шта ставља приоритет и на које сегменте догађаја обраћа посебну пажњу. Такође, одабиром језичких средстава и њиховом дистрибуцијом у комуникацији говорник усмерава пажњу својих саговорник(а) износећи одређене информације као важније или мање важне (Vujić 2016). Досадашње конструкционе студије (Ellis 2002; Ellis, Ferreira Junior 2009; Goldberg 2006; Tomasello 2003) указују на то да се језик учи примарно у виду језичких конструкција кроз процесе комуникације као и да су „комуникација и размена когнитивних процеса на сваком месту и у свако време оно што обликује језик” (Slobin 1996). Имајући то у виду, Хербст је сковао термин педагошка конструкциона граматика (енг. *Pedagogical Construction Grammar*) наводећи да конструкциона граматика има огроман потенцијал управо због уважавања онога што се традиционално сматра периферним и маргиналним језичким појавама (Herbst 2016: 33).

И док је конструкциони модел језика нашао своју примену како у усвајању првог, матерњег језика (Tomasello 2003), тако и у учењу страног језика (Ellis 2003; Valenzuela Manzanares, Rojo López 2008; Vujić 2016; Stanojević 2022),

није нам познато да је коришћен у изучавању (и учењу) наследног језика. Због своје урођености у контекст и употребу и уважавања друштвене димензије језика, конструкционизам се намеће као природни и најефикаснији приступ изучавању и учењу српског као наследног језика.

Наследни језик се може сматрати баш граничним феноменом у језичкој педагогији јер је врло специфичан имајући у виду да се усваја из контекста веома слично матерњем / првом језику (J1) али да му је флуентност варијабилна, чиме је ближи страном / другом језику (J2), што га чини нарочито погодним за конструкционистички приступ. Наиме, неспорно је да наследни говорници српски као наследни најчешће усвајају у условима и на темељима одређеног варијетета српског језика (одређене) дијаспоре али и да се до сада атестирано знање српског као наследног мање или више манифестује у виду знања и/или препознавања значења и употребе мањих (простих) или већих (сложених, вишечланих) готових језичких целина (енг. *prefabricated chunks*) којима су били изложени у условима усвајања „кухињског, бабиног језика” (енг. *baba's language*). Као што ћемо видети из примера (3–11), структуре из наследног језика којима су наследни говорници српског изложени у специфичном дијаспоричном српском културном окружењу и које се (често несвесно) усвајају су заправо готови, мање-више фиксирани језички изрази високе фреквентности и одређене, јасно испрофилисане комуникативне вредности, који неретко служе као културно-идентитетски маркери. Тако је језичко знање наследних говорника заправо дистрибуцијско знање, што значи да одређене конструкције имају значењски потенцијал који се реализује у употреби тј. комбинацијама са другим речима (Hanks 2013), односно у одређеном културно-језичком контексту.

5. Конструкције у српском као наследном језику и конструкциони приступ

Неупитно је присуство (наследног) српског језика у различитим видовима функционисања српских дијаспоричних заједница. То присуство је неретко само на нивоу одређених лексема у виду назива српских удружења, организација, културних клубова и друштава, часописа и новина и слично. Без обзира на степен присутности наследног српског језика, културноидентитетско поистовећивање и уклапање у одређени ситуациони контекст је позадина сваког облика и врсте комуникације на наследном српском језику која се често огледа у употреби готових конструката (узорака језика). Ти језички облици представљају веома важан и богат извор лексичких јединица и семантичких концепата који дају незанемарљив допринос менталном лексикону српских наследних говорника.

У наставку ћемо дати илустративни преглед језичког инпута српског као наследног језика који долази из културног контекста српских заједница

у дијаспори. Српски наследни говорници често знање наследног језика манифестују кроз познавање и адекватну употребу конвенционалних израза, поздрава и честитки којима се врше одређени говорни чинови и које активирају при одређеним друштвеним ситуацијама и догађајима (3) чак и у условима сливања кода (4д)⁵.

- (3)
- а. Срећна слава!
 - б. Добар дан.
 - в. Многаја љета.
 - г. Živeli pevači!
 - д. *A VELIKA HVALA* to all our....

Поред поменутих, често се знање српског као наследног језика своди и на знање крилатица (4а–б), пословица (4в) или других високофреквентних израза (4д) (Вујић, Милановић 2023).

- (4)
- а. Косово је српско.
 - б. Бог чува Србе!
 - в. Нико нема што Србин имаде.
 - г. Tamburitza music, Tamburasi Sunrise
 - д. Само слога Србина спасава.

Српски се као наследни (али и језик српске дијаспоре) налази у јавном простору и среће се у следећим контекстима:

- А) *Имена радњи, ујосишћелских и осталих њословних објеката* (5)
- (5)
- а. Кафана
 - б. Српско село
 - в. Стари град
 - г. Амбар
 - д. Конак

- Б) *Удружења, друштва и асоцијација* (6)
- (6)
- а. Дом милосрђа „Свети Сава”
 - б. Спасимо српску децу
 - в. Срби за Србе
 - г. Спасимо расељене Србе
 - д. Коло српских сестара

В) *Културних и спортистских организација и клубова у којима су високофреквентне лексеме као и конструкције са тим лексемама попут: зора, ђурђевак, ошацибина, јединство, слобода, јавор, вила, хајдук, њрси, орлови, бисер, орао, слоја, дукаш* (7) (Вујић, Милановић 2023:155–161):

⁵ Више о појмовима замене, мешања и сливања кода у контактним варијететима српског (српском језику дијаспоре и српском као наследном језику) видети Вујић, Милановић (2023: 43–48).

- (7) а. Зора / Српска зора б. Фондација „Три прста”
в. КУД „Дукати и Бисери” / Тамбурашко друштво „Бисер”
г. Јавор д. Женска етно група „Брезе” ђ. ФК „Бели орлови”

Г) *Новина, ласила и осџалих медија* (8)

- (8) а. Српски радио-програма „Бели анђео” б. Радио „Дукат”
в. Вера и разумг. Црквено звоно д. Добошар
д. Бубањ ђ. Српско огледало е. Чешал

Д) *Речи њесама* попут „У рану зору”, „Растао сам поред Дунава”, „Весели се српски роде” или дечијих песмица као „Вуче, вуче, бубо лења” или популарна интернационална песмица „Кад си срећан”.

Ђ) *Називи српских ѡпроизвода* (9)

- (9) а. Јелен пиво б. Лав пиво в. Бананица

Е) *Најџииси и слојани на различитим одежним ѡпредметима* (нпр. мајџицама, качкетима, шаловима сл.) (10)

- (10) а. Srbin u duži б. Šljivo for me в. Азбука
г. ТУРШИЈА д. КИФЛИЦЕ ђ. ПАЛАЧИНКЕ
е. PAŠULJ BUREK SARMA ČORBA ZIMNICA RAKIJA

Ж) *Називи јела*

- (11) а. лења пита б. Карађорђева шницла
в. ужичка пршута г. Васина торта

Посматрајући све конструкте у примерима (2–10) јасно је да су у питању примери различитих конструкција које су различитог степена схематичности као што су, на пример, координативна (8в, 7в), атрибутивна (7ђ, 8а, 11а), предлошка (10а, 6в), присвојна (5а, 6б, 6д, 8ђ,), императивна (3г, 6б, 6г), објекатска (4б, 4д) или одрична предикација (4в). Сви ови и многи други бројни примери српског у дијаспоричном окружењу коме су изложени наследни говорници српског и њихово чак и парцијално знање и препознање као језичких културних маркера су показатељи да код наследних говорника у менталном лексикону постоји висок ниво свести о употреби и познавању система конструкција у српском. Изложеност наследној култури и познавање исте ствара адекватан енциклопедијски оквир за упаривање форме, значења и употребе који није нов (као што је то у случају учења страног језика). Тако да се код наследних говорника српског не може говорити о реконструисању стварности у складу са системом српског, као у процесима учења страног језика (Vujić 2016: 61–63) већ о културним контекстом индукованог *ѡреконструисања*, тј. буквално „премештања” (енг. *shift*) стварности.

6. Конструкционе методе у педагогији српског као наследног језика

Сваки и најмањи узорак српског који наследни говорници имају у свом менталном лексикону и знају и препознају и активирају било активно или пасивно у одређеним адекватним ситуационим контекстима представља вредан извор лексикосемантичких и граматичких информација које се могу даље елаборирати и надградити, што је потпуно у складу са једним од Хербстових начела педагошке конструкционе граматике да се већ у лексичким јединицама које познаје неки говорник налази огромна количина граматичких информација, тачније, све оне специфичне граматичке особине карактеристичне за одређену лексему (Herbst 2016: 41). Тако се на пример у лексичкој јединици *Карађорђева иницијала* налазе информације везане за род и број како именичке компоненте тако и придевске укључујући и начело конгруенције компонената посесивне конструкције.

Већ смо више пута нагласили да се у менталном лексикону говорника српског као наследног језика налазе конструкти (и конструкције) високе фреквентности и присутности, а фреквентност (језичког инпута) је у конструкционистичком приступу учењу и/или усвајању језика један од најважнијих фактора (Herbst 2016; Vujić 2016; Nessel, Janda 2022). И док код учења страних језика обим, врста и фреквентност језичког инпута могу бити проблематични, код наследног језика то није случај јер се инпут може контролисати у смислу да су наследни говорници како свесно тако и несвесно изложени српском као наследном језику у различитим облицима, обиму и различитим комуникативним ситуацијама и културним контекстима.

Чак и релативно скроман број примера узорака српског коме су различити наследни говорници изложени у контексту дијаспоричне интеракције јасно показује да се та језичка грађа не може (и не сме) занемарити као веома добра полазна тачка и да, свесно или несвесно, бројни наследни говорници српског заправо поседују мање или више структурисан *базични речник на српском* (Ogden 1930; Guruceva, Serebrennikov 1953).⁶ Како се у оквиру конструкционизма оперише појмом *конструктивистички* који представља речник конструкција, уместо традиционалних појмова лексикон и речник, тако ћемо и ми говорити о структурисаном базичном конструктивистичком код наследних говорника српског као о скупу високофреквентних и функционалних конструкција есенцијалних за културно-идентитетски адекватну комуникацију.

До сада се о конструктивистичким појединих језика као што су руски (Janda, Clancy 2002), чешки (Janda, Clancy 2006) и хрватски (Stanojević 2022) говорило

6 Под *базичним речником* се сматра лексичко језгро лексикона неког језика у који улазе речи/ лексеме које означавају централне појмове релевантне за човеков живот и функционисање у заједници те стога имају изузетно велику фреквентност и функционалност као и могућност да се уз помоћ њих парафразирају друге речи (Ogden 1930; Guruceva, Serebrennikov 1953; Shin 1995; https://www.christianlehmann.eu/ling/ling_meth/ling_description/lexicography/basic_vocabulary.html (приступљено 26. маја 2025)).

у оквиру педагошке конструкционе граматике и когнитивног лингвистичког описа језика у педагошке сврхе.

Предности употребе конструктикона у односу на класичне речнике јесте да је он корпусно заснован на реалним узорцима језика у употреби и да се конструкције кроз репрезентативне конструкте организују и представљају у контексту уз уважавање свих лингвопрагматичких аспеката значења и употребе уз отвореност ка каснијој елаборацији знања, што је један од фундаменталних принципа конструкционистичког приступа учењу/усвајању језика (Herbst 2016; Ruiz de Mendoza Ibáñez, Agustín Llach 2021). У наследном језику конструктикон омогућава да конструкције расту са говорницима наследног српског тако што говорници конструкције међусобно повезују у породице конструкција на основу одређених заједничких компонената или на основу заједничког (сличног) значења и тако се ствара мрежа конструкција. Из елаборације произилази генерализација кроз стварање аналогича и проналажење правилних образаца (Tomasello 2003: 4). Како је генерализација зависна у великој мери и од инпута из окружења, заједнички јавни простор српских дијалекторичних заједница има огроман потенцијал као користан извор контекстуализованих конструкција, што смо већ раније илустровали кроз примере (3–11). Наследни (српски) језик има по правилу окружење које је богато и језичким и ванјезичким инпутом, који делује у спрези са додатном мотивацијом услед жеље и потребе за културном идентификацијом, што код наследних говорника (српског) омогућава виши ниво апстрактне генерализације.

Из јавног простора наследни говорници добијају тројаки конструкционо релевантан инпут: облик неке конструкције у виду одређеног конструкта, значење у датом контексту и конкретан пример употребе (12).

- (12) а. лења жена
 б. лења пита
 в. Вуче, вуче, бубо лења...

Ако погледамо примере у (12), видимо да су сва три конструкта заправо примери атрибутивне конструкције [Adj]+ [N] али да по својој схематичности варирају. Конструкт *лења жена* (12а) је потпуно схематичан, транспарентан и мотивисан, високе фреквентности и функционалности и није дискурсно ограничен. Његова схематичност се огледа како у његовом транспарентном значењу, тако и у морфосинтаксичком аспект јер компоненте могу добити различите граматичке облике (нпр. облик суперлатива придева *најлења*). Конструкти (12б–в) у потпуности поштују и задовољавају формалне и морфосинтаксичке захтеве атрибутивне конструкције, али показују одређени степен специфичности, те им је самим тим и употреба ограничена на одређене дискурсе. Тако је (12б) по свом значењу нетранспарентан и високо идиоматичан и потпуно специфичан (јер пита никако не може поседовати особину лењости),

а како придевска компонента носи метафорички проширено идиоматично, ускоспецифично значење, у овом случају придев *лења* може бити само у позитиву женског рода. Као такав, конструкт (12б) се најчешће може срести у гастрономском дискурсу или у ситуацијама и друштвеним контекстима где се помиње храна, кулинарство, домаћа кухиња и слично, како у писаном тако и у усменом језику. С друге стране, иако веома идиоматичан, конструкт *лења буба* (12в) је нешто више схематичан и у њему придев *лења* има транспарентно денотативно значење, па самим тим и подлеже градацији, док именица *буба* има пренесено метафорично, конотативно значење и односи се на људско биће, а не на инсект. Дакле (12в) је делимично схематичан, а делимично специфичан, мање схематичан и више специфичан од (12а), али више схематичан и мање специфичан од (12б). Што се његове прагматике тиче, има евалуативну вредност и свакако је израз високе фреквентности и прагматичке вредности који се јавља у усменој, неформалној комуникацији између особа које су блиске.

Све ово илуструје како је јасно да говорници познају значење неке речи само ако разумеју појмовне оквире који мотивишу појам/концепт који та реч језички кодира. На овај начин, речи и/или њихова различита значења нису директно повезани по принципу „реч за реч”, већ само на основу њихових веза са заједничким оквирима и показатеља на који начин значења тих речи изражавају специфичне елементе одређених оквира.

7. Примери конструкционог приступа наследном српском језику у пракси

Досадашња истраживања (нпр. Ruiz de Mendoza Ibáñez, Agustín Llach 2021) показују да је конструкциони приступ веома користан у учионици јер се комбинује граматичко и лексичко знање на конструктиван и функционалан начин.

Већ раније смо поменули да су процеси усвајања/учења наследног језика негде између усвајања матерњег/првог (доминантног) језика и учења страног/другог језика. Наследним говорницима српског, српски најчешће није први језик нити по редоследу учења нити по флуентности, што га чини ближим страном језику. С друге стране, српски језик наследним говорницима није у потпуности непознат језик имајући у виду да су од малих ногу изложени одређеним конструкцијама као културним и идентитетским маркерима као и да су им елементи српске културе (а и језика) ако не блиски, оно бар не потпуно страни и непознати. Због свега овога би се на језичкој скали наследни српски језик налазио негде у средини.

Како је по правилу наследним говорницима српског домицилни језик средине први језик, при усвајању наследног језика у великој мери су присутни и процеси језичког трансфера, мешања, замене и сливања кода и сталног ослањања на доминантан Ј1, што све заједно доприноси специфичним особеностима

сваког наследног српског варијетета. Управо због тог непрестаног инпута J1, доминантан језик домицилне заједнице је веома значајан у процесима учења наследног српског и мора се узети у обзир његова особеност као и специфични видови трансфера и мешања, замене и сливања кода те свака успешна инструкција за говорнике српског као наследног језика би требало да укључи наставнике који су флуентни доминантном језику средине/државе и добро познају културне обрасце домицилне средине.

У том смислу би се и педагошке и дидактичке методе и технике могле ефикасно ослањати на J1. Примери неких таквих наставних активности које уважавају специфичности J1 би могли бити следећи:

А) Српске конструкције и њихови „конструкциони елементи” се описују кроз сет репрезентативних реченица као узорака језика у употреби ексцерпираним из одређеног корпуса (нпр. јавног простора) уз њихово поређење са адекватним еквивалентима у J1 без (или уз минимално коришћење) граматичке терминологије, чиме се имплицитно успоставља веза између форме и значења преко семантичко-прагматичке еквиваленције са J1. Овде могу бити корисне и вежбе превођења са J1 на српски као наследни и обрнуто које могу претходити идентификацији и опису или их следити.

Б) Ученици идентификују одређени падеж(е) и спајају их са одређеним значењима (повезивање форме и значења), а затим на основу тога праве своје примере (мапирање одређеног значења за одређену форму). Ово се може радити и са идентификацијом свих облика (речи, израза) који деле неке семантичке компоненте.

В) Употреба стрипова чије визуелне информације су кључни делови значења неких српских конструкција и њихових еквивалената у J1 (видети De Knop, Mollica 2015, 2021), што помаже да се језички садржаји визуализују, а да затим на основу одређених слика праве своје примере (мапирање одређеног значења за одређену форму преко визуелног инпута) и дају све оне речи и изразе којима се може изразити значење одређеног семантичког оквира или који припадају истом семантичком пољу.

Г) Стављање фокуса на колокацијско учење кроз вежбе са колокацијама у одређеном семантичком пољу/оквиру. На пример, у енглеском језику различити глаголи колоцирају са управљањем различитим превозним средствима (нпр. *drive a car/truck/ bus, ride a bike/motorcycle, fly a plane, sail a boat, operate a train, scoot on a scooter*) што се може упоредити са српским и колоцирањем српских глагола *возити/управљати* и сл.

Д) Вежбања проналажења заједничког обрасца (енг. *pattern finding*) где се говорницима наследног српског даје аутентичан текст или листа реченица са одређеном конструкцијом у различитим облицима и у различитој дистрибуцији и задатак ученика је да проналазе заједничке сличности, увиђају лексичке могућности и варијације (Holme 2010a, b) и праве своје примере, што такође доприноси бољем разумевању продуктивности неке конструкције.

Б) Ослањање на узорке научене из окружења уз указивање на њихову схематичност, променљивост кроз самосталну употребу чиме се успоставља разумевање везе између облика и функције (као у (12)).

Е) Креирање тзв. *n*-граматике (енг. *n-grammar*) која заправо представља листу конструката као представника најфреквентнијих граматичких конструкција/образаца у српском у којима су конкретне лексеме које попуњавају одређене позиције променљиве па уз помоћ мобилних табела (енг. *chop-and-change charts*) ученици откривају како могу варирати лексички делови неке конструкције за разлику од функционалних делова.⁷ На пример, у атрибутивној конструкцији као у (12) се могу мењати именице у женском роду (*жена, њиша, буба*) уз одређено мање или веће проширење/елаборацију значења али се не може ставити, на пример именица у мушком роду или још један придев. Или се, на пример, може мењати придев (нпр. *слађка, ојасна*) и онда упоређивати значење.

Оно на шта треба нарочито обратити пажњу када се говори уопште о наследним говорницима српског јесте да је код наследних говорника најважнији и доминантан функционални аспект језика, његова прагматичка и дискурсна прихватљивост и комуникативна функционалност која је знатно важнија од граматичности (тачности). Инсистирањем на комуникативној функционалности облика и спецификавањем шта одређени облик представља у неком контексту се наследни језик усваја из директног контекстуално специфичног инпута уз стварање нових конструкција према одређеном дискурсу. Тако се конструкције усвајају и улазе у ментални лексикон на основу њихове фреквентности, општих когнитивних, прагматичких и семантичких функција на исти начин као идиоми што се види из примера (13).

(13) ***LJILJO**, you want one?*

У (13) је дошло до сливања кода где је у структури енглеске упитне конструкције са директним обраћањем саговорнику на иницијалну позицију стављена српска властита именица, лично име *Љиља* у облику вокатива *Љиљо*, што је уобичајени падеж и маркер директног обраћања у српском док енглески језик нема флективно обележен вокатив. Без обзира на то што је очито реч о комуникацији на енглеском, вокатив личног српског имена постаје индикатор културног контекста и јасно указује да се комуникација одвија међу припадницима српске дијаспоре. Такође, та вокативна конструкција је врло вероватно и веома фреквентна у усменој комуникацији и врло је могуће да га је овај наследни говорник заправо и похранио у свом менталном лексикону уз све семантичко-прагматичке функције, те га сходно томе и употребљава. Наиме, познато је да се оне конструкције којима су говорници често, фреквентно

⁷ Више о *n*-граматизи и мобилним табелама видети у Cappelle, Grabar 2016.

изложени, лакше процесуирају (Вујић 2016) и добијају статус менталне јединице па се самим тим у језичком понашању појединца не (де)компонују наново при свакој употреби (De Knoop 2025).

Овај пример хибридне конструкције као резултат сливања кодова веома добро илуструје да код наследних говорника српског не долази до реконструисања стварности (као што је то случај код учења страног језика) већ до **замене и стапања стварности** (енг. *switch and blend realities*) односно стварање хибридне стварности у складу са хибридним идентитетом наследних говорника (13).

Управо тај хибридни идентитет и стапање и преплитање два културна контекста у први план истиче комуникативну функционалност наследног српског језика, а не његову граматичност, тако да се функционално и семантички истакнутији облици (нпр. прилози) лакше уочавају и памте па су често довољни за успешну комуникацију иако конструкције могу одступати од канона и стандарда што се види из примера (14).

(14) Јуче ја полива башта, а данас пада киша.

Како су прилози високофункционалне речи, у (14) видимо да и поред неадекватно обележеног личног глаголског облика за перфекат *ја њолива*, семантичко-прагматичка комуникативна вредност прилога за време *јуче* је толико велика да то одступање поништи и да наследни говорник успева да пренесе адекватну и недвосмислену поруку о времену када се нешто десило.

Узимајући у обзир све претходно наведено, несумњиво је да конструкциони приступ учењу српског као наследног језика са фокусом на комуникативно функционалном контактном варијетету српског специфичног за одређену дијаспоричну заједницу мора направити равнотежу између когнитивно-лингвистичког приступа заснованог на употреби и употребној вредности језичког знања и традиционално, па и комуникативно, педагошки оријентисаних материјала (и приступа) који често делују у супротним смеровима. Такав приступ наравно захтева и специфичне видове провере знања и отвара питање неопходности/оправданости (класичних метода) тестирања и мерења наученог, што је тема која захтева посебно разматрање, емпиријско истраживање и анализу.

8. Закључак

Наследни језик је неспорно веома погодан за конструкциони приступ и ослањање на конструкционо знање у подучавању/учењу, барем у одређеној мери. Комбиновање конструкционог приступа заснованог на језичкој употреби са корпусним приступом свакако би могао дати значајне резултате у постизању ефективног и функционалног знања наследног српског језика специфичног за одређену заједницу, при чему стандардни српски језик матице не би требало

да буде апсолутни стандард коме се тежи већ треба тежити комуникативно прихватљивом знању српског у дијаспори и промовисати комуникацију на српском у свим српским културним контекстима. Конструкциони когнитивно-прагматички приступ би идеално могао да се у мањој или већој мери комбинује са традиционалним приступом али је важно да се материјали за учење, корпус и примери разликују од једне дијаспоричне средине до друге уз уважавање већинског језика (J1) како би се на најбољи начин искористило знање како наследног тако и J1 код наследних српских говорника.

Иако се тренутно одсуство поузданог, илустративног, исцрпног, актуелног и употребљивог корпуса српског језика може чинити као озбиљна препрека конструкционом приступу наследном српском језику, у овом поглављу смо илустровали да се користан и функционалан корпус може оформити и из јавног простора дијаспоричних заједница, за шта је неопходно да наставници српског као наследног не само добро говоре већински језик већ и да имају и спознају о могућим тачкама трансфера као и да познају културне праксе и обичаје домицилне заједнице.

Подучавање и учење српског као наследног језика је заправо социокултуролошка мисија очувања идентитета, што га чини посебним, а самим тим и изазовним сегментом језичке педагогије коме конструкционизам може да пружи значајан допринос.

ЛИТЕРАТУРА

- Вујић, Јелена Љ. „Construction grammar and foreign/second language teaching”. *Наслеђе* 33, (2016), 9–19.
- Вујић, Јелена Љ., Александар М. Милановић. *Језик њисаној наслеђа Срба у Америци*. Београд: Чигоја штампа, 2023.

*

- Baily, Charles James N. *Variation and Linguistic Theory*. Arlington: Centre for Applied Linguistics, 1973.
- Bickerton, Derek. *Dynamics of a Creole System*. Cambridge: Cambridge University Press, 1973.
- Boas, Hans C., Alexander Ziem. „Constructing a constructicon for German: Empirical, theoretical, and methodological issues”. У Lyngfelt, Borin, et al. (Eds.), *Constructicography: Constructicon development across languages*. Amsterdam: John Benjamins, (2018), 183–228. (PDF) Framing constructicography. Available from: https://www.researchgate.net/publication/337471929_Framing_constructicography (приступљено 26. маја 2025).

- Boas, Hans C. „Constructing parallel lexicon fragments based on English FrameNet entries: Semantic and syntactic issues”. У Hedeland, H., T. Schmidt, K. Wörner (eds.) *Multilingual Resources and Multilingual Applications. Proceedings of the German Society for Computational Linguistics and Language Technology (GSCL)*, (2011), 9–18.
- Bybee, Joan. *Language, Usage and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Cappelle, Bert, Natalia Grabar. „Towards an n-grammar of English”. У S. De Knop, G. Gilquin (eds.), *Applied Construction Grammar*. Berlin: DeGruyter, (2016), 271–302. (PDF) *Chapter 6. Exploring the spoken learner English constructicon: A corpus-driven approach*. Available from: https://www.researchgate.net/publication/323967798_Chapter_6_Exploring_the_spoken_learner_English_constructicon_A_corpus-driven_approach (приступљено 26. маја 2025).
- Croft, William. *Radical Construction Grammar. Syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Croft, William A. „Logical and typological arguments for Radical Construction Grammar”. In Östman, Jan-Ola and Mirjam Fried (eds.), *Construction Grammars: Cognitive grounding and theoretical extensions*, Amsterdam: John Benjamins, (2005), 273–314.
- De Knop, Sabine. „Construction-based Language Learning, Teaching”. У Fried, M., K. Nikiforidou (eds.) *The Cambridge Handbook of Construction Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press (2025), 596–622.
- De Knop, Sabine, Fabio Mollica. „Construction-based teaching of German verbless directives to Italian-speaking learners”. У H. Boas (ed.) *Directions for Pedagogical Construction Grammar; Learning and Teaching with Constructions*. Berlin: De Gruyter Mouton, (2022), 123–161.
- Diessel, Holger. „Grammaticalization and language acquisition”. In Narrog, H., B. Heine (eds.) *Oxford Handbook of Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press, (2011), 130–141.
- Diessel, Holger. *The grammar network: How linguistic structure is shaped by language use*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Ellis, Nick C., F. Ferreira-Junior. „Constructions and their acquisition: Islands and the distinctiveness of their occupancy”. *Annual Review of Cognitive Linguistics*, 7, (2009), 188–221.
- Ellis, Nick C. „Constructions, chunking, and connectionism: The emergence of second language structure. In C. Doughty, M. H. Long (Eds.), *Handbook of second language acquisition*, Oxford: Blackwell, (2003), 33–68. <https://doi.org/10.1002/9780470756492.ch4> (приступљено 26. маја 2025).
- Fillmore, Charles, Beryl T. Atkins. „Towards a Frame-Based Lexicon: The Semantics of RISK and Its Neighbours. У A. Lehrer, E. F. Kittay (Eds.), *Frames, Fields and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organization*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, (1992), 75–102.

- Foley, Joseph. *New Englishes: the case of Singapore*. Singapore: Singapore University Press, 1988.
- Fried, Mirjam. „Construction Grammar.” У А. Alexiadou, Т. Kiss (eds.), *Syntax – Theory and Analysis. An International Handbook. Handbooks of Linguistics and Communication Science*. 42.1–3, Berlin: Mouton de Gruyter, (2015), 974– 1003.
- Goddard, Cliff. „Lexico-semantic universals: A critical overview.” *Linguistic Typology* 5, (2001), 1–65.
- Goldberg, Adele. *Constructions: a Construction Grammar approach to argument structure*. Chicago: Chicago University Press, 1995.
- Goldberg, Adele. *Constructions at Work*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Guryceva, M.S., Serebrennikov, B.A. „Zadači izučenja osnovnogo slovarnogo fonda jazyka.” *Voprosy Jazykoznanija* 2(6), (1953), 320.
- Hanks, Patrick. *Lexical analysis: Norms and exploitations*. Cambridge, MA: MIT, 2013.
- Herbst, Thomas. „Foreign language learning is construction learning – what else? Moving towards Pedagogical Construction Grammar”. In S. De Knop, G. Gilquin (eds.), *Applied Construction Grammar*. Berlin/Boston: De Gruyter, (2016), 21–52.
- Hlavac, Jim, Diana Stolac (eds.). *Diaspora Language Contact. The Speech of Croatian Speakers Abroad*. Berlin: de Gruyter, 2021.
- Holme, Randal. „Construction grammars: Towards a pedagogical model.” *AILA Review* 2, (2010a), 115–133.
- Holme, Randal. „A construction grammar for the classroom.” *IRAL* 48 (2010b), 355–377.
- Hopper, Paul. „Emergent Grammar. *Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, (1987), 139–157.
- Hopper, Paul. *The New Psychology of Language*. Milton Park/ New York: Routledge, 1998.
- Isurin, Ludmila. *Russian Diaspora: Identity, and Language Change*. Berlin: Walter de Gruyter, 2011.
- Janda, Laura A., Sam Clancy. *The Case Book for Russian*. Bloomington, IN: Slavica, 2002.
- Janda, Laura A., Sam Clancy. *The Case Book for Czech*. Bloomington, IN: Slavica, 2006.
- Kühn, Peter. *Der Grundwortschatz. Bestimmung und Systematisierung*. Tübingen: M. Niemeyer (Germanistische Linguistik), 1979.
- Langacker, Ronald. *Grammar and Conceptualization*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2000.
- Langacker, Ronald. W. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I, Theoretical prerequisites*. Stanford University Press, Stanford, 1987.
- Lees, Robert. „The basis of glottochronology.” *Language* 29, (1953), 113–127.

- Mills, Jean. „Connecting Communities: Identity, Language and Diaspora”, *International Journal of Bilingual Education, Bilingualism*, Vol. 8 No. 4, (2005), 253–274.
- Neset, Tore, Laura Janda. „Securing Strategic Input for L2 learners: Constructions with Russian Motion verbs.” Y Boas, H. *Directions for Pedagogical Construction Grammar; Learning and Teaching with Constructions*. Berlin: De Gruyter Mouton, (2023) 161–178.
- Newlin-Lukowicz, Luiza. „Language Variation in the Diaspora: Polish Immigrant Communities in the U.S. and the U.K”. *Language and Linguistics Compass*, Vol. 9, Issue 8, (2015), 332–346.
- Ogden, Charles Kay. *Basic English. A general introduction with rules and grammar*. London: Paul Treber, 1930. (2nd impr. 1940).
- Östman, Jan-Ola. „Persuasion as implicit anchoring.” In Halmari, H., T. Virtanen (eds.) *Persuasion across Genres*. Berlin: John Benjamins Publishing Company, (2005), 183–212.
- Pirc, Ana Monika. „Construction grammar and “non-native discourse”. *Theory and Practice in English Studies*. 2013, vol. 6, issue 1, (2013), 55–73.
- Polinsky, Maria, Olga Kagan. „Heritage languages: In the ‘wild’ and in the classroom”. *Language and Linguistics Compass*. 1 (5), (2007), 368–395.
- Ruiz de Mendoza, Francisco, María Pilar Agustín Llach. „Cognitive Pedagogical Grammar and meaning construction in L2”. in S. De Knoop (ed.) *Applied Construction Grammar*. Berlin/ Amsterdam: De Gruyter Mouton, 2016. DOI: 10.1515/9783110458268-007
- Shin, Yong Min- *LDS Basic vocabulary*. Bielefeld: AVG-Projekt (Allgemein-Vergleichende Grammatik), 1995.
- Slobin, Dan. „From ‘thought and language’ to ‘thinking for speaking’”. In J. J. Gumperz, S. C. Levinson (Eds), *Rethinking Linguistic Relativity*, (1996), 70– 96. New York: Cambridge University Press.
- Stanojević, Mateusz Milan. „Konstrukcijski pristup kao temelj za poučavanje hrvatskoga kao inoga jezika: prilozi rječniku konstrukcija”. *Croatica XLVI* (2022), 135–161.
- Tomasello, Michael. *Constructing a language: A usage-based theory of language acquisition*. Cambridge, MA, London: Harvard University Press, 2003.
- Traugott, Elizabeth C. „Grammaticalization, constructions and the incremental development of language: Suggestions from the development of degree modifiers in English”. In R. Eckardt, G. Jäger, T. Veenstra (Eds.), *Variation, selection, development—Probing the evolutionary model of language change*, Berlin: Mouton de Gruyter, (2008a), 219–250.
- Traugott, Elizabeth C. „‘All that he endeavoured to prove was ...’: On the emergence of grammatical constructions in dialogic contexts.” In R. Cooper, R. Kempson (Eds.), *Language in flux: Dialogue coordination, language variation, change and evolution* [Communication, Mind, and Language, 1]. London: Kings College Publication, (2008b), 143–177.

- Valdés, Guadalupe. „Bilingualism, heritage language learners, and SLA research: Opportunities lost or seized?”. *The Modern Language Journal*. 89 (3), (2005), 410–426.
- Valenzuela Manzanares, Javier, Ana Maria Rojo López. „What can language learners tell us about constructions?” In Sabine De Knop, Teun De Rycker (eds.). *Cognitive approaches to pedagogical grammar: A volume in honour of René Dirven*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, (2008), 197–230.
- Velupillai, Viveka. *Pidgins, Creoles and Mixed Languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2015.
- Vujić, Jelena. *Konstrukcije teme*. Beograd: Filološki fakultet, 2016.
- Vujić, Jelena. „The Emergence of Diaspora Serbian Dialect Formation in the USA: Evidence from the early 1900s Serbian American Newspapers”. *Serbian Studies*, Vol. 34/2023, (2024), 51–78.
- Ziem, Aleksander, Anastasia Neumann-Schneider. „Towards a FrameNet for linguistic terminology: Theoretical foundations, lexicographic practice, didactic potential.” In Boas, H. *Directions for Pedagogical Construction Grammar; Learning and Teaching with Constructions*. Berlin: De Gruyter Mouton, (2022), 333–358.

Jelena Vujić

University of Belgrade, Faculty of Philology
jelenajvujic@gmail.com

Original Scientific Paper

Summary

CONSTRUCTIONIST APPROACH TO SERBIAN AS A HERITAGE LANGUAGE

The paper presents the frame of Construction Grammar as ideal for dealing with heritage Serbian language given that the constructionist approach is usage-based and focused on (extra)linguistic aspects of language usage. It is open to both peripheral and non-canonical language phenomena and given the cultural conditions and environment in which heritage Serbian is used, Pedagogical Construction Grammar is a huge didactic potential offering a broad spectrum of tools that rely on situational and environmentally immersed real language constructions. In the paper, the author argues that heritage Serbian speakers already possess certain components of the basic Serbian vocabulary by sheer exposure to highly communicatively functional Serbian constructions through diverse culturally-specific contextual usage that serves particular pragmatic purpose (e.g. toasts, greetings, wishes, proverbs, nursery rhymes, names of food and drink, etc). This makes a valuable resource for further development of Serbian language proficiency in heritage speakers.

Key words: Serbian heritage language, heritage speakers, construction, construct, Pedagogical Construction Grammar, communicative functional language.

ЈЕЛЕНА ФИЛИПОВИЋ*

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ, ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

БЕОГРАД

© <https://orcid.org/0000-0002-3575-9450>

АНА ЈОВАНОВИЋ**

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ, ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

БЕОГРАД

© <https://orcid.org/0000-0001-5006-6006>

ПОРОДИЧНА ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА У РАЗЛИЧИТИМ ГЕНЕРАЦИЈАМА У СРПСКОЈ ДИЈАСПОРИ¹

У раду се породична језичка политика примењује као теоријски оквир за дубље и детаљније разумевање језичких ставова и идеологија у трансгенерацијском конструисању културног идентитета Срба у Чикагу, САД. Рад се базира на шест полуструктурираних, дубинских интервјуа у којима се кроз тематску анализу наратива „о наследном језику” и „на наследном језику” конструише модел језичког лидерства који јасно указује на промене у комуникативним праксама чланица и чланова српске заједнице у дијаспори. Овде представљена студија случаја може се сматрати инструменталном, односно поседује потенцијал за дефинисање парадигми процеса замене или одржавања српског као наследног језика не само у овој већ и другим дијаспоричним заједницама.

Кључне речи: породична језичка политика, језичко лидерство, језички менаџмент, студије дијаспоре, замена и одржавање наследног језика, српски језик, идентитет.

* jelenafbgd@gmail.com

** ana.s.jovanovic@fil.bg.ac.rs

1 Истраживање је настало као резултат пројекта финансираног од стране Фонда за науку Републике Србије Digitization of Heritage Culture and Language Identity of Serbian Diaspora (HerCuLIS), пројекат бр. 1548 (2023–2025). Текст је значајно скраћена и прилагођена верзија рада који је прихваћен за штампу у часопису *Current Issues in Language Planning*, под називом: *Family language policy of Serbian as a heritage language in the USA diaspora context: Reversing language shift*.

1. Увод

У овом раду се из перспективе породичне језичке политике истражује статус, употреба, функционалност, те замена и одржавање српског као наследног језика у српској дијаспоричној заједници на подручју шире регије Чикага, САД. У фокус уводимо концепте језичког менаџмента и језичког лидерства (адаптивног, омогућавајућег и административног / енгл. *adaptive, enabling and administrative leadership*) као кључне факторе у процесима интергенерацијске конструкције језичког и етничког идентитета, кроз које се на холистички начин тумачи комплексност интеракција социокултурних, етничких, политичких, религијских и других фактора на дијахронијском и синхронијском плану српске дијаспоре у САД.

Ово квалитативно истраживање комуникативних пракси дијаспоре и социолингвистичких и културних идеологија у породичним оквирима, спроведено путем полуструктурираних дубинских интервјуа, захтева примену сложене нелинеарне и неесенцијалистичке перспективе која у обзир узима низ вишеструких индивидуалних и колективних искустава пројектованих кроз широк спектар образаца понашања и комуникативних догађаја. Овде представљена инструментална студија случаја јасно указује на важност комуникативних пракси међу различитим генерацијама припадника српске дијаспоричне заједнице на ширем подручју Чикага, те нам помаже да одредимо кључне теме у одржавању и афирмацији културног и језичког идентитета у српској дијаспори у овом региону: *важност породичних комуникативних пракси, афективни и друштвени значај компетенције на енглеском и/или српском језику, и породица и црква као стубови одржавања језика и културе.*

У наставку рада представљамо друштвеноисторијски контекст америчких јавних политика који је утицао на процесе замене, односно одржавања језика породичне комуникације, у нашем случају српског као наследног језика. Теоријски оквир анализира концепт језичког лидерства у контексту замене/одржања наследног језика с посебним фокусом на породичне језичке политике као носиоце експлицитних и имплицитних идеологија о значају језика, његовој сврси, вредности и употреби. Илустративна студија случаја представља резултате из шест полуструктурираних интервјуа реализованих током теренског истраживања с припадницима српске чикашке заједнице, да бисмо у завршном делу изнели прелиминарне закључке и указали на преокрет у процесу замене језика који, од тенденције ка замени језика током прве половине прошлог века и спорадичних манифестација адаптивног лидерства у последњим деценијама 20. века, прераста у јасно формулисану породичну језичку политику у којој наследни језик и идентитет имају кључно место.

2. Друштвено-историјски контекст америчких јавних политика према миграцијама и позиција српског језика кроз време

Када се говори о одржавању или замени српског као наследног језика унутар српске дијаспоре у САД, неопходно је изаћи из оквира традиционалног социолингвистичког истраживања (базираног искључиво на језичком материјалу такозваног спонтаног дискурса) и кренути од шире слике бивствовања Срба у САД кроз векове у контексту јавних политика САД према имиграцији.

На основу досадашњих истраживања из области историје, социологије, билингвизма и студија књижевности (в. Pavlenko 2002 за детаљни историјски преглед), може се донети закључак да у 18. и 19. веку не постоје монолингвалне тенденције у корист енглеског језика (уосталом, САД су међу малобројним савременим државама у чијем Уставу се ни тада ни у савремено доба не помиње званичан језик државе). Према Павленко (Pavlenko 2002: 167), значајан број говорника немачког језика, али и присуство француског и шпанског у одређеним државама навело је осниваче (енгл. *Founding Fathers*) и ауторе *Декларације о независности* да се уздрже од наметања једног језика као националног.² Како иста ауторка наводи, упркос одређеним отпорима према вишејезичности, имигрантске заједнице у 18. и 19. веку „водиле су динамичан културни живот” (Исто 168). О томе сведоче и примери из српских заједница, као што је, рецимо, именовање српских новина попут *Serb-American* (Србо-Американац) из 1893. године (Вујић, Милановић 2023).

До промене долази почетком 20. века, услед залагања председника Теодора Рузвелта (Theodore Roosevelt) за потпуну американизацију, чиме се у великој мери одбацује и негира вредност језичке разноликости (Вујић, Милановић 2023: 39). Према ауторима Дорси и Харлоу (Dorsey, Harlow 2003), Рузвелт је потенцирао јасну разлику између „старе” миграције (из северне Европе која је и пре доласка у САД говорила енглески или неки њему близак језик) и „нове” миграције коју су првенствено чинили, како аутори наводе, Словени, Руси, Јевреји из источне Европе, Италијани Турци, Шпанци и други које је сматрао мање „пожељнима”. Непознати и неразумљиви језици удружени са новим, непознатим навикама и културним обрасцима нису се лако асимиловали у америчку културу, а уз то су се и њихови говорници физички разликовали од високих Европљана светле пути са севера (Dorsey, Harlow 2003: 60). Овакав став првог човека државе је почетком 20. века отворио простор за формирање веома рестриктивних политика према одређеним имигрантским заједницама, које су обесхрабривале очување наследних језика, а самим тим и условљавале веома брзу замену мањинских језика у датим заједницама, међу којима се налазила и српска.

2 Наравно, овде говоримо само о европским језицима. Језици аутохтоних народа северноамеричког континента су увек били у потпуности у подређеном положају, баш као и њихови говорници.

[...] у школама и у јавном животу, монолингвизам се повезивао са идејом демократије, националног јединства и патриотизма. Иако су многи родитељи из више средње класе охрабривали своју децу да уче латински, француски или немачки, билингвизам који се повезивао са новијим мигрантским језицима био је стигматизован. (Portes, Schauffler 1994: 642)

Друга половина 20. века доноси значајне новине у поимању миграције. Пре свега, научна истраживања у области примењене лингвистике и социолингвистике поништавају дотадашње тврдње већине педагога о такозваној теорији дефицита, по којој са једне стране, познавање и употреба више од једног језика успорава когнитивни развој деце, што, са друге стране, децу из мигрантских заједница аутоматски одређује као интелектуално инфериорне када се нађу у формалном образовном систему који функционише на енглеском језику (в. Filipović 2018, за детаљнију разраду). Билингвизам постаје, бар у академским круговима, препознат као вредност а не као препрека. Додатну промену ставова уводи и усвајање *Имиграционог закона* (енгл. *Immigration Act*) из 1965. године којим се дефинишу принципи за тражење азила и политике према избеглицама (Portes, Schauffler 1994: 642). Ипак, упркос афирмацији билингвизма у науци, образовне политике у САД и даље инсистирају на значају енглеског као кључног за интеграцију у америчко друштво:

У прошлости, типичан образац био је да прва генерација учи енглески како би преживела економски; друга генерација наставља да користи наследни језик код куће, али говори енглески у школи, на послу и у јавном животу; у трећој генерацији, језик дома је такође енглески, који тако постаје и матерњи језик свих наредних генерација. (Portes, Schauffler, 1994: 643)

Управо такву језичку слику затичемо и почетком деведесетих година прошлог века када Савић (1995, 1996) у српској заједници у северној Индијани наомак Чикага, на основу студије енглеско-српског прекључивања кодова, емпиријски утврђује да се замена српског енглеским језиком врши на горе описани начин у три генерације.

Савремена тумачења вишејезичности у САД са краја 20. и почетком 21. века и даље се значајно разликују од ситуације на европском континенту која кроз Савет Европе и друге наднационалне институције фаворизује познавање и употребу више језика, како страних, тако и регионалних и мањинских (Filipović 2018). Идеолошка поставка језичких планера у САД, према тумачењима одређених аутора (в. Johnson 2009, за детаљан преглед), указује на то да се и дан-данас одређене врсте билингвизма (на пример, шпанско-енглески, због великог броја илегалних миграната, арапско-енглески, због ратних сукоба на Блиском истоку) оцењују као анти-америчке или чак опасне по садашњост

и будућност нације, док се неким европским језицима, попут француског и италијанског, Американци најчешће „диве” или их бар не третирају као „опасне” (Johnson 2009: 8). Српски језик не спада ни у једну од ове две групе језика, али свакако, као и било који други мигрантски језик, не добија никакву подршку у формалним образовним оквирима.

Ипак савремени мигранти из Србије, који представљају садашњу прву генерацију српске дијаспоре у Америци, долазе управо из Европе, која је препознала и вреднује нове ситуације језичког контакта и нова тумачења друштвених и језичких идентитета (Urry 2000, Pennycook, Otsuji 2022), заједно са новим схватањима о томе како сложене дискурзивне праксе вишејезичности и мултикултурализма у стварним и виртуелним контекстима стварају транснационалне културне заједнице праксе (Bamberg 2005; Brewer, Dourish 2008; Leppänen, Nikula, 2007; Leppänen et al. 2009; Woolard 2002), супердиверзитет и глобализацију (Arnaut 2012; Blommaert 2016; Blommaert, Collins, Slembrouck 2005; Blommaert, Rempton 2011, итд.). У том смислу, најмлађа и најновија генерација миграната из Србије, која је део формативног животног периода (делимично или потпуно образована у Србији) провела у контакту са језичким образовним политикама европског континента, препознаје своје националне језике као ресурс, као средство за конструкцију сложених и вишеслојних транснационалних идентитета и одређује се према српском и енглеском језику као према двама неопходним елементима афирмације сопственог бивствовања на два континента. Уз то, такође препознаје значај агентивности, то јест, сопствену активну улогу у формирању личних ставова и колективних идеологија у којима вишејезичност никако није „штетна” или „погрешна”, већ, напротив, оно што бисмо савременим менаџерским регистром назвали „додата друштвена вредност”.

Кратак приказ историјског развоја америчких јавних и образовних политика према мигрантима отвара нам простор за ново дијахронијско и синхронијско тумачење улоге српског као наследног језика у конструкцији колективног културног идентитета Срба у Америци. Породична језичка политика, умрежена са општим језичким и образовним политикама САД-а, искристалисала се као кључан елеменат за боље разумевање динамике промена у односу према статусу и употреби српског као наследног језика у тој земљи.

3. Језичка политика и планирање и породична језичка политика

Језичка политика и планирање се у савременој критичкој социولينгвистици дефинише као „интердисциплинарна истраживачка област која се не може јасно и прецизно сагледати без увида у социополитички, научни и културни контекст у коме се реализује” (Filipović 2018: 87). Макро социополитички и историјски, научни (епистемолошки) и стратешки фактори језичких планера (тј. институције држава ауторизоване да доносе одлуке о језику) имплицитно,

а често и експлицитно, утичу на исходе, односно на одлуке које утичу на статус, примену и вредновање језичких варијетета на одређеној политичкој територији (Filipović 2007a, 2007b, 2015, 2018; Filipović et al. 2007; Ricento 2000, 2006). То даље значи да се језичка политика као научна дисциплина у првим деценијама свог развоја (од шездесетих година 20. века) третира као лингвистичка и друштвено-политичка активност „одозго-на-доле”, којом управља држава и одлучује који ће језички варијетет бити званични образовни, административни, професионални и медијски код, односно који ће се варијетет или варијетети користити у јавном простору, као и који су то варијетет или варијетети (дијалекти или језици) на којима ће се одвијати наставни процес, те који ће се страни језици учити у оквиру формалног образовања. У савремено доба интензивног научног развоја и професионалне диверзификације такође можемо говорити и о терминолошкој језичкој политици која је неопходна како би се обезбедила недвосмислена интрајезичка и интерјезичка професионална комуникација, те дигитализација (класификација и развој информатичких алата за писано и усмено стручно превођење) (Filipović, Đordan 2018: 470). Критичка социолингвистика говори о принципима језичког менаџмента у језичкој политици за који Сполски (Spolsky 2009) сматра да представља интегрални део сваке језичке политике. Језички менаџмент захтева присуство експлицитног менаџера, ауторизованог за доношење одлука које се спроводе у заједници у свим доменима комуникативне употребе језика, другим речима, позива се на идеју присуства језичких планера у контексту политика „одозго-на-доле”.

Овај кратак преглед ширих и општеприхваћених идеја о томе шта је језичка политика и планирање неопходан је како би се разумео значај критичког, интердисциплинарног и трансдисциплинарног приступа језичкој политици „одоздо-на-горе” која се свесно (а још чешће несвесно) креће од ставова појединаца и идеологија различитих делатних заједница чије комуникативне и афективне потребе у вези са језичким кодовима нису довољно препознате или су у потпуности маргинализоване и стигматизоване од стране званичних језичких планера. Другим речима, различите делатне и интересне групе, које кроз своје комуникативне праксе уводе промене у језику или језицима, условљене су комплексним двосмерним односом језика и друштва. У том смислу, уводимо концепт језичког лидерства, које, иако донедавно није било препознато, представља кључни аспект језичке политике и планирања који имплицира да свака особа (као члан бројних делатних заједница у којима учествује током целог живота) има могућност и право да функционише као језички лидер на различитим нивоима сложености у комуникативним радњама. Наравно, овде говоримо о језичкој политици „одоздо-на-горе” и о скали интерактивних интервенција којима чланице и чланови прво индивидуално, а потом и колективно прибегавају у циљу унапређења језичких функција у дискурзивним праксама које увек поред директне комуникативне (информацијске) функције имају и друштвену и идеолошку компоненту (Fairclough 1989/2001).

Језичко лидерство дефинишемо у контексту теорије лидерства (Uhl-Bien et al. 2007) које подразумева хетерархијско делање базирано на сарадњи, оснаживању, умрежавању, узајамном поштовању, доброј вољи и поверењу у комуникацији усмереној на постизање одређеног циља (Whitley 2004, цит. у Filipović 2015: 38). Лидерство се даље одређује као адаптивно (енгл. *adaptive*), омогућавајуће (енгл. *enabling*) и административно (енгл. *administrative*). Језичко лидерство реализује се у одговарајућим комуникативним контекстима кроз комуникативне акције у којима се препознаје потреба за језичком иновацијом, те се активирају механизми који изнедржавају нова језичка понашања (иновативна али несистематична у случају адаптивног лидерства, које некада чак делује само на нивоу особе или веома мале групе људи). Ипак, уколико се реализују у духу добре воље и поверења, иновативна комуникативна понашања могу произвести нелинеарне, структурне, прагматичке, социокултурне и друге промене у комуникативним праксама. То је случај омогућавајућег лидерства (на пример, препознавање и употреба нових комуникативних пракси на нивоу делатне заједнице) које, уз високу фреквенцију употребе и интрагенерацијски или интергенерацијски пренос, могу бити препознате од стране формалних језичких планера и ући у примену у јавним доменима комуникације (административно лидерство) (в. Filipović 2015; 2024 за детаљније тумачење).

Породична језичка политика представља један од облика језичке политике „одоздо-на-горе” која се одређује као „основни и интегрисани део целокупног процеса језичког планирања, који заслужује пажњу како у контексту деловања планирања на макро нивоу (одозго-на-доле), [...], тако и самостално – као локална активност без макро корена” (Liddicoat, Baldauff 2008: 4). Иако је неки аутори дефинишу као „експлицитну и сврсисходну, свесну одлука о употреби језика међу члановима породице, коју обично спроводе родитељи у контакту са својом децом” (Gomes 2018: 55), детаљнија анализа различитих образаца породичних комуникативних пракси у вишејезичним контекстима јасно указује да те одлуке често нису експлицитне, иако имају снажну когнитивну, емоционалну и афективну компоненту (Curd-Christiansen 2013: 2).

Овде представљено истраживање указује на значај разликовања језичког менаџмента и језичког лидерства у тумачењу и дубљем разумевању формирања и функционисања комуникативних пракси у дијаспоричним заједницама у којима породица несумњиво представља кључни елемент у процесу замене или одржавања наследног језика. Језички менаџмент и језичко лидерство нуде нам прикладан теоријски оквир за опис и разумевање процеса замене и очувања српског као наследног језика у чикашкој заједници коју у наставку рада анализирамо кроз инструменталну студију случаја квалитативног типа.

4. Методолошки оквир

Окосница теренског рада и полазна основа за формирање дигиталног репозиторијума комплетног пројекта *Дигитализација језичкој и културној*

наслеђа српске дијаспоре (HerCuLIS)³ је квалитативна и конструктивистичка истраживачка парадигма.

Квалитативна истраживања су врло интерпретативна и укључују широк спектар методологија развијених у оквиру различитих академских области повезаних са великим бројем епистемолошких оквира, као што су (еманципаторске) фокус групе, интринзичке и инструменталне студије случаја, утемељена теорија, етнографски, аутоетнографски и феноменолошки приступи, итд. (в. Denzin, Lincoln 2005, за више детаља)

Теренски рад током трајања читавог пројекта HerCuLIS базирао се на прикупљању наратива кроз дубинске интервјуе са члановима различитих српских заједница у дијаспори (у Чикагу, Бечу и Мадриду), у циљу конституисања усменог корпуса који користимо као материјал за анализу личних ставова, колективних идеологија и креирању дигиталног простора у коме проживљена искуства и сећања (лична и колективна) нуде богат репертоар тема за анализу различитих аспеката живота у дијаспори.⁴

Конкретна овде представљена студија случаја базира се на шест дубинских, полу-структурираних интервјуа које смо у септембру 2023. године обавиле са 10 представница и представника чикашке дијаспоре који припадају трећој, другој и првој генерацији миграције. Важно је истаћи да се генерације миграције које овде представљамо не могу посматрати у контексту хронолошког протока времена. Наиме, у првом интервјуу разговарамо са трећом генерацијом која је сада у позном животном добу (око 80 година) чији су преци у САД стигли пре Првог светског рата; у другом интервјуу се ради о представници друге генерације у шездесетим годинама живота (чији су преци у САД дошли током прве половине 20. века); представници друге генерације говорника из четвртог и петог интервјуа имају по тридесетак година; коначно, прву генерацију говорника у трећем и у шестом интервјуу дели размак од двадесетак година у животним добрима. У трећем интервјуу ради се о брачном пару који се преселио у Чикаго из Србије по завршеним универзитетским студијама крајем осамдесетих година 20. века, док смо у шестом интервјуу разговарале са супружницима који су у САД дошли после завршене средње школе (мушкарац, прва декада 21. века, који је студије завршио у Чикагу; жена, друга декада 21. века која је у Америку дошла као његова супруга).

Анализа на којој базирамо прелиминарне закључке (чије даље продубљивање планирамо системским истраживањем свих интервјуа прикупљених током пројекта) тематског је карактера, а кључне теме које у овим

³ <https://herculis.rs>

⁴ Оријентациона питања припремљена пре првог теренског рада и коришћена током интервјуа у све три заједнице могу се пронаћи и у Прилогу 1 монографије и на следећем линку: <https://herculis.rs/terenski-rad-orientaciona-pitanja-za-poluotvoreni-intervju/>

интервјуима идентификујемо су: *комуникативне праксе унутар породице, афективни и друштвени значај комјениције у енглеском и у српском језику, породица и црква као субјекти одржавања језика и конструкције културног идентитета.*

5. Студија случаја

5.1. „Василијавани као Американци”

Табела 1. Приказ контекста и тумачење наратива у првом интервјуу

Интервју	Интервју 1 (трајање: 40'22")
Учесници	ПП, КЗ
Језик интервјуа	Енглески
Подаци о учесницима	Трећа генерација, мушкарац и жена у касним седамдесетим годинама; пријатељи из детињства
Контекст и последице	Замена језика, геополитички услови, траума асимилације родитеља, свесна одлука о инсистирању на енглеском језику; За њих језик није кључан за очување културног идентитета – религија је у фокусу
Тумачење	ПП базирана на језичким и образовним политикама државе примаоца, језички менаџмент на нивоу већинске и мањинске заједнице и на нивоу породице

Као што се из горе наведеног табеларног приказа може видети, наша саговорница и саговорник у првом интервјуу, обављеном у време свечаности под називом „Укус Србије” (*The Taste of Serbia*) испред цркве Светог Василија Острошког у предграђу Чикага, потомци су Срба (из Црне Горе) који су у САД стигли пре Првог светског рата. Одрастали су у време језичких и образовних политика државе примаоца, које смо описале у једном од уводних одељака, у оквиру којих се инсистирало на развоју компетенција на енглеском као већинском језику, са једне стране, и у породичном контексту у коме је значај познавања већинског језика био праћен траумом прве генерације досељеника којима је по ступању на тло Америке енглески језик био потпуно стран. Стога оба саговорника наводе да се од њих очекивало да увек и искључиво користе енглески језик у комуникацији са својим родитељима, бакама и декама. Свесни одлуке о значају и хијерархизацији већинског и наследног језика, ове праксе се јасно могу повезати с идејом језичког менаџмента који успоставља правила

комуникативног понашања како у јавном тако и у приватном простору. Другим речима, језичка политика „одозго-на-доле” државних институција и образовних власти у сагласју са експлицитним ставовима родитеља (породична политика „одоздо-на-горе”) наводи нас на закључак да у време примарне социјализације и школовања ово двоје представника чикашке заједнице није било простора за комуникативне иновације, преговарање значења и препознавање наследног језика као ресурса (в. Hornberger 1998). У овом случају, припадност и лојалност српској и црногорској заједници (јер, иако језик називају српским, истичу да обоје потичу из Црне Горе), пре свега су у корелацији са религијом (православљем) и културним моделима, традицијама и обичајима (слава, Божић, Ускрс, фолклор, музика и сл.). Важно је, међутим, истаћи да, иако наши саговорници не сматрају језик важним за очување етничког идентитета у дијаспори, ипак елементе наследног језика користе као „културне маркере” у комбинацији са енглеским (у својеврсном типу трансјезичности) у мултимодалном формату кроз натписе на мајицама које током културног догађаја наша саговорница продаје. Овде укључујемо неколико илустративних примера преузетих са њеног вебсајта.

Слика 1. Илустрације мултимодалности и трансјезичности у српској дијаспори у Чикагу (Извор: www.zevko.me)

5.2. „Твој језик је ипак велики део твоје душе”

Табела 2. Приказ контекста и тумачење наратива у другом интервјуу

Интервју	Интервју 2 (27’17”)
Језик интервјуа	Српски, енглески
Учесница	СС

Подаци о учесници	Друга генерација; жена од шездесетак година; удата, мешовити брак; говори о себи и о својој ћерци и унуцима
Контекст и последице	Користи трансјезичност/прекључивање кодова: ‘само смо биле моја мајка и мене и онда смо мешано говорили’ Сматра да де језик важан и њеним потомцима – ћерци и унуцима: <i>‘your language and your heritage is such a part of your soul; it’s a part of who you are; and, to continue our wonderful traditions is an honor I’m trying to pass down to моја деца и моји унуци тако да знају одакле су дошли, шта су наши родитељи и бабе и деде проживели, да ми можемо овде лепо да живимо сад’</i> ’јер ја нећу да моји унуци говоре као ја’
Тумачење	Језичке праксе се изнедрвају кроз адаптивне и креативне комуникативне процесе које охрабрују говорне заједнице да траже нове углове гледања и иновативна, друштвено ангажована решења Изнедрвање језичког лидерства (адаптивно)

У другом интервјуу, обављеном у грчком ресторану у северном предграђу Чикага, саговорница нам је представница друге генерације српске дијаспоре, у седмој деценији живота. Из њене усмене историје сазнајемо да је рано остала без оца и да је са мајком говорила уз прекључивање кодова, односно уз примену трансјезичности (употребу два језика са различитим нивоима компетенција у истом дискурсу). У њеном одрастању мајка није доносила експлицитне одлуке о употреби једног или другог језика, али она данас сматра да јој управо због тога недостаје виши ниво граматичке компетенције у српском језику, те експлицитно наводи да жели да њена деца и унуци науче српски језик „правилно” и да одрже свест и идеју о свом пореклу и припадности земљи матици. Већ овде можемо да приметимо јасно дефинисан став о значају српског као наследног језика изнедрен из личног искуства и афективних потреба без интервенција „одозгона-доле”, те можемо говорити о првом нивоу језичког лидерства – адаптивног – у коме особе унутар говорних заједница преузимају на себе улогу лидера и својим комуникативним праксама, као и дискурсом о значају наследног језика (како на наследном тако и на већинском, енглеском језику) истичу потребу за афирмацијом процеса трансгенерацијског одржавања српског као наследног језика у дијаспори.

5.3. „Бабин језик”

Табела 3. Приказ контекста и тумачење наратива у трећем, четвртном и петом интервјуу

Интервју	Интервју 3 (39’15’’); Интервју 4 (31’18’’); Интервју 5 (46’59’’)
Језици интервјуа	Српски, енглески
Учесници	АС, ЈП; НС; ЈС, ЕР
Подаци о учесницима	Интервју 3 с родитељима, отац АС и мајка ЈП, прва генерација, у шездесетим годинама Интервју 4 са сином НС, друга генерација, рођен 1993. године Интервју 5 са ћерком ЈС, рођена 1991. године, и њеним партнером ЕР мексичког порекла, обоје су друга генерација
Контекст и последице	Родитељи са сличним одрастањем (у СФРЈ, универзитетски образовани); нема јасно дефинисане ПП, али је језик комуникације у породици одувек српски; деца то никада нису доводила у питање
Тумачење	Снажно уверење о значају улоге бака и дека у трансгенерацијском преносу језика (потврђено у многим другим истраживањима, на пример, Luukx 2003; Said 2024, итд.)

У наредна три интервјуа, разговарале смо са члановима једне нуклеарне породице – отац и мајка, рођени у СФРЈ и високо образовани, који су емигрирали у САД крајем осамдесетих година прошлог века, који су у Америку стигли са школским знањем енглеског језика, интервјуисани су заједно у њиховом дому у северном Чикагу. Са ћерком и сином који су рођени у Чикагу разговарале смо у два одвојена интервјуа: са ћерком у родитељском дому у Чикагу, а са сином пар недеља касније у Београду. Сво четворо изјављују да је језик комуникације у кући увек био и сада је српски. Родитељима је такав језички одабир био једини природан, с обзиром на то да су се познавали и забављали током универзитетских студија у Београду, а деца ту врсту избора нису никада доводила у питање. Оно што јесте било тема фрикција и неслагања, посебно када су деца била у тинејџерском добу, била је настава српског језика при српској цркви која се одржавала викендима. Ни ћерка ни син нису били задовољни наставним садржајима и методама наставе,⁵ те су пружали благ отпор и према осталим културним садржајима који су се у цркви нудили (на

5 Тема систематизоване, институционално подржане наставе српског за представнике и представнице друге, треће и осталих генерација наше дијаспоре је веома комплексна. За више детаља, в. Јовановић у овој монографији.

пример, фолклорна секција). Ипак, данас обоје говоре српски, ћерка са нижим нивоом компетенција и вишим степеном трансјезичних одабира, што се може објаснити њеним рејим посетама земљи матици, као и чињеницу да је верена за Мексиканца који од своје друге године живи у Чикагу. Син изражава много већу етничку самосвест, али с поносом истиче и чињеницу да је у Чикагу увек Србин, а у Београду Американац, то јест да је свестан комплексности свог личног идентитета. Сво четворо такође чврсто стоје на становишту да су им у одржавању језика у другој генерацији значајно помогли контакти са говорним заједницама из Србије и честе и дуге посете бака, посебно у периоду примарне социјализације. У српској делатној заједници којој ова породица припада (у кругу њихових пријатеља и родбине) постоји и термин *baba's language*, „бакин језик”, који се користи као синоним за српски језик који са собом у САД доносе баке, рођаке или дадиље из земље матице и на коме са децом говоре, стрпљиво, са пуно појашњења и понављања, без критиковања уплива енглеског језика у дискурсе млађе генерације, уз препознавање њихове потребе да и комуникативно и афективно припадају обема културама. Као што је у табели наведено, ова врста породичне језичке политике се може описати као омогућавајуће језичко лидерство које укључује интервенције шире породице и говорних заједница како у дијаспори тако и у земљи матици. Ово тумачење поткрепљују и тврдње других аутора сличних етнографских истраживања у другим дијаспоричним заједницама (в. Табелу 3).

У свим случајевима, породична језичка политика препознаје се као комуникативни простор у којем се „припадност” или чланство, оданост и опште културно искуство дијаспоре конструишу, подржавају и одржавају кроз однос према наследном језику и/или употребом наследног језика. Наследни језик се поима као кључан фактор (чак и када је присутан само као културни маркер, тј. без практичне комуникативне вредности) у изградњи колективног памћења и стварању безбедних, комфорних простора и места (географских, имагинарних и виртуелних) као и културних пракси које обликују сложен и динамичан однос између земље матице и дијаспоре. Тај однос се најбоље може разумети ако наследни језик и идентитет поставимо на временско-просторну скалу (Blommaert 2015) „друштвено, историјски, временски и просторно условљену, али истовремено индивидуализовану и утемељену у погледу на свет сваке особе и културним моделима њихових заједница” (Filipović, Vučo 2019: 349).

5.4. „*Наш дом је у Србији, њен у Америци*”

Табела 4. Приказ контекста и тумачење наратива у шестом интервјуу

Интервју	Интервју 6 (36’46’’)
Језик интервјуа	Српски
Учесници	МК, ЈК
Подаци о учесницима	Прва генерација; млади брачни пар у раним тридесетим, високо образовани, са ћерком од 4 године
Контекст и последице	Обоје дошли у САД почетком 21. века са солидним знањем енглеског, који је за обоје језик професионалног, јавног и делимично приватног домена, међусобно и са ћерком увек користе српски
Тумачење	ППП корелира са светским миграционим токовима и са специфичном демографском, друштвеном и културном динамиком миграција; комуникативни ресурси, попут језичких варијетета и писама, глобално мобилни

У последњем овде анализираном интервјуу разговарале смо са једном младом породицом: отац и мајка у раним тридесетим који имају ћерку од 4 године. Супружници су у Америку дошли током прве (муж), односно друге декаде (жена) 21. века. Обоје су високо образовани и у Чикаго су стигли са високим нивоом знања енглеског језика (типичног за њихову генерацију која је од раног детињства била изложена медијским садржајима на енглеском језику током одрастања у Србији). Ћерка је рођена у Америци, а у тренутку нашег интервјуа готово је потпуно једнојезична у српском језику. Похађа српски вртић и често су уз њу две баке које се смењују у помоћи својој деци и чувању унуке. Родитељи су потпуно свесни значаја познавања и одржавања српског језика, сопственог етничког и националног идентитета. Исто тако, препознају и разумеју комуникативне праксе својих вршњака, припадника друге генерације Срба у Америци који међу собом без изузетка разговарају на енглеском језику. Коначно, потпуно свесно су одлучили да са ћерком у свом дому говоре увек на српском језику, уверени да ће она, по уласку у формални образовни систем на енглеском језику (о чему такође веома плански размишљају, те су се преселили у део града који карактеришу квалитетне државне основне школе и гимназије) сасвим брзо и безболно „утонути” у већински језик (коме је наравно изложена кроз строго контролисане медијске садржаје за њен узраст у своме дому). Сасвим је очигледно да породична језичка политика ове младе породице директно корелира глобалним миграционим токовима и специфичним демографским, друштвеним и културним променама у процесу

миграција. Они препознају динамику варијација у одабиру и примени различитих комуникативних ресурса (језичких варијетета и писма) у контексту трансјезичности и транснационалности. Оба родитеља поседују повишен ниво когнитивне свести о позитивним аспектима употребе сложених појединачних и колективних језичких репертоара. Другим речима, и овде уочавамо пример омогућавајућег језичког лидерства на делу, које је већ делимично и институционализовано препознато као административно лидерство (кроз формирање образовних институција на српском језику у Чикагу, у овом случају вртића у оквиру школског система Св. Сава који похађа мала девојчица).

6. Прелиминарни закључци

У свим овде анализираним интервјуима, породична језичка политика препознаје се као комуникативни простор у којем се „припадност” или чланство, оданост и опште културно искуство дијаспоре конструишу, подржавају и одржавају кроз однос према наследном језику и/или употребу наследног језика. Анализа конкретних породичних језичких политика нуди нам материјал за дубље разумевање окружења у коме друштвене активности и интеракције постају „натурализоване кроз културне моделе, понашање и комуникацију” (Campbell 2018: 23), што, у случају наших интервјуа, имплицира промену личних ставова (и потенцијал за промену у колективним идеологијама) од „говора о језику” ка „говору на језику” међу генерацијама припадника српске дијаспоре у Чикагу.

Радна хипотеза за даља истраживања јесте да уочени смер замене језика (енгл. *language shift*) међу млађим припадницима прве и друге генерације говорника у дијаспоричној заједници у Чикагу јесте условљен иновативним поимањем агентивне улоге појединца унутар мањинске заједнице али и у већинској заједници у формирању комуникативних пракси у циљу очувања наследног колективног идентитета, а у вези је са глобалним променама у вредновању језичког диверзитета и лидерства у конструкцији сложених вишејезичних комуникативних ресурса.

На дијахронијском плану анализа указује на значајну промену у језичким идеологијама и комуникативним праксама од почетка 20. века до треће декаде 21. века у српској заједници у Чикагу: од породичне политике фокусиране на замену наследног језика већинским, преко неизбалансираног билингвизма друге половине 20. века, до свесно дефинисаних адаптивних, комплексних породичних језичких политика 21. века. Дакле, веома важна карактеристика трансгенерацијске породичне језичке политике међу Србима у Чикагу јесте заокрет од језичког менаџмента ка језичком лидерству. Коначно, последњих деценија се и у Чикагу, баш као и у многим другим заједницама у дијаспори (како српским тако и онима који припадају другим националним и етничким групама) формирају говорне и културне заједнице састављене од оснажених

лидера који инсистирају на широком дијапазону аспеката сопственог културног и етничког идентитета и следе језичке идеологије са јасно издиференцираном свести и о значају очувања наследног језика.

Наше истраживање сугерише да би се овај преокрет могао приписати изоштреној свести о вредности вишејезичних компетенција у изградњи мултикултуралних или транснационалних индивидуалних и колективних идентитета (Filipović, Filipović 2015; García 2021; Jovanović 2017). Такође сматрамо да би било неопходно детаљније истражити како широка доступност информационих технологија и друштвених мрежа (Blommaert, 2016; Филиповић, Филиповић 2015) доприноси овом (ре)креирању индивидуалних и колективних идентитета, ослањајући се на будуће лонгитудиналне студије које прате породичну језичку политику кроз време.

ЛИТЕРАТУРА

- Вујић, Јелена Ј., Александар М. Милановић. *Језик писаној наслеђа Срба у Америци*. Београд: Чигоја, 2023.
- Филиповић, Јелена, Јован Филиповић. „Простори, места и језици српске интелектуалне дијаспоре у сајберспејсу”. У *Српски језик – од Вука до данас*. Уредник Милош Ковачевић и Јелена Петковић, 443–453. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015.

*

- Arnaut, Karel. „Superdiversity: elements of emerging perspective”. *Diversities*. An online journal published by UNESCO, MPI MMG, vol. 14, no. 2 (2012): 1–16.
- Bamberg, Michael. „Narrative discourse and identities”. In *Narratology beyond Literary Criticism: Mediality, Disciplinarity*. Edited by J. Meister, 213–238. De Gruyter, 2005.
- Blommaert, Jan. „Chronotopic identities.” *Tilburg Papers in Culture Studies*, 2015, https://www.academia.edu/15207208/Chronotopic_identities (приступљено 16. маја 2025).
- Blommaert, Jan. „Commentary: Mobility, contexts and the chronotope.” *Tilburg Papers in Culture Studies*, no. 170, 2016.
- Blommaert, Jan, James Colins, Stef Slembrouck. „Spaces of multilingualism.” *Language, Communication*, vol. 25 (2005): 197–216.
- Blommaert Jan, Ben Rampton. „Language and superdiversity.” *Diversities*. An Online Journal Published by UNESCO, MPI MMG, vol. 13, no. 2 (2011): 1–21.
- Brewer, Johanna, Paul Dourish. „Storied spaces: Cultural accounts of mobility, technology, and environmental knowing.” *International Journal of Human-Computer Studies*, vol. 66, no. 12 (2008): 963–976.

- Campbell, Courtney J. „Space, place and scale: Human geography and spatial history in past and present.” *Past, Present*, vol. 239, no. 1 (2018): se23–e45.
- Curd-Christiansen, Xiao L. „Family language policy: Sociopolitical reality versus linguistic continuity.” *Language Policy*, vol. 12 (2013): 1–6.
- Denzin, Norman K., Yvonne S. Lincoln. „Introduction.” In *The handbook of qualitative research*, 3rd edition, pp. 1–32. Sage Publications, 2005.
- Dorsey, Leroy G., Rachel M. Harlow. „’We want Americans pure and simple’: Theodore Roosevelt and the myth of Americanism.” *Rhetoric and Public Affairs*, vol. 6, no. 1 (2003): 55–78.
- Fairclough, Norman. *Language and power*. Longman Publishers, 1989/2001.
- Filipović, Jelena. „Ideološki aspekti politike i planiranja nastave jezika.” U *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti*. Urednik J. Vučo, 375–385. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2007a.
- Filipović, Jelena. „Ideologija jezika i standardizacija: istorija i budućnost srpskog standardnog varijeteta.” *Primenjena lingvistika*, vol. 8 (2007b): 22–31.
- Filipović, Jelena. *Transdisciplinary Approach to Language Study. The Complexity Theory Perspective*. London: Palgrave Macmillan, 2015.
- Filipović, Jelena. *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Zadužbina Andrejević, 2018.
- Filipović, Jelena. Language management and language leadership in Serbian language policy and planning. In *Voicing Plurality in an Open World*. Edited by A. Grond, A. Helling, O. Herengröter, D. Unger-Ulman, 61–76). Wiesbaden: Reoject Verlag, 2024.
- Filipović Jelena, Julijana Vučo, Ljiljana Djurić. „Critical review of language education policies in compulsory primary and secondary education in Serbia”. *Current Issues in Language Planning*: Vol. 8:2 (2007): 222–242.
- Filipović, Jelena, Andrijana Đordan. „Terminološka politika i planiranje u Srbiji. Interdisciplinarni pristup.” *Srpski jezik*, vol. 23 (2018): 469–486.
- Filipović, Jelena, Julijana Vučo. „Multimodal transdisciplinary approach to cultural heritage preservation. Linguistic and cultural landscapes.” U *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*. Uredile S. Gudurić i B. Radić Bojanić, vol. 8, no. 2, 347–357. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2019.
- Filipović, Jelena, Ana Jovanović. „Family language policy of Serbian as a heritage language in the USA diaspora context: reversing language shift”. *Current issues in language planning*. У штампн. <https://doi.org/10.1080/14664208.2025.2524788>
- García, Ofelia. „A grandmother’s tale of young children’s bilingualism: Stir(l) ring the lings in early childhood education.” In *The Crystallised Truth of Language. In honorem Richard Johnstone*. Edited by M. E. Gómez-Parra and L. M. Martínez Serrano, 59–70. Editorial Universidad de Córdoba, 2021.
- Hornberger, Nancy H. „Language policy, language education and language rights: indigenous, immigrant and international perspectives.” *Language in Society*, vol. 27, no. 4 (1998): 439–458.

- Johnson, Eric J. „(Re)defining freedom of speech: Language policy, education and linguistic rights in the United States.” *Apples-Journal of Applied Language Studies*, vol. 3, no. 1 (2009): 3–23.
- Jovanović, Ana. „Living and learning in different languages: A narrative of a contemporary cosmopolitan.” U *Filološka istraživanja danas*. Uredile J. Filipović i J. Vučo, vol. 7, (2017): 543–557. Beograd: Filološki fakultet.
- Leppänen, Sirpa, Tarja Nikula. „Diverse uses of English in Finnish society: Discourse-pragmatic insights into media, education and professional life.” *Multilingua*, vol. 26 (2007): 333–380.
- Leppänen, Sirja, Anne Pitkänen-Huhta, Arja Piirainen-Marsh, Tarja Nikula, Saija Peuronen. „Young people’s translocal new media uses: A multiperspective analysis of language choice and heteroglossia.” *Journal of Computer-Mediated Communication*, vol. 14 (2009): 1080–1107.
- Liddicoat Anthony, Richard B. Baldauf. „Language planning in local contexts: Agents, contexts and interactions.” In *Language Planning and Policy: Language planning in local contexts*. Edited by A. Liddicoat, R. B. Baldauf Jr., 3–17. Multilingual Matters, 2008.
- Gomes, Lomeu Rafael. „Family language policy ten years on: A critical approach to family multilingualism.” *Multilingual Margins*, vol. 5, no. 2 (2018): 51–72.
- Luykx, Aurolyn. „Weaving languages together: Family language policy and gender socialization in bilingual Aymara households.” In *Language Socialization in Bilingual and Multilingual Societies*. Edited by R. Bayley, S. Schecter 25–43. Clevedon: Multilingual Matters, 2003.
- Pavlenko, Anita. „’We have room for but one language here’: Language and national identity in the US at the turn of the 20th century.” *Multilingua*, vol. 21 (2002): 163–196.
- Pennycook, Alastair, Emi Otsuji. „Metrolingual practices and distributed identities: People, places, things and languages.” In *Multilingualism and Identity: Interdisciplinary perspectives*. Edited by W. Ayres-Bennett, L. Fisher 69–90. Cambridge UP, 2022.
- Portes Alejandro, Richard Schaufli. „Language and the Second Generation: Bilingualism Yesterday and Today.” *International Migration Review*, vol. 28, no. 4 (1994): 640–661.
- Ricento, Thomas. (2000). „Historical and theoretical perspectives in language policy and planning.” *Journal of Sociolinguistics*, vol. 4, no. 2 (2000): 196–213.
- Ricento, Thomas (Ed.) *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*. Blackwell Publishing, 2006.
- Said, Fatma. „Multiglossia and the learning of Arabic as a heritage language: Ideological and sociocultural motivations.” *Critical Multilingualism Studies*, vol. 11, no. 1 (2024): 196–226.
- Savić (Filipović), Jelena. „Structural convergence and language change: evidence from Serbian/English code-switching”. *Language in Society*, vol. 24, no. 4 (1995): 475–492.

- Savić (Filipović), Jelena. *Code-switching: Theoretical and methodological issues*. Beograd: Filološki Fakultet Univeziteta u Beogradu, 1996.
- Spolsky, Bernard. *Language management*. Cambridge: Cambridge UP, 2009.
- Uhl-Bien, Mary, Russ Marion, Bill McKelvey. „Complexity Leadership Theory: Shifting leadership from the industrial age to the knowledge era.” *The Leadership Quarterly*, vol. 18 (2007): 298–318.
- Urry, John. *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-first Century*. London: Routledge, 2000.
- Woolard, Kathryn A. „Codeswitching.” In *A Companion to Linguistic Anthropology*. Edited by A. Duranti, 73–94. Blackwell, 2002.

Jelena Filipović

University of Belgrade, Faculty of Philology
jelenafbgd@gmail.com

Original Scientific Paper

Ana Jovanović

University of Belgrade, Faculty of Philology
ana.s.jovanovic@fil.bg.ac.rs

Summary

**FAMILY LANGUAGE POLICY THROUGH GENERATIONS
OF SERBIAN DIASPORA**

In this paper, we use family language policy as a theoretical framework for a deeper and more detailed understanding of language attitudes and ideologies in the transgenerational construction of cultural identity among Serbs in the metropolitan Chicago area, USA. The study is based on six semi-structured, in-depth interviews, through which, using thematic analysis of narratives *about* the heritage language and *in* the heritage language, a model of language leadership is constructed. This model clearly indicates changes in the communicative practices of members of the Serbian diaspora community. The case study presented herein can be considered instrumental, as it holds the potential to define paradigms of language shift/maintenance processes of Serbian as a heritage language not only in this but also in other diasporic communities.

Key words: family language policy, language leadership, language management, diaspora studies, language maintenance/shift of heritage language, Serbian, identity.

БИЉАНА С. РИСТИЋ*

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ, ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

БЕОГРАД

© <https://orcid.org/0000-0003-3045-8648>

СРПСКА ЋИРИЛИЦА У БЕЧУ ДАНАС¹

Предмет овог рада јесте употреба српског језика и посебно ћирилице у приватном и јавном простору у Бечу, двомилионском граду у коме живи око 200.000 припадника српске дијаспоре.

Употреба ћирилице у приватном простору процењена је на основу резултата Упитника који је могао бити попуњен у ћириличној или латиничној верзији. Јавни простор анализиран је кроз језичке пејзаже, као што су цркве, гробља, образовни контекст; у култури, уметности, спорту и организацијама Срба у Бечу; у јавном простору друштвених мрежа и на другим местима. Српска ћирилица у јавном простору је присутна као важан визуелни маркер српског идентитета, нарочито у просторијама са јасно српским карактером (цркве, гробља, допунске школе). У комерцијалним окружењима доминира латиница као средство прилагођавања широј публици. Показује се да српска ћирилица у Бечу данас није само писмо – она је живи симбол отпора асимилацији, културне трајности и идентитетске снаге српске заједнице у мултикултуралном простору.

Кључне речи: Беч, српска дијаспора, ћирилица, приватни простор, јавни простор, језички пејзаж, језичка пракса, културни идентитет, мултикултурализам.

1. Срби у Бечу данас

Према најновијим подацима популација Беча је у 2024. години износила 2.028.399 становника. Више од трећине његових становника чине људи који су рођени ван Аустрије, што Беч чини једним од етнички најдиверсификованијих градова у Европи. Процењује се да тренутно у Бечу живи близу 200.000 људи српског порекла.² Од тог броја, око 30.000 је деце школског узраста. (Statistik Austria 2022)

* biljana.ristic.247@gmail.com

1 Овај текст је настао у оквиру пројекта HerCuLIS (*Digitization of Heritage Culture and Language Identity of Serbian Diaspora*) Фонда за науку Републике Србије (број 1548).

2 Поређења ради, у Бечу живи око 70.000 Турака, 55.000 Пољака, 47.000 Румуна, Мађара око 37.000 и 31.000 Хрвата. (Statistik Austria 2022) Видимо да је Срба далеко највише. Беч се зато неретко сликовито назива трећим највећим српским градом, после Београда и Новог Сада.

Срби у Бечу (и шире у Аустрији) формално нису признати као национална мањина, већ се воде као *имигрантска заједница*, што је важна разлика у правном и политичком смислу. Аустрија има званично признатих шест националних мањина (Хрвати у Бургенланду, Мађари, Чеси, Словаци, Роми и Словенци), које имају уставна права, као што су школовање на матерњем језику, медији на сопственом језику, културне институције и сл. Срби нису на тој листи, јер се сматра да су дошли као економски мигранти, првенствено од шездесетих година 20. века (у оквиру „гастарбајтерских” уговора) и у већем броју деведесетих година 20. века због ратова.

Последица оваквог статуса има више, а неке од најважнијих:

- Срби немају колективна права као национална мањина: нема обавезног школовања на српском, нема гарантованог финансирања културних програма или заступљености у државним институцијама;
- српска заједница мора сама да се организује кроз удружења, културне центре, цркву и медије;
- иако је по броју највећа, српска заједница нема политички утицај сразмеран том броју.

Последњих година постоје иницијативе да Срби добију статус националне мањине у Аустрији, али су оне за сада без формалног успеха.

1.1. Досадашња истраживања о животној бечких Срба

Теме попут статуса српске заједнице у Бечу, услова у којима живе и интегришу се, настојање да се очува национални идентитет предмет су бројних истраживања (в. Vidicki et al. 2003; Šljukić et al. 2003; Bobić et al. 2016; Adarenko 2020; Grečić 2019; Grečić, Lopusina 1994; Grečić 2010).

Што се Срба у Бечу у ранијим периодима тиче, незаобилазна је монографија Дејана Медаковића (1998) *Срби у Бечу* где аутор обухвата широки период од Велике сеобе 1690. године до пропасти Аустроугарске монархије 1918. Издвојили бисмо и двојезичну монографију Волфганга Рорбаха (Wolfgang Rohrbach 2005) *На путу Срба у Бечу*, на српском и немачком језику, која почиње односом између Бечлија и Срба, прати живот знаменитих Срба у Бечу, укључујући и податке о почасном Теслином докторату, све до суживота ова два народа у првим годинама 21. века. Светлана Матић и Марко Лопушина у монографији *Срби у Аустрији* (2019) прате живот нашег народа од 16. века, до прве краја прве две деценије 21. века, када Аустрију сликовито називају „земљом српских дипломаца”. Исти аутори су 2024. године издали монографију *Трајкови бечких Срба*, у којој се баве животом Срба, њиховим утицајем на Беч и утицајем Беча на њих од краја седамнаестог века до данас.

2. Присуство српске ћирилице у Бечу данас

Српски није један од званичних језика Аустрије, али се често чује у свакодневној комуникацији, посебно у српским удружењима, клубовима, црквама и медијима (постоје српски радио и интернет портали). Не постоје службени документи или услуге на српском у већини градских институција. У току су иницијативе за бољу интеграцију српског језика у културни и образовни систем Беча, али напредак је спор.

Фокус овог истраживања је на присуству српског језика и нарочито српске ћирилице у јавном и приватном простору у Бечу 2024. године. Подаци о *личној употреби* овог писма и ставовима о томе међу члановима наше дијаспоре део су квалитативног истраживања у оквиру пројекта Фонда за науку, *Дијигитализација наследне културе и језичког идентитета српске дијаспоре*, скраћено HerCuLIS, односно представљају резултате обраде о Упитника³ спроведеног током рада на пројекту. *Јавни простор* анализирамо из перспективе језичких пејзажа Беча који укључују фотографије о ћириличним натписима на зградама, у црквама, на гробљима, у угоститељским објектима и слично. Подаци су прикупљени током 2024. године.

2.1. Српска ћирилица у приватном простору становника Беча

Подаци су добијени посредством Упитника који су попунили чланови српске дијаспоре из целог света. Ћириличну верзију упитника попунило је 284 испитаника, латиничну 249, а верзију на енглеском 11 – укупно 544. Што се тиче дистрибуције испитаника који живе у Бечу и који су попунили Упитник, она изгледа овако: ћириличну верзију је попуно 13, латиничну 18, упитник на енглеском 0 – укупно 31 испитаник. На основу података које смо добили овим путем дајемо приказ присуства српске ћирилице у приватном простору становника Беча.

2.1.1. Питања о употреби ћирилице у Упитнику

Упитник је садржао четири питања која се тичу ћирилице у личној употреби међу члановима наше дијаспоре:

- Када пишете на српском, које писмо користите?
- Којим писмом се потписујете?
- На понуђеној скали (одлично, веома добро, добро, солидно, слабо) оцените своје познавање ћирилице: [Читам]
- На понуђеној скали (одлично, веома добро, добро, солидно, слабо) оцените своје познавање ћирилице: [Пишем]

³ За више информација о Упитнику видети фусноту 5 уводног текста Јелене Филиповић „Идентитет и језик у студијама дијаспоре”. Упитник се налази у Прилогу 2 ове монографије и на сајту пројекта <https://herculis.rs/upitnik-o-srpskom-jeziku-i-kulturi/> (приступљено 22. јуна 2025).

Уколико посматрамо резултате за сваку од верзија упитника (ћирилична, латинична), постоје разлике у одговорима испитаника на ова питања у односу на то коју верзију су се определили да попуне.

Када пишу на српском језику, половина испитаника који су се определили за ову верзију упитника, и који су одговорили на ово питање, користи оба писма, док по четвртина њих пише само ћирилицом, односно само латиницом.

Испитаници који су попунили упитник на латиници дали су нешто другачије одговоре: приближно половина (53%) испитаних када пише на српском језику, пише само латиницом, две петине (41%) користи оба писма, док мање од једне десетине испитаника пише само ћирилицом.

Што се тиче начина на који се потписују, то јест писма које том приликом користе, приближно исти проценат оних испитаника који су одговарали на ћириличну верзију упитника потписује се ћирилицом (39%), односно латиницом (42%). Нешто мање од једне петине (17%) користи у потписивању оба писма. Две трећине испитаника који су попунили упитник на латиници потписује се латиницом (62%), а четвртина ћирилицом (26%); оба писма користи десетина испитаних (11%). Подаци из оба упитника показују да апсолутна већина испитаних своје познавање ћирилице, и у писању и у читању, оцењује као – одлично.

Напоменимо и то да је преко 95% испитаника који су учествовали у нашем истраживању рођено ван Аустрије, највише у Србији, и да су у Бечу прва генерација наших емиграната. Дакле, реч је о људима који су из матичне земље понели одлично знање српског језика – и ћирилице.

Осврнимо се још једном на разлику у подацима који су добијени у две верзије овог упитника. Испитаницима је пре попуњавања било објашњено да су питања у њима идентична, само да се разликује писмо (ћирилица и латиница) и језик (српски и енглески), истовремено су им били понуђени линкови за све три верзије и било им је остављено да сами одлуче који ће од њих да попуне.

Приказани резултати показују да постоје видљиве разлике између одговора које смо добили посредством ћириличне и оних које смо добили из латиничне верзије упитника (ниједан испитаник из Беча се није определио да попуни упитник на енглеском). Разлике о којима је реч показују да су испитаници који су изабрали упитник на ћирилици дали одговоре који иду у прилог доминације ћирилице у њиховој личној употреби, док они који су се определили за латинични упитник преферирају латиницу у свакодневном писању. Оваква дистрибуција није изненађујућа. Свакодневна пракса писања ћирилицом када се употребљава српски језик последица је личног афинитета појединаца. Чини се логичним, а то и наши резултати показују – онај ко више преферира ћирилицу у читању и писању на српском језику, потписивању и слично, пре ће изабрати да одговори на питања написана ћирилицом него на она написана латиницом; и обрнуто. За употребу српске ћирилице међу члановима наше дијаспоре у Бечу нужан услов је употреба српског језика. Подаци које смо добили и приказали указују на високи степен присуства овог писма у

њиховој личној свакодневној употреби, а посредно указују и на фреквентну свакодневну употребу српског језика у Бечу.⁴

2.2. Српска ћирилица у јавном простору Беча

У оним деловима Беча где живи највише Срба, могуће је потпуно свакодневно функционисање уз употребу само српског језика.⁵ Ту мислимо пре свега на комуникацију у продавницама, књижарама, ресторанима, пекарама, објектима услужних делатности, верским објектима, лекарским ординацијама. Ситуација је сложенија када зађемо у домен извршавања административних обавеза, попут пословања са банкама, комуникације у градским институцијама и слично. У том случају је познавање немачког језика, у свим деловима града, потребно.

Када је реч о употреби ћирилице у јавном простору у Бечу, деловима града где је мало Срба, српског језика, а самим тим и српске ћирилице, у јавном простору готово да нема; у деловима Беча где је пуно Срба, српског језика у јавном простору има и то доста. У овом делу рада ћемо приказати заступљеност српске ћирилице тамо где се употребљава српски језик. Присуство српске ћирилице у јавном простору Беча ћемо приказати према „микропросторима” у којима се јавља: то су српске цркве, гробља, споменици и спомен-плоче, образовне институције, објекти и делатности везани за културу, уметност и спорт, угоститељски објекти, трговински објекти, књижаре, амбасада и конзулат, виртуелни простори друштвених мрежа.

2.2.1. Српска ћирилица у бечким црквама

Српских православних цркава у Бечу је четири:

- Саборна црква Светог Саве (Трећи округ),
- Црква васкрсења Христовог (Други округ),
- Црква акатиста Пресвете Богородице (Дванаести округ),
- Црква рођења Пресвете Богородице (Шеснаести округ).⁶

Ове цркве представљају не само верске, већ и значајне културно-језичке институције, чија је функција вишеслојна за српску дијаспору у Аустрији. Њихово постојање и деловање условљени су историјским миграционим процесима који су интензивирани током друге половине 20. века, а нарочито

4 У ово смо се и лично уверили. У оним окрузима у Бечу где живи навећи број Срба, а реч је о 10, 11, 15. и 16. округу, српски језик можемо чути у локалним продавницама, угоститељским објектима, објектима услужних делатности, православним црквама итд.

5 Највише Срба у Бечу живи у блиском окружењу са другим балканским народима, највише оним са простора бивше Југославије.

6 Ове цркве у различитим изворима, чак и међу верницима и запосленима, имају варијације у називу: некад су „цркве”, некад „храмови”. Ради јасности и прегледности определили смо се да користимо лексему „црква” у називу за сва четири ентитета.

након распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. У том смислу, српске цркве у Бечу делују као чувари језичког и верског континуитета, у оквиру којег се српски језик одржава као важан комуникациони код међу нашом тамошњом дијаспором. Напомињемо да су у све четири цркве, које смо и посетили, све службе на српском језику. Осим службеног дискурса, српски је и језик највећег дела неформалне комуникације између верника, у шта смо се такође уверили. Улога бечких цркава као институција које *чувају* језички простор српске заједнице огледа се и у организацији школа језика, културе и историје, културних манифестација, трибина, путовања до српских светиња. Ове цркве нису само важна религијски, већ и културни и идентитетски чиниоци.

Саборна црква Светог Саве у Трећем округу, на адреси *Veithgasse* 3, најстарија је српска православна црква у Бечу и једна од најстаријих у западној Европи. Основана је 1893. године, а њено оснивање везује се за период интензивнијег доласка Срба у Беч, најпре као студената, чиновника и трговаца, а касније и као радника и избеглица. У њеним просторијама се одржавају школа српског језика, веронаука, као и бројна предавања, концерти и дружења. Такође, она је седиште Епархије аустријске, што јој даје административни значај у оквиру Српске православне цркве у расејању.

Црква васкрсења Христовог у Другом округу основана је 2002. године, куповином и преуређењем постојећег храма као одговор на потребе растуће српске заједнице у том делу Беча. Ова црква се брзо развила у важан духовни центар за бројне вернике, посебно за породице које живе у североисточним деловима града. Као и Саборна црква Светог Саве, и ова црква активно организује бројне духовне, културне и образовне садржаје: од веронауке за децу и омладину, преко хорова и радионица, до предавања и свечаних догађаја за важне црквене празнике.

Црква акатиста Пресвете Богородице у Дванаестом округу основана је 2022. године и најмлађа је српска црква у овом граду.

Црква рођења Пресвете Богородице налази се на адреси *Neulerchenfelderstrasse* 47 и као и остале три српске цркве, поред редовних литургија и молитвених служби, и Црква рођења Пресвете Богородице активно организује различите духовне и културне активности (веронаука за децу, предавања, концерти и изложбе), чиме доприноси очувању српског језика, културе и идентитета у мултикултуралном окружењу Беча.

Шта је на ћирилици у црквама? Сва обавештења су увек написана на српском језику и на ћирилици, а за нека од њих дата је паралелно и верзија на латиници и немачком језику.

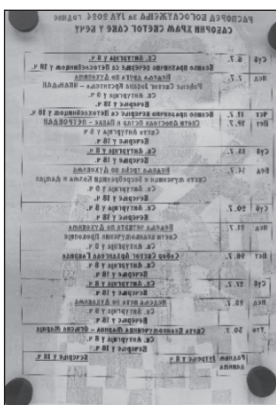
На ћирилици су:

- називи и општи подаци о свакој цркви на улазу;
- обавештења на таблама на спољашњим и унутрашњим зидовима и вратима;

- распореди богослужења;
- књиге рођених, умрлих, венчаних...;
- позиви верницима да дају прилоге;
- обавештења на кутијама где се дају прилози;
- упутства за затварање врата;
- текстови на фрескама (на старој и савременој ћирилици);
- текстови на папирићима где се уписују имена за живе и упокојене;
- позиви за упис у школу српског језика и културе, која ради при цркви;
- позиви да се упишу деца и одрасли на веронауку;
- постови на сајтовима и на друштвеним мрежама ових цркава (Фејсбуку и Инстаграму) итд.

Табла за обавештења на спољашњем зиду Саборне цркве Светог Саве⁷

Распоред богослужења у Саборној цркви Светог Саве

⁷ Због ограниченог простора нисмо у могућности да све наведено у раду, што је и фотодокументовано, и илуструјемо фотографијама. Више фотографија налази се на званичној интернет страници пројекта <https://herculis.rs/> и на профилу пројекта на Инстаграму (приступљено 22. јуна 2025).

Упутство на вратима Цркве васкрсења Христовог

Обавештење у Цркви васкрсења Христовог о постојању канала за комуникацију на друштвеној мрежи

Обавештење на српском језику, на ћирилици и латиници, и на немачком језик у Цркви васкрсења Христовог

Епархија аустријска српске православне цркве има своју интернет презентацију, где су на српском језику и ћирилици и на немачком језику приказане информације о њеном раду.⁸

Такође, и све српске цркве у Бечу имају своје профиле на друштвеним мрежама, где садржај доминантно приказују на српском језику и на ћирилици.⁹

⁸ <http://www.crkva.at/parohije/bec/> (приступљено 22. јуна 2025).

⁹ Неке од адреса профила српских цркава у Бечу на друштвеним мрежама:
<https://www.instagram.com/sabornihramsvetogsave/>;
https://www.facebook.com/HramSvetogSaveBec/photos/a.1594224590921122/1746966195646960/?_rdr;
<https://www.instagram.com/hram.vaskrsenja.bec/>;
https://www.facebook.com/hramvaskrsenja/?locale=sr_RS;

Присуство ћириличног писма у српским црквама у Бечу представља значајан културни и идентитетски аспект очувања српског језичког и верског наслеђа у дијаспори. Разноврсност и свеобухватност текстуалних форми на ћирилици — од назива табли и богослужбених распореда, преко књига рођених, умрлих и венчаних, до обавештења, позива и упутстава — сведоче о конзистентној и намерној употреби ћириличног писма као *линџвистичкој и симболичкој носиоца духовне традиције*. Ова пракса не само да омогућава функционалну комуникацију унутар наше заједнице, већ и унапређује културну кохезију и оснажује осећај припадности и континуитета српског идентитета у оквиру мултикултуралног простора Беча. Стога се ћирилица у овом контексту може посматрати као живи и динамични елемент у одржавању и преношењу културних вредности, који истовремено ојачава верску и националну самосвест српске заједнице у Аустрији.

2.2.2. Српска ћирилица на гробљима у Бечу

Током боравка у Бечу обишли смо гробље Светог Марка (*St. Marxer Friedhof*) и Централно гробље (*Zentralfriedhof*).

Гробље Светог Марка је историјско гробље у Бечу, основано 1784. године, које је данас претворено у парк и један је од последњих очуваних примера бидермајерског гробља у Аустрији. У периоду од 1784. до 1874. године, када је отворено ново гробље у Бечу, овде је сахрањено око 15.000 људи. На гробљу се, са леве стране, налази издвојен посебан део где је сахрањивано православно становништво. Ту се налази и гроб где је првобитно био сахрањен Вук Карацић, али и други, нама мање знани, али у бечкој средини изузетни афирмисани Срби.¹⁰

Гроб Вука Карацића на Гробљу Светог Марка

<https://www.instagram.com/hramakatistabogorodice/>;

<https://www.facebook.com/p/Hram-Akatista-Presvete-Bogorodice-Am-Sch%C3%B6pfwerk-1120-100088418324994/>;

https://www.facebook.com/bogorodiceinhrambec/?locale=sr_RS

(приступљено 22. јуна 2025).

¹⁰ Вук је на овом гробљу почивао од 1864. године, када је умро, до 1897. године, када су његови посмртни остаци пренети у Београд.

На овом гробљу, српском ћирилицом су исписана имена Срба покојника и епитафи посвећени њима. На неким споменицима су текстови преведени на немачки. Што се ћирилице тиче, а у контексту чињенице да је реч о гробљу које је постојало у 18. и 19. веку, на већини споменика је реч о реформисаној, али постоје и они са предвуковском ћирилицом.

Централно бечко гробље једно је од највећих гробаља у Европи и има значајну улогу у култури, историји и урбаној структури Беча. Основано је 1874. године, исте године када је гробље Светог Марка затворено, као одговор на све већу потребу за просторима за сахрањивање и налази се у 11. бечком округу – Зимерингу (*Simmering*). Нама су посебно интересантне парцеле 68Б, 17Б, 48В и 69Ц јер је на њима сахрањен велики број Срба. Парцела 68Б због тога носи назив Српско одељење (*Serbische Abteilung*).

Српско одељење (*Serbische Abteilung*) на Централном бечком гробљу

Имена покојника и пропратни текст на највећем делу српских споменика исписана су латиницом, нешто мање је на ћирилици. Од 827 српских споменика које смо обишли, подаци на 113 исписани су ћирилицом, што је око 14%.

На Централном гробљу постоји и посебан део где се сахрањују бебе; то је део означен као Група 35Б – Гробље за бебе (*Gruppe 35B – Babyfriedhof*). Од 59 обележја на гробовима српских беба четири су на ћирилици, што је око седам одсто. Ово је упола мање него удео ћириличних споменика у делу за сахрањивање одраслих. То објашњавамо чињеницом да велики број сахрањених беба у моменту смрти није имао званично име, већ на обележју пише: *Knabe* + презиме, за дечаке, и *Mädchen* + презиме, за девојчице. У оваквој комбинацији, српско презиме написано је углавном латиницом без дијакритика. Тиме је ортографски и језички прилагођено главном члану синтагме, који је на немачком – *Knabe*, односно *Mädchen*. У оваквим синтагмама нисмо забележили постојање спојева *Knabe/Mädchen* + презиме на ћирилици, иако је очигледно да је реч о српском презимену. Пошто оваквих синтагматских обележја има доста, од 59 гробова девет је обележено на овакав начин, а избор ћирилице у њима није могућ, то утиче и на коначну статистику од седам одсто ћириличних

обележја на гробовима српских беба, што је упола мање него на гробовима одраслих Срба.

Поједини споменици садрже податке на српском језику (чешће на латиници, нешто ређе на ћирилици) и на немачком језику, као на пример споменик на гробу протојереја-ставрофора Драга Говедарице, архијерејског намесника Српске православне цркве у Бечу, чије име је написано на ћирилици и латиници, док је чин, поред српског дат и на немачком језику. Постоје и споменици са српским именима, обично на латиници, који садрже текст посвећен покојнику на немачком језику.

Гробље Светог Марка и Централно гробље у Бечу сведоче о дубокој историјској и културној укоренености српске заједнице у овом граду. Док гробље Светог Марка сведочи о раном присуству и афирмацији Срба у бечком друштву, Централно гробље осликава даље ширење, интеграцију и трансформацију српске дијаспоре.

Употреба српског језика на споменицима указује на настојање да се сачува национални идентитет у мултикултуралном окружењу. Исто тако и употреба ћирилице на овим гробљима представља снажан симбол очувања српског културног и језичког идентитета у дијаспори. Иако процентуално мање заступљена у односу на латиницу, ћирилица и даље има изразиту симболичку вредност – она је на споменицима и визуелни траг припадности, корена и језичке баштине. На гробљу Светог Марка, ћирилични натписи, укључујући и оне у предвуковској форми, сведоче о историјском присуству и значају српске заједнице у Бечу још од 18. века. На Централном гробљу, иако се примећује већа заступљеност латинице, ћирилица опстаје као избор поштовања традиције, вере и порекла. Њено присуство, ма где се појавила – било на гробу истакнутог свештеника или бебе – представља лични и колективни чин отпора потпуном језичком прилагођавању. У том смислу, ћирилица на гробљима је сведочанство постојања сећања и везе са матицом која је толико јака да се види и у последњим поздравима преминулима.

2.2.3. Српска ћирилица на споменицима и спомен-плочама посвећеним знаменијим Србима

Споменици и спомен-плоче које смо обишли у Бечу помажу у очувању сећања на значајне Србе који су живели, радили или умрли у овом граду. Нису сви исисани ћирилицом, неки нису ни на српском језику. Пример је спомен-плоча посвећена Доситеју Обрадовићу на кући на Шведенплацу у којој је живео и радио, која је на немачком језику.¹¹ Неки су двојезични, као што је случај

¹¹ На њој пише:

„HIER LEBTE UND WIRKTE

DURCH VIELE JAHRE

DOSITEJ OBRADOVIĆ

1739–1811

LITERAT UND REFORMATOR DER SERBISCHEN KULTUR

са спомеником Вуку Караџићу на адреси Разумовскигасе (Rasumovskygasse) 22. Подаци о животу Вука Караџића исписани су на српској ћирилици и на немачком језику:

„Вук Стефановић Караџић
1787–1864

Велики реформатор српског језика живео је у Бечу где је створио своја главна дела”

Двојезична, на српском језику и ћирилици, и на немачком језику је и спомен-плоча посвећена Мини Караџић, такође на адреси Разумовскигасе (Rasumovskygasse) 22:

„Мина Караџић
1828–1894
аустријско-српска сликарка
и књижевница
*

Спомен плочу поставља
Аустријско-српско културно друштво
Вилхелмина Мина Караџић”

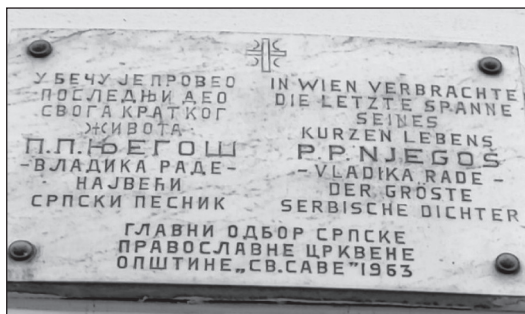
Такође, и подаци на спомен-плочама Сави Мркаљу и Петру Петровићу Његошу које се налазе на згради Саборне цркве Светог Саве у Трећем округу, написани су на српском језику, ћирилицом, и на немачком језику:

„У Бечу је провео последњи део свога кратког живота П. П. Његош – владика раде – највећи српски песник”, уз податке о томе ко је плочу поставио: „ Главни одбор српске православне црквене општине `Св. Саве` 1963”

„Сава Мркаљ Филолог, песник и реформатор српске ћирилице
1783. рођен у Сјеничаку Војна Крајина Хабзбуршка монархија
1833. умро у Бечу”

Оно што је посебно занимљиво на спомен-плочи посвећеној сави Мркаљу су и детаљи исписани на славеносрпској ћирилици:

„вас просимъ да ми додъете и даруете јошъ кою књигу”

Спомен-плоче посвећене Сави Мркаљу и Његошу у Бечу

Споменици и спомен-плоче у Бечу представљају важан мост културе и сећања на значајне српске личности које су живеале и деловале у овом граду. Посебно је значајна употреба ћирилице на многим од њих, чиме не само да се чува српски језик и писмо, већ и јача културни идентитет нашег народа у овом граду. Ћирилица се, као што смо видели, често користи за исписивање основних података и текстова на српском, док је немачки језик присутан као допуна и превод, што природу ових споменика чини двојезичном.

То што су ови споменици и спомен-плоче двојезични такође је изузетно значајно за идентитет: локално становништво, коме је немачки језик матерњи на тај начин има директан увид у исписани садржај, разуме га и упознаје се са чињеницом да је српски народ дао велики број умних и просвећених људи, чак и у време од пре два века и да су ти Срби имали важан удео у културни живот града Беча.

2.2.4. Српска ћирилица у образовном контексту

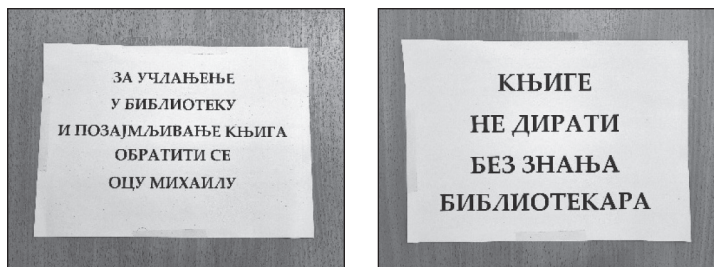
У Бечу српска ћирилица нема званично место у редовном образовању и није део наставе у државним школама.¹² Ћирилица се учи и користи у *дојунским школама*, које су организоване за децу српске заједнице као додатни вид образовања о матерњем језику и култури. У тим школама, поред учења српског језика, посебно се пажња посвећује и читању и писању ћирилицом, како би деца сачувала и развијала свој језик и писмо. Док у званичним школама у Бечу доминира немачки језик и латинично писмо, уз велике светске језике, допунске школе, које најчешће своју делатност обављају при црквама, имају важну улогу у негу и очувању српског језика и ћириличног писма.

Једна од допунских школа које смо обишли припада *Просвејешној* мрежи допунских школа и користи просторије Цркве васкрсења Христовог у Другом

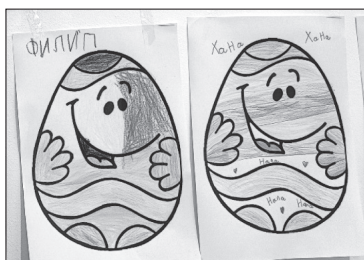
¹² У основним и средњим државним школама у Бечу наставни програм је углавном на немачком језику и користи се латиница, док српска ћирилица остаје више у домену допунске наставе и ваннаставних активности српске заједнице.

округу.¹³ У тим просторијама налази се и богата библиотека са књигама на српској ћирилици које су на располагању свим заинтересованим.¹⁴

Сва обавештења у библиотеци на српској ћирилици:

У приземљу се налазе просторије намењене радионицама за најмлађе. На зидовима се налазе радови полазника, на ћирилици. Ево примера како на радионицама деца, кроз игру и бојење, уче прва слова и исписивање сопственог имена на ћирилици:

На спрату су просторије за старију децу која похађају *Просвјетину* школу. У просторијама налазе се, у природној величини картонске фигуре знаменитих личности из српске историје, као и велики број књига и уџбеника на српском језику, на ћирилици. На зидовима су ћирилични материјали који имају за циљ да стимулишу интересовање деце да науче што више о српском језику и култури.

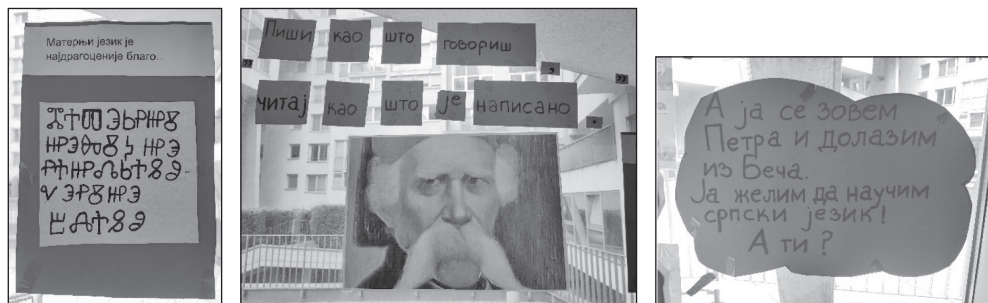
Неки од натписа које бисмо издвојили су: „Пиши као што говориш, читај као што је написано”, „Ја се зовем Петра и долазим из Беча. Ја желим да научим српски језик. А ти?”. Ту су и називи становника појединих места у Србији, подаци о животу Светог Саве, затим ћирилицом исписана прича „Свети Сава и ђаци”. Читав низ паноа посвећен је најчешћим грешкама у српском језику и скретању пажње на исправне облике.

Посебно бисмо издвојили ћирилични натпис: „Матерњи језик највеће је благо”. Одмах испод ова порука написана је на глагољици, што указује на

¹³ Ауторка нарочиту захвалност дугује Оцу Михаилу Смиљанићу на љубазном вођењу кроз црквене и школске просторије и на мноштву корисних информација о животу наше заједнице у Бечу.

¹⁴ Библиотеке са књигама на српском језику нису само при црквама. Једна од највећих, са преко 7.000 наслова отворена је 2020. године у оквиру Српског центра.

тежњу да се учврсти веза српских ученика у Бечу не само са српским него и са старијим словенским коренима.

Неки од материјала на ћирилици на зидовима у просторијама *Просвјетљине* школе у оквиру Цркве васкрсења

Иако српска ћирилица нема званичан статус у оквиру државног образовног система у Бечу, њена присутност у допунским школама представља снажан симбол културног идентитета и бриге о језичком наслеђу. Ове школе, најчешће повезане са црквеним заједницама, попут *Просвјетљине* школе, постају кључни простор за очување и активно коришћење ћириличног писма. У њима се ћирилица не само подучава, већ и свесно негује као визуелни и садржајни део простора — од натписа и библиотечког фонда до деčių радова и едукативних паноа.

Присуство ћирилице у овом контексту није формално, већ живо, функционално и емотивно обојено. Писмо се повезује са личним идентитетом деце, са историјом и традицијом, као и са основним вредностима попут језичке исправности и поштовања матерњег језика. У том смислу, ћирилица у Бечу добија додатну вредност — она постаје начин да нове генерације остану у вези са коренима, чак и када су далеко од матичне земље.

Због тога се може закључити да, иако маргинализована у званичном школству, српска ћирилица у допунским школама у Бечу игра изузетно важну улогу у очувању културног и језичког идентитета српске заједнице.

2.2.5. Српска ћирилица у култури, уметности, спорту и организацијама Срба у Бечу

У културном, уметничком и друштвеном животу српске заједнице у Бечу, српска ћирилица представља значајан елемент језичког и културног идентитета. Њена употреба је видљива у различитим областима, од симболичке репрезентације у логотипима до функционалне употребе у програмима и манифестацијама.

КУД „Бранко Радичевић” из Беча има лого исписан на ћирилици, СКУД „Карађорђе” такође, као и Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета Аустрија”.

„Заједница српских клубова у Бечу”, „Савез Срба у Аустрији” и Културно-спортско друштво „Бамби”, на пример, имају двојезични лого, на српском језику, ћирилици, и на немачком језику:

Током боравка у Бечу посетили смо и културно-уметнички центар *Бруненијасаж* (*Brunnenpassage*) на адреси Бруннгасе (*Brunnengasse*) 71 у Шеснаестом округу (*Ottakring*). Овај центар се налази у кварту који је изразито мултикултуран, са високим процентом становништва мигрантског порекла, укључујући и бројну српску заједницу. Као такав представља простор који не само да омогућава укључивање Срба у културни живот Беча, већ и пружа могућност афирмације нашег културног наслеђа у ширем интеркултуралном контексту. У програмским садржајима често се може чути српски језик, а бројни уметници пореклом из бивше Југославије учествују у реализацији програма. Спољашњост зграде центра исписана је речима на различитим језицима, немачком, енглеско, арапском, српском... Међу речима и порукама на српском језику и латиници („*inspiracija*”, „*transkultura*”, „*Dobrodošli!*”, „*Умјетност за све!*”) налази се и „Упознавање” на српској ћирилици.

Присуство ћирилице није ограничено само на формалне институције. У оквиру културних и спортских догађаја српских организација, ћирилица се користи на плакатима, транспарентима, дресовима и публикацијама. Анализом присуства српске ћирилице у културном, уметничком и друштвеном животу српске заједнице у Бечу утврђује се да она има функционалну, идентитетску и симболичку улогу. Његова употреба у логотипима културно-уметничких и спортских друштава, као и у званичним објавама и програмима, указује на свестан избор очувања традиционалне писмености у емигрантском контексту.

Присуство ћирилице у јавном простору, укључујући мултикултурне институције попут центра *Бруненијасаж*, потврђује њену видљивост и интеграцију у интеркултурални дискурс савременог Беча. У том оквиру, ћирилица функционише као средство афирмације културног наслеђа, али и као део ширег процеса идентитетске комуникације у мултикултуралној средини Беча. Такође, пракса двојезичне комуникације у појединим организацијама указује на стратегију језичке адаптације и културне медијације, прилагођену условима живота у мултинационалном окружењу.

Ћирилица се, дакле, у култури, уметности, спорту и организацијама Срба у Бечу не своди на носталгични и пасивно патриотски симбол, већ се примењује као живи елемент унутар актуелног културног деловања српске заједнице у Бечу.

2.2.6. Српска ћирилица у угоститељству

Највише угоститељских објеката где можемо видети садржај исписан на српској ћирилици налази се у оним деловима Беча где живи највише Срба – 11, 11, 15. и 16. округу.¹⁵

У овим деловима Беча пронашли смо велики број оваквих објеката са називима на нашем језику. Издвајамо неке од њих: *Наша љрича*, *Романџика*, *Кафански факулџеџи*, *Наша љекара*, *Балкан експрес*, *Ловац*, *Семендрија*, *Злаџибор код Зокија*, *Злаџни Пек*, *Зов Хомоља*, *Српски мерак*, *Мерак*, *Сокаче*, *Беоџрад*, *Хомоље*, *Еџно Злаџибор*, *Нишки мерак*, *Јужни мерак*, *Скадарлија*, *Бурек Дрина*.¹⁶ Ови називи исписани су латиницом. Истраживањем законске регулативе у Аустрији сазнали смо да не постоји закон који регулише обавезу да назив објекта буде искључиво на немачком. Такође, ни избор писма није законски регулисан и оба аспекта су остављена на избор власницима објеката, и то тако да буду разумљиви заједницама које су већинске у одређеном подручју.

Иако је у српским називима угоститељских објеката ћирилица изузетно ретка, то није случај у унутрашњости ових објеката. И не само то – поред ћирилице, ентеријер великог броја угоститељских простора обилује и другим маркерима српског националног идентитета: српском заставом, грбом, обележјима православља попут верских календара, икона и крстова, фотографија српских манастира, порукама на српском језику. Такође, приметили смо и доста производа из Србије са етикетама и називима на српском језику, ћирилицом (Зајечарско пиво, Јагодинско пиво, Јелички дукат, Ракија из манастира Ковиљ).

¹⁵ Ауторка посебну захвалност дугује госпођи Владислави Ивковић Петровић на корисним информацијама и упутствима током прикупљања овог дела грађе, као и вођењу кроз делове Беча где живи велики део наше заједнице.

¹⁶ Рад под називом „Називи угоститељских објеката на српском језику у Бечу” ауторка је изложила на међународној конференцији Наука и стварност на Филозофском факултету у Источном Сарајеву (на Палама 17. маја 2025. године). Називи који се помињу у овом раду део су грађе за поменути рад.

Називи светаца на православним иконама (Свети мученик кнез Лазар, Свети Никола, Света Петка на пример) и називи месеци на зидним календарима исписани су такође ћирилицом.

Јеловници су у овим објектима двојезични, на немачком и српском језику, негде и тројезични, где, уз ова два, примећујемо и енглески језик. Део јеловника на српском језику углавном је исписан латиницом, ређе ћирилицом.

Употреба српске ћирилице у угоститељским објектима у Бечу, као и на другим јавним местима у овом граду, сведочи о комплексној динамици очувања културног и националног идентитета. Иако је ћирилично писмо присутно унутар самих објеката – кроз ентеријер, етикете производа, религијска обележја и информативне материјале – његова видљивост у екстеријеру и на називима локала знатно је мања. Уместо ћирилице, власници се у писању назива објеката углавном опредељују за латиницу, што може бити резултат прагматичних разлога – боље разумљивости ширем окружењу, укључујући и локално становништво. Ипак, унутрашња организација простора показује снажну оријентацију ка очувању српског културног кода, при чему ћирилица остаје важан симбол етничког идентитета. Ова дихотомија између спољашњег и унутрашњег простора указује на стратешко прилагођавање културних елемената локалном контексту, уз истовремену бригу за аутентичност и припадност.

2.2.7. Српска ћирилица у трговинским објектима и књижарама

Слично као и у случају угоститељских објеката нисмо наишли на трговинске објекте чији су називи исписани српском ћирилицом, и онда када су на српском језику. У великим трговинским ланцима, попут *Биле (Billa)*, *Пенија (Penny)* и *Вурстџика (Wurstico)* налазе се неки од производа пореклом из Србије, чији су називи и декларације на ћирилици.

Као пример објеката где је могуће набавити производе из Србије који садрже важна обележја идентитета навели бисмо *Оаза шоу (Oaza shop)*. Иако назив није на српском језику, већ на самом излогу крупним ћириличним словима исписано је име главног града Србије. Такође, у истом излогу видимо бројне предмете са српском заставом и грбом на себи, попут шоља и магнета са текстуалним садржајем „Боже правде” на ћирилици. Ту су и фигурице Србина са шајкачом и ћириличним натписом „Србија”, као и велики број књига познатих српских писаца на ћирилици. Посебан део је посвећен пићима из Србије, од којих нека имају ћирилична имена, као и навијачкој опреми са мотивима Црвене Звезде и Партизана.

Излог *Оаза шоја*

У књижарама у Бечу могуће је купити велики број књига на језицима бивше Југославије. Једна од њих је *Dachbuch Verlag – knjige.at* у Шеснаестом округу. Већ у самом излогу можемо приметити неке на српској ћирилици: *Најлепше приче о чаролијама и чинима* (Стефанија Леонарди Хартли), *Енциклопедија свакодневних ствари* (Штепанка Секаинова, Ева Хулипкова), *Занимљива ишћања и одговори: биљке, Приче за децу од једне године, Чаробне бајке* (Лора Сампсон), *Да ћукнеш од смеха* (Вид Стамболовић, Вера Смиљанић), *Књића имена* (Биљана Дојчиновић), *Бајке* (Урош Петровић), *Захарије Орфелин: иисац првој српској буквара* (Слободан Станишић), *Огабрана дела* (Његош). Примећујемо да је навећи број ћириличних књига намењен деци, што је веома важно за усвајање овог писма у најранијем узрасту код српске деце која живе у Бечу.

Истраживање присуства српске ћирилице у трговинским објектима у Бечу указује да упркос одсуству овог писма у званичним називима ових објеката, поједини артикли пореклом из Србије носе ћириличне ознаке, чиме се посредно доприноси видљивости српског језика и писма. Посебну улогу у очувању културног и језичког идентитета имају специјализоване продавнице попут *Оаза шоја*, које поред производа са националним симболима, нуде и штампане садржаје на ћирилици, чиме подстичу културну повезаност дијаспоре са матицом. У домену књижарске понуде, ћирилица је најзаступљенија у дејој литератури, што указује на потенцијалну стратешку оријентацију ка очувању писмености међу млађим генерацијама српског порекла.

2.2.8. Српска ћирилица у ипросіору српске амбасаде и конзуларној одељења

Као што је и очекивано, српски језик се у, када говоримо о његовој писаној форми, у овим институцијама реализује превасходно на ћирилици што је у складу са праксом у јавним државним установама и у Републици Србији.

Двојезична табла на згради Амбасаде Републике Србије.

Садржај на српском језику је на ћирилици.

2.2.9. Српска ћирилица у јавном простору друштвених мрежа

У савременом дигиталном окружењу, друштвене мреже представљају важан простор за одржавање културног и језичког идентитета дијаспоричних заједница. Српска дијаспора, као бројна и распрострањена користи платформе као што је Фејсбук ради међусобног повезивања, размене информација и одржавања веза са матицом. У том контексту, питање употребе писма, а нарочито положаја српске ћирилице, постаје релевантно за истраживање начина на који се културно-језичке вредности одражавају и трансформишу у дигиталном простору.

Од 570 група, чије називе смо прикупили, а у којима се у дигиталном свету на Фејсбуку окупљају чланови српске дијаспоре из целог света, само дванаест има назив исписан ћирилицом. Остале су на латиници. За аустријску дијаспору не постоји група са називом исписаним ћирилицом.¹⁷ Ово свакако не значи да у оваквим групама, био њихов назив на немачком или српском језику, не може пронаћи велики број постова на ћирилици. Додуше, њих је мање него оних латиничних, али свакако постоје и свакодневно настају нови.

Иако је ћирилица готово у потпуности одсутна из назива група на друштвеним мрежама у којима учествује српска дијаспора у Бечу, њена употреба унутар самих комуникацијских садржаја у тим групама је евидентна. Ово указује на разграничење између формалног визуелног идентитета група, који се прилагођава доминантним дигиталним конвенцијама и прагматичним потребама за видљивошћу и приступачношћу, и стварног језичког израза

¹⁷ За остале државе, на ћирилици су следећи називи група:

- СРБИ У АУСТРАЛИЈИ;
- Срби у Италији - Serbi in Italia;
- ОССИ Кина - OSSI Kina - OSSI 中国 - OSSA China 🇨🇳;
- Serbisk Riksförbund - Савез српских удружења у Норвешкој;
- СРБИ НА НОВОМ ЗЕЛАНДУ;
- СРБИ У АМЕРИЦИ;
- Срби у Швајцарској;
- Срби у Ирској - Srbi u Irskoj - Serbs in Ireland;
- Срби у Москви/ Srbi u Moskvi;
- Срби у Русији/ Срби в России / Srbi u Rusiji;
- Срби у Норвешкој!;
- СРБИ У КИНИ (塞爾維亞族 RS 在 中华人民共和国 CN).

чланова заједнице, који и даље, на ћирилици, одражава припадност српској језичкој и културној матрици.

3. Закључак

Подаци о *личној употреби* српске ћирилице и ставовима о томе међу члановима наше дијаспоре део су квалитативног истраживања у оквиру пројекта HerCuLIS, односно представљају резултате обраде једног дела Упитника спроведеног током рада на пројекту.

Резултати су показали да постоје видљиве разлике између одговора које смо добили посредством ћириличне и оних које смо добили из латиничне верзије упитника (ниједан испитаник из Беча се није определио да попуни упитник на енглеском). Разлике о којима је реч приказују тенденцију да су људи који су изабрали упитник на ћирилици дали одговоре који иду у прилог доминације ћирилице у њиховој личној употреби, док они који су се определили за латинични упитник преферирају латиницу у свакодневном писању. Међу испитаницима који су попунили ћириличну верзију упитника и одговорили на питање о писму које користе приликом писања на српском језику, приближно половина навела је да користи оба писма. По једна четвртина испитаника из ове групе изјаснила се да пише искључиво ћирилицом, односно искључиво латиницом.

С друге стране, испитаници који су попунили латиничну верзију упитника дали су нешто другачије одговоре: 53% њих изјавило је да приликом писања на српском језику користи искључиво латиницу, 41% користи оба писма, док мање од 10% навело је да пише искључиво ћирилицом.

Када је реч о писму којим се испитаници обично потписују, међу онима који су одговарали на ћириличну верзију упитника 39% користи ћирилицу, 42% латиницу, док се 17% испитаника изјаснило да у потпису користи оба писма. Међу испитаницима који су попунили латиничну верзију упитника, две трећине (62%) се потписује латиницом, једна четвртина (26%) ћирилицом, а 11% користи оба писма у потписивању.

Без обзира на верзију упитника, резултати показују да апсолутна већина испитаника своје познавање ћирилице, како у читању тако и у писању, оцењује као одлично.

Јавни простор анализирали смо из перспективе језичких пејзажа Беча који су укључили и фотографије о ћириличним натписима на зградама, у црквама, на гробљима, у угоститељским објектима и слично. Подаци су прикупљени током лета 2024. године.

У јавном простору, у свим истраживаним микропросторима, српски језик коегзистира са немачким, а ако посматрамо оно што је написано на српском језику, ћирилица је заступљена, али мање него латиница. Неретко се везује уз друге маркере српског идентитета: верске и фолклорне мотиве, заставу, грб.

Од свих издвојених микропростора, ћирилице је *највише* у објектима допунских школа српског језика, црквама и гробљима. *Најмање* (али је ипак има) је у угоститељским објектима, што не чуди ако се узме у обзир да се ти објекти у оним окрузима Беча где Срби живе заједно са другим, пре свега, балканским народима. Сходно томе, намера власника је често да објекат прикаже као наш, али не нужно само српски, како би повећали посећеност.

Присуство ћирилице простору у доменима вере, образовања и културе, потврђује њену улогу као визуелног маркера српског идентитета. Ћирилица је, рекли смо, најзаступљенија у институцијама са јасно српским карактером — црквама, гробљима, допунским школама српског језика — док је њена употреба ограниченија у комерцијалним и мултиетничким просторима, где се прилагођавање широј публици остварује кроз латиницу.

У целини, и поред изазова везаних за социолингвистичку интеграцију и доминацију латинице у дијаспори, српска ћирилица у Бечу остаје активна и препознатљива компонента језичке праксе и колективног идентитета. Њено очување унутар специфичних микропростора говори у прилог њеној културној резистенцији и функцији континуитета с језичком традицијом.

Очување ћирилице у дијаспори, посебно у мултикултуралном окружењу попут Беча, представља више од језичке праксе — оно је чин симболичког отпора асимилацији и израз колективне културне меморије. Ћирилица, иако мање видљива од латинице, остаје важан елемент српског идентитета у јавном и приватном простору. Њена употреба у контекстима који носе снажан културни и емотивни набој потврђује да писмо није само технички алат, већ средство идентитетског позиционирања у дијаспори.

ЛИТЕРАТУРА

- Гречић, Владимир. *Српска научна дијаспора* : „*шамо и овде*”. Београд : Институт за међународну политику и привреду, 2010.
- Гречић, Владимир. *Српска стваралачка интелекција у расејању* : *необходност сарадње матичне државе и дијаспоре*. Нови Сад: Матица Српска, 2019.
- Матић, Светлана, Марко Лопушина. *Срби у Аустрији*, Нови Сад: Прометеј – Нови сад: Europrogress, 2019.
- Медаковић, Дејан. *Срби у Бечу*, Нови Сад : Прометеј, 1998.
- Рорбах, Волфганг. *На шрају Срба у Бечу*, Београд : Матица исељеника Србије, 2006.

- Arandarenko, Mihail. *Politička ekonomija izlaska i lojalnosti. Uticaj emigracije i doznaka na socioekonomski razvoj Srbije*. Beograd: Fondacija Fridrih Ebert., 2020. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/17060.pdf>
- Bobić, Mirjana, Milica Vesković, Vlasta Kokotović. *Study of external and internal migration of citizens of Serbia with special focus on young people*, Beograd: Međunarodna organizacija za migracije, 2016.
- Grečić, Vladimir, Marko Lopusina. *All Serbs of the world*. Beograd: IP Princip, 1994.
- Matić, Svetlana, Marko Lopusina. *Tragovi bečkih Srba*, Novi Sad: Prometej ; Beč : Austrijsko-srpsko kulturno društvo „Vilhelmina Mina Karadžić”, 2024.
- Statistik Austria – Bevölkerung zu Jahresbeginn nach administrativen Gebietseinheiten (Bundesländer, NUTS-Regionen, Bezirke, Gemeinden) 2002 bis 2022 (Gebietsstand 1.1.2022) (ODS), <https://www.statistik.at/en> (приступљено 22. јуна 2025).
- Šljukić, Marica N., Snežana S. Stojšin, Vladan D. Vidicki. „Uslovi studiranja srpskih studenata u Beču”. *Sociološki pregled* 57, no. 4 (2023): 1130–60.
- Vidicki, Vladan, Marica Šljukić, Snežana Stojšin. „Pregovaranje etničkog identiteta – šta znači biti srpski student na Bečkom univerzitetu”. *Nacionalni interes – časopis za nacionalna i državna pitanja* 46, no. 3 (2023): 47–66.

Biljana Ristić

University of Belgrade, Faculty of Philology
biljana.ristic.247@gmail.com

Original Scientific Paper

Summary

SERBIAN CYRILLIC IN VIENNA TODAY

The population of Vienna today is around two million inhabitants, of which a significant portion are members of the Serbian diaspora, approximately 200,000. The research is focused on the use of the Serbian language, and especially Cyrillic script, in private and public spaces in Vienna. In the private space, the questionnaire results show a dual attitude towards the script: respondents who chose the Cyrillic version of the questionnaire show a stronger dominance of Cyrillic, while those who used the Latin version prefer Latin script. The majority of respondents rate their knowledge of Cyrillic as excellent. The public space was analyzed through linguistic landscapes, including the following microspaces: in Viennese churches; cemeteries; monuments and plaques dedicated to notable Serbs; in educational contexts; in culture, art, sports, and Serbian organizations in Vienna; in hospitality; in commercial establishments and bookstores; in the premises of the Serbian embassy and consular department; and in the public space of social networks. Serbian Cyrillic in public spaces is present as an important visual marker of Serbian identity, especially in spaces with a clearly Serbian character (churches, cemeteries, supplementary schools). In commercial

environments, Latin script dominates as a means of adapting to a broader audience. Serbian Cyrillic in Vienna today is not just a script — it is a living symbol of resistance to assimilation, cultural endurance, and the identity strength of the Serbian community in a multicultural space.

Keywords: Vienna, Serbian diaspora, Cyrillic, private space, public space, linguistic landscape, language practice, cultural identity, multiculturalism.

ГАБРИЕЛА ВОКИЋ*

SOUTHERN METHODIST UNIVERSITY

ФАКУЛТЕТ ЗА СВЕТСКЕ ЈЕЗИКЕ И КЊИЖЕВНОСТИ

ДАЛАС, ТЕКСАС (САД)

© <https://orcid.org/0000-0002-9255-8233>

ДА ЛИ ЈЕ МОЈ ЈЕЗИК ДОВОЉНО ДОБАР? КРИТИЧКА ПЕДАГОГИЈА КАО ОДГОВОР НА ЈЕЗИЧКУ НЕСИГУРНОСТ

Наследни говорници представљају посебну језичку и културну групу чије се наставне потребе често занемарују (Potowski 2002). Овај рад се бави социоафективним аспектима њиховог језичког развоја и идентитетског позиционирања. Кроз призму критичке педагогије, анализирају се изазови с којима се наследни говорници сусрећу, попут лингвистичке несигурности, осећаја неадекватности и социјалне искључености. Рад нуди препоруке за наставну праксу која би подстакла афирмацију језичког идентитета и оснаживање ученика, у циљу очувања језика у дијаспори.

Кључне речи: критичка педагогија, социоафективне потребе, језичка несигурност, критичка свест о језику, хибридни идентитет.

1. Увод

У оквиру традиционалне наставе страних језика, педагошки циљеви су примарно усмерени на развијање формалне језичке компетенције, што обухвата усвајање морфосинтаксичких структура, проширивање лексичког репертоара, овладавање фонолошким системом и унапређење комуникативне компетенције у говорној и писаној продукцији. Међутим, настава за говорнике наследних језика представља посебан контекст, који карактеришу не само веома различити нивои језичке компетенције ученика, већ и сложене емотивне, културне и идентитетске везе у односу на језик. Стога, иако је развој језичке компетенције беспоговорно важан педагошки циљ у настави наследних језика, истраживања све више указују на то да без систематске интеграције социоафективних фактора, попут мотивације, самопоуздања, осећаја припадности и културног

* vokic@smu.edu

идентитета, настава наследног језика остаје ограничена у свом домету (Carreira 2025; Carreira, Kagan 2011). Штавише, игнорисање ових аспеката и ексклузиван фокус на језичку компетенцију може довести до тога да се ученици удаље од наслеђа које настава покушава да обнови и очува.

Циљ овог рада је да пружи преглед кључних социоафективних изазова са којима се суочавају наследни говорници и понуди практичне смернице које наставницима могу помоћи да оснаже језичку сигурност ученика, афирмишу њихов хибридни идентитет и на тај начин допринесу дубљем повезивању ученика са наследним језиком и његовим очувањем у дијаспори.

2. Двојезична особа нису две једнојезичне у једној

Аргумент о јединствености двојезичних говорника потиче још од Грожана (Grosjean 1989), који је указао на то да двојезичне особе не функционишу као два једнојезична говорника у једној особи, већ се ради о јединственим говорницима са посебном језичком компетенцијом која се обликује кроз употребу оба језика у различитим контекстима.

У наставном контексту, Кареира и Чик (Carreira, Chik 2018) истичу да наследни говорници имају различите педагошке предности у поређењу са ученицима који уче језик као страни. На пример, наследни говорници често имају развијене вештине говора, слушања и спонтаног, интерперсоналног изражавања, које се ослања на имплицитно знање и колоквијални, често регионално обојен језик. Насупрот томе, ученици страног језика најчешће предњаче у читању, писању и формалној, увежбаној употреби језика, која се темељи на експлицитној настави и изложености стандардизованим језичким формама.

Самим тим се и педагошке потребе ове две групе ученика значајно разликују. Код ученика страног језика у настави је нагласак често на развоју говора и слушања, док наследни говорници имају потребу за развојем писања и читања. Наследни говорници се усмеравају ка развоју формалног регистра и презентационог начина комуникације, док се код ученика страног језика акценат ставља на овладавање неформалним регистром и интерперсоналним модалитетом. За наследне говорнике кључан је развој металингвистичке компетенције, док је за ученике страног језика важно претварање знања у имплицитне језичке способности (Carreira, Chik 2018).

Упоредна анализа педагошких предности и потреба наследних говорника и ученика страних језика указује на инверзан однос између њихових постојећих компетенција и области које захтевају педагошку интервенцију. Ова супротност, где су предности једне групе истовремено развојне потребе друге, јасно указује на то да наследни говорници захтевају посебан педагошки приступ. Али, иако су језичке вештине важан део подршке наследним говорницима, ослањање искључиво на лингвистичке аспекте не омогућава целовит приступ њиховом

развоју, будући да наследни говорници приступају учењу језика из различитих мотива.

За разлику од ученика страних језика, чији је контакт са језиком и културом које проучавају у суштини произвољан и најчешће мотивисан академским, професионалним или личним интересовањем, мотивација и потребе наследних говорника су дубље укорењене у личном и породичном искуству. За њих језик није само средство комуникације, већ и кључни део идентитета, породичне историје и културне припадности (Edwards 2009; Torres, Turner 2015). Учење наследног језика за њих је начин да продубе разумевање сопственог идентитета и ојачају емоционалне везе са породицом и заједницом, како у земљи порекла, тако и у дијаспори. Али упркос томе, неретко осећају стид због начина на који говоре језик својих предака, свесни својих ограничења.

Исто тако, будући да се свакодневно крећу између језика и културе свог порекла и доминантног језика и културе друштва у којем живе, често су свесни да су њихов наследни језик и култура у друштвено подређеном положају, што додатно негативно утиче на њихов доживљај себе као говорника тог језика. Као резултат њихове двојезичности и припадности двома културама (енгл. *biculturalism*), наследне говорнике у учioniци често прате осећаји неприпадања, одбацивања или несигурности, за разлику од ученика страних језика који најчешће не носе такву врсту социоафективног терета. Ови драстично различити мотиви за учење језика обликују ученички однос према језику и култури, због чега наследни говорници и ученици страних језика имају, поред језичких, и различите социоафективне профиле.

3. Социоафективни профил наследних говорника

3.1. *Језичка несигурност*

Иако наследни говорници не чине хомогену групу, повезује их чињеница да су одрастали уз мањински језик у породичном окружењу, при чему је њихова употреба тог језика с временом постала ограничена, најчешће на неформалне, свакодневне контексте, без формалне писмености или граматичке прецизности. Због тога често имају изражен осећај језичке несигурности, било на свесном или подсвесном нивоу.

До појаве језичке несигурности, психолингвистичког стања у којем говорник доводи у питање сопствену језичку компетенцију, долази када наследни говорници интернализују стигматизујуће поруке о сопственом језику (Higby, Gaméz, Holguín Mendoza 2023; Serafini, Ramírez 2024). Перцепција да њихов језик није „довољно добар” се заснива на идеологији језичког пуризма, која имплицира постојање јединственог и правилног начина говора и маргинализује све варијетете који одступају од те норме (Lippi-Green 2012). У оквиру ове идеологије се језик наследних говорника посматра кроз призму идеализоване норме формалног стандарда тј. са говором тзв. „аутентичних”

говорника (Polinsky, Kagan 2007; Montrul 2016), а не са живим говором заједнице.

Извори критике су вишеструки и разнолики: од вршњака, чланова уже или шире породице, наставника, па и шире заједнице, како у матици тако и у дијаспори. Чак се и у одређеним сегментима лингвистичке литературе језичка компетенција наследних говорника карактерише као непотпуно усвајање (енгл. *incomplete acquisition*) (нпр. Montrul 2008; Domínguez, Hicks, Slabakova 2019 и др.). Ово може имати озбиљне последице на језичку употребу наследних говорника, а самим тим и на међугенерациски пренос језика, јер наследни говорници, суочени са негативним проценама, често избегавају да користе наследни језик у јавном, па чак и у приватном простору.

Важно је истаћи да у начелу тај осећај неадекватности не проистиче из објективне језичке неспособности (Bourdieu 1991; Flores, Rosa 2015). Штавише, новија социолингвистичка и педагошка истраживања све више истичу да наследни говорници поседују комплексне и легитимне језичке компетенције које одражавају њима специфичне услове усвајања и употребе језика, и да се приступ њиховом образовању мора темељити на афирмацији тих компетенција, а не на дефицитарним моделима (Pascual y Cabo 2012; Leeman 2015; Carreira 2016).

3.2. Осећај неаутентичности и потреба за валидацијом

Још један од централних изазова са којима се наследни говорници готово свакодневно суочавају, а који је директно повезан са претходно поменутих осећајем језичке несигурности, јесте и потреба за валидацијом, односно за потврдом властите језичке аутентичности и припадности, будући да је за многе наследне говорнике језик и кључни маркер идентитета, породичне традиције и културне припадности (He 2010), а не само средство комуникације. Ова потреба за валидацијом може бити посебно изражена у већ напоменутих ситуацијама када су од стране породице, заједнице, наставника или других ауторитета изложени критици због изговора који одудара од стандарда, граматичких грешака или ограниченог вокабулара (Polinsky, Kagan 2007).

Наследни говорници неретко траже потврду да су „прави” говорници језика, како у оквиру породице, тако и у ширем друштвеном контексту. Међутим, процес изградње и потврде тог статуса често је отежан сложеним друштвеним и породичним динамикама. У породичном контексту, родитељи и старији чланови породице често имају превелика очекивања у погледу језичке компетенције наследних говорника, што може довести до имплицитног или експлицитног оспоравања њихове припадности заједници. У оваквим ситуацијама наследни говорници суочавају се са двоструким притиском: с једне стране, постоји жеља да се испуне породична очекивања и да буду признати као аутентични чланови заједнице, али је та жеља често праћена интернализованим осећајем стида и језичке несигурности, јер су свесни ограничења у својој језичкој продукцији.

У ширем друштвеном контексту, наследни говорници се често налазе у парадоксалној позицији: с једне стране, у доминантној култури бивају перципирани као „другачији” услед свог језичког и културног порекла, док их с друге стране заједница порекла неретко не признаје као аутентичне чланове, проблематизујући њихову језичку компетенцију и доводећи у питање њихову легитимност као говорника. Као последица таквог двоструког искључивања, наследни говорници неретко изражавају осећај неприпадања ниједном језику и култури, већ се непрестано крећу између њих, обликујући на тај начин хибридни идентитет (Leeman 2015).

3.3. *Идентитет и припадност*

Културни лимиалитет (енгл. *cultural liminality*) је термин који се односи на стање у којем појединац није у потпуности прихваћен ни као „аутентични” члан заједнице порекла, нити као у потпуности интегрисан члан доминантне културе (Norton 2013) услед константне разапетости између две језичке и културне сфере, оне коју наслеђују и оне у којој свакодневно живе и социјализују се (He 2006; Carreira, Kagan 2011). Ова вишеслојна језичко-културна позиција наследних говорника често доводи до идентитетске конфузије, а језик поприма улогу кључног средства кроз које се преговара афирмација и друштвена инклузија (Tse 2001; Leeman, Rabin, Román-Mendoza 2011).

У таквом контексту, дилема између очувања наследног језика и потребе за интеграцијом у доминантно друштво може довести и до развоја хибридног идентитета, у којем наследни говорници балансирају између различитих језичких и културних норми. Овај новонастали, хибридни идентитет, иако потенцијално извор богатства и флексибилности, често је праћен осећајем несигурности и унутрашњег конфликта. У том смислу, подршка школског система, као и афирмација језичке и културне разноликости у друштву, од суштинског су значаја за развој позитивног идентитета наследних говорника (Hornberger, Wang 2008).

Важно је истаћи да је искуство наследних говорника веома хетерогено и да питање идентитета и припадности зависи од бројних фактора, укључујући друштвени статус мањинског језика, ставове шире заједнице према језичкој разноликости, као и индивидуалне породичне стратегије очувања језика и многих других. Упркос томе, препознавање ове комплексности у језичком и културном искуству наследних говорника од суштинског је значаја за развој инклузивних педагошких и друштвених пракси које подржавају вишеструке идентитете и језичке изразе, уместо да их потискују или патологизују (Cummins 2000; Valdés 2005).

3.4. *Емоционална повезаност*

За многе наследне говорнике језик порекла представља и емоционално укореван симбол породичне историје, међугенерациских веза и колективне

меморије. У том смислу, језик је испреплетен с породичним вредностима, културним праксама и личним наративима који често укључују миграцију, расељавање или губитак домовине (Pavlenko 2004a; King, Logan-Terry 2008). У многим случајевима, језик постаје носилац сећања на старије чланове породице, на специфичне ритуале, као и на приче које обликују породични идентитет. Оваква дубока емоционална повезаност чини да се запостављање, губитак или одбацивање језика доживи као облик симболичног раскида са прецима и наслеђем, а самим тим и као емоционални губитак (Cho 2000; Wiley 2007).

Емоционална компонента језичког идентитета код наследних говорника нарочито долази до изражаја у контексту асимилације или притиска ка једнојезичности, где се доминација већинског језика често постиже на штету наследног језика. У таквим ситуацијама, језички губитак није само функционалан, већ и афективни догађај који погађа осећај припадности, континуитет идентитета и породичне динамике (Fillmore 1991). У случајевима када говорници накнадно покушавају да поврате или реактивирају наследни језик, овај процес је често праћен снажним емоционалним набојем, укључујући носталгију, кривицу или тугу, што додатно потврђује дубоку укореењеност језика у афективној сфери (Little 2023).

Због тога је у наставним контекстима важно препознати не само језичке потребе наследних говорника, већ и емоционалне димензије језичког наслеђа, као и улогу језика у очувању породичних и културних веза. Педагошки приступи који занемарују ову димензију ризикују да редукују језик на техничку вештину (Cummins 2000; Carreira, Kagan 2011).

4. Критичка педагогија као одговор на језичку несигурност

Сложен социоафективни профил и бројни изазови са којима се суочавају наследни говорници захтевају посебан педагошки приступ, конципиран тако да интегрише праксе које афирмишу њихове специфичне потребе, уз уважавање комплексности њихових језичких и идентитетских позиција. Због своје усмерености ка друштвеној правди, оснаживању ученика и рефлексiji о језичким идеологијама, критичка педагогија се намеће као теоријски утемељен и педагошки релевантан оквир за осмишљавање наставе прилагођене потребама ове популације.

Критичка педагогија обухвата низ педагошких пракси заснованих на вредностима друштвене правде, које подстичу ученике да активно преиспитују друштвено-политичке хијерархије, односе доминације и идеолошке структуре које их одржавају (Freire 1970; Leeman 2005). Примена критичке педагогије у раду са наследним говорницима подразумева стварање простора у којем су њихова искуства, језички варијетети и културне посебности признате и вредноване, чиме се директно доприноси развоју позитивног идентитета и јачању самопоуздања.

Овај педагошки приступ исто тако помаже наследним говорницима да превазиђу емоционалне тензије тако што афирмише њихова искуства, језичку разноликост и идентитет као вредне ресурсе, а не као препреке. Подразумева и активно укључивање ученика у процес учења кроз дијалог, размену личних прича и критичко промишљање о сопственој позицији у друштву и образовном систему. Такође подстиче развој емпатије и међусобног разумевања у учионици, јер промовише отворен дијалог и заједничко решавање проблема.

У средишту критичке педагогије налази се и развој критичке свести о језику (енгл. *critical language awareness*), односно поимање да су језичке конвенције и дискурзивне праксе нераскидиво повезане са структурама моћи и идеолошким процесима, иако то говорници често не увиђају (Fairclough 1992). У оквиру овог приступа, језик се посматра као динамичан систем који обликује и истовремено одражава друштвене хијерархије и идентитете и носилац је идеолошких и политичких значења.

Развој критичке свести о језику у настави наследног језика такође подразумева деконструкцију стандардног језика као неутралне норме и отвара простор за плурализам језичких облика и израза. Подразумева развијање способности да се препознају механизми кроз које се стандардизација, нормативност и престиж одређених језичких облика легитимизују, док се други варијетети маргинализују или стигматизују (Leeman 2015). Ученици кроз овакву анализу добијају увид у то да је статус неког језика или варијетета као „исправног” или „престижног” производ друштвено-политичких и историјских процеса, а не лингвистичке супериорности (Bourdieu 1991; Milroy 2001). Критичка свест о језику помаже наследним говорницима да схвате да стигматизација њиховог језика или говора није индивидуални неуспех, већ резултат хегемонијских идеологија језика које фаворизују стандардне форме и патолошки третирају варијанте повезане с мањинама (Lippi-Green 2012). Ученици се охрабрују да преиспитају идеју да „правилно” значи искључиво стандардно, и да вреднују језичку разноликост као богатство, уместо да је посматрају као девијацију (Delpit 2006; García, Kleyn 2016). Овакв приступ има дубок утицај на емоционално и академско оснаживање наследних говорника, јер омогућава формирање критичког идентитета који се не заснива на дефицитном моделу већ на афирмацији (Paris, Alim 2017). Штавише, ова врста наставе помаже ученицима да изграде свој сопствени језички идентитет и да развију способност да сами свесно управљају сопственим језичким репертоаром у различитим контекстима (енгл. *language agency*) (Ahearn 2001; Leeman 2015; Flores, Rosa 2015).

Тематске јединице које су оптималне за развој критичке свести о језику обухватају четири области. Ради се о тематским целинама које омогућавају ученицима и наставницима да препознају, анализирају и размишљају о језику као друштвеном феномену, а не само као техничком средству комуникације. Прва област је језичка варијација, где се разматрају разлике између језика и

дијалекта, дијалекатска разноликост, као и стандардни насупрот нестандартних облика. Друга област се односи на језичке идеологије и језичке предрасуде, укључујући теме као што су однос језика и моћи, већински насупрот мањинских језика и доминантне језичке идеологије попут једнојезичности и стандардног језика. Трећа област обухвата теме везане за језички контакт, двојезичност и сродне феномене (мешовита употреба језика (енгл. *translanguaging*), прекључивање кодова, синтаксички калкови, лексичке позајмице, семантичка проширења и сл.). Четврта област односи се на питања језичке политике и планирања, укључујући очување или губитак наследног језика, предности и мане двојезичности. Посебан нагласак се ставља на оснаживање ученика да препознају сопствену улогу и одговорност у очувању и преношењу мањинског језика (Beaudrie, Amezcu, Loza 2020).

5. Препоруке за наставну праксу

Ефикасна подршка социоафективним потребама наследних говорника захтева системски и вишеслојан приступ, који укључује индивидуални, породични, школски и шири друштвени ниво. У наставку се излажу препоруке усмерене ка обликовању подстицајног окружења унутар наставне праксе.

5.1. Развој критичке свесћи о језику

Један од кључних педагошких циљева у раду са наследним говорницима јесте развој критичке свести о језику. Учење језика не би требало да се ограничи на овладавање правилима граматике и стандардизованим облицима изражавања, већ треба да подстакне ученике да размишљају о ширем социолингвистичком контексту у којем се њихов језик користи. То укључује рад на деконструкцији језичких стереотипа, разумевање статуса наследног језика у земљи у којој живе, као и језичке разноликости унутар дијаспоре, укључујући различите дијалекте и контактне варијетете произишле из језичког контакта са доминантним локалним језицима (Holguín Menodza 2018).

Посебно је важно расветлити процес стигматизације хибридних језичких варијетета. Кроз дијалог и анализу ученици могу доћи до спознаје о томе како и зашто долази до мешања језика, при чему се тај феномен не посматра као грешка или језичка деградација, већ као природан и валидан део двојезичне или вишејезичне комуникације. На овај начин се наследни говорници оснажују да препознају и вреднују сопствене језичке ресурсе као легитимне и равноправне, чиме се отвара простор за изградњу позитивног и стабилног језичког идентитета.

5.2. Оснаживање наследних говорника кроз језички идентитет

Оснаживање наследних говорника кроз језички идентитет подразумева стварање простора у којем ученици могу отворено да се баве рефлексijом и

радом на афирмацији сопственог језичког и културног искуства. Кључно је да постану свесни како језик који користе у свакодневном животу обликује њихов идентитет, као и да им се омогући да те језичке праксе препознају и вреднују као аутентичне и равноправне у односу на доминантне језичке норме. Један од начина да се то постигне јесте кроз структуриране разговоре о њиховим свакодневним језичким праксама, укључујући и мешовиту употребу језика, прекључивање кодова и прагматичке стратегије. Педагошке активности могу обухватити и компаративну анализу искустава припадника прве, друге и треће генерације иселеника, чиме се ученицима омогућава да сагледају динамику преноса језика и трансформације кроз време. Укључивање породице, на пример путем интервјуа, у разговор о језику и миграцијама, додатно продубљује ученичко схватање личних и колективних језичких историја. Такође, истраживање личних наратива о томе када, како и зашто је дошло до прекида у употреби језика унутар породице или заједнице, помаже ученицима да осветле шире социолингвистичке процесе и развију осећај континуитета и припадности. Кроз овакве рефлексивне праксе ученици не само да развијају језичку и културну свест, већ постају и актери у дефинисању сопственог идентитета.

5.3. Афирмација различитих облика језичке компетенције

Ефикасно подучавање наследних говорника захтева педагошки приступ који препознаје и афирмише њихове специфичне језичке компетенције, које се често не уклапају у традиционалне стандардизоване метрике писмености или формалне граматике (Leeman 2015), али представљају аутентичне и легитимне облике језичког знања (Valdés 2001; Carreira 2016). Као што је напоменуто на почетку, за разлику од ученика страног језика, наследни говорници често имају развијене рецептивне вештине, укључујући разумевање говорног језика, интуитивну граматичку компетенцију, изворни или приближно изворни изговор (енгл. *native or near-native pronunciation*), као и дубоко укоренено културно знање, које обухвата прагматичке норме, језичке регистре и кодове понашања унутар одређене заједнице (Kagan, Dillon 2013; Montrul 2016).

Савремена истраживања из области педагогије истичу да управо вредновање постојећих компетенција може послужити као основа за даљи развој језичке компетенције и писмености, уколико им се приступи са становишта језичког капитала, а не недостатка (нпр. Bourdieu 1991; He 2010; Vergara Wilson, Pascual y Cabo 2019 и др.). У том контексту, афирмација језичког и културног знања које наследни говорници доносе са собом постаје кључан почетни корак ка развоју њихове језичке самосвести и мотивације за даљи развој језика, а самим тим и за његово дугорочно очување. Ово се постиже кроз инклузивне методе и процену знања засновану на рефлексiji (Hornberger, Wang 2008; Carreira, Kagan 2011).

5.4. Стварање безбедног простора за језичко изражавање

У раду са наследним говорницима кључно је развијати педагошки приступ који нормализује језичке грешке као природан и очекиван део процеса усвајања језика, а не као показатељ когнитивне, језичке или било које друге врсте инфериорности. Ово се посебно односи на контекст учионице, где наследни говорници често долазе са неформално стеченим језичким знањем, које може укључивати варијанте које одступају од стандарда, интерференцију са доминантним језиком, или несигурност у вези са правописом и граматиком (Valdés 2005; Montrul 2016). Ако се грешке тумаче као неуспех уместо као знак развоја, то може појачати осећај језичке несигурности и обесхрабрити ученике да активно користе језик (Potowski 2004).

Теорије учења језика ослоњене на конструктивистичке и социокултурне приступе наглашавају важност сигурног окружења за експериментисање и језичку продукцију (Vygotsky 1978; Swain 2000). У таквом окружењу, грешке се не само толеришу, већ се и третирају као педагошки ресурс и прилика за рефлексију, развој свести о језику и интерактивно учење (Lyster 2007). Ова перспектива је посебно важна у раду са наследним говорницима, чије су језичке варијанте функционално и културно релевантне, иако нису увек нормативне.

Педагошка клима у којој су грешке стигматизоване, нарочито у контексту оцењивања и корекције, може допринети повлачењу ученика и пасивности у учионици, и на тај начин отежати развој писмености и смањити мотивацију (Cummins 2000; Carreira 2012). Насупрот томе, инклузивна учионичка пракса заснована на принципима емотивне сигурности, афирмације језичке разноликости и приступа учењу као континуираном процесу омогућава наследним говорницима да развију самопоуздање и препознају властит језик као легитиман (García, Kleyn 2016).

У склопу тога подразумева се и нулта толеранција према свим облицима језичке и културне дискриминације, предрасуда и социјалног искључивања. Наставници наследног језика би требало да теже афирмацији језичке разноликости, доследно промовишући у својој педагошкој пракси став да су сви језици и дијалекти равноправни облици језичког изражавања (Cummins 2000).

5.5. Интеграција личних и културних искустава у наставу

Есеји, истраживачки пројекти и дискусије које укључују теме личног језичког порекла, породичне историје и културног идентитета имају значајан потенцијал да оснаже наследне говорнике и подстакну развој њихове језичке и идентитетске свести. Ове активности омогућавају ученицима да истраже и артикулишу сопствена језичка искуства кроз рефлексивну праксу, чиме се отвара простор за разумевање језика као саставног дела личне биографије, а не само као академског предмета (Leeman 2015; Beaudrie, Ducar, Potowski 2022).

Овакви задаци функционишу и као средства афирмације и валидације језичке прошлости наследних говорника (He 2010). Писане и усмене активности које позивају на интроспекцију, као што су аутобиографски есеји, интервјуи са члановима породице, генеалогичка језика или културни дневници, омогућавају ученицима да повежу свој језички репертоар са ширим социокултурним оквиром, развијајући притом и осећај поноса (Hornberger, Wang 2008).

Поред тога, овакве педагошке праксе омогућавају приступе базиране на мешовитој употреби оба језика који афирмишу целокупни језички репертоар ученика и не захтевају стриктно раздвајање између наследног и доминантног језика (García, Li Wei 2014). Кроз слободну употребу више језичких ресурса у писању и говору, ученици не само да развијају академске вештине, већ и јачају језичко самопоуздање, што доприноси њиховом осећају припадности заједници и школи (García, Kleyn 2016; Cummins 2000).

Увођење ових активности у наставу наследног језика треба схватити не као оптимистичне, већ као суштинске, не само зато што развијају језичке вештине и доприносе оснаживању идентитета наследних говорника, што је кључни предуслов за дугорочно очување језика (Pavlenko 2004b), већ и зато што дељење међусобних искустава смањује осећај изолованости међу ученицима и подстиче развој емпатије према другима (Norton, Toohey 2011).

5.6. Професионално усавршавање наставника наследног језика

Континуирано професионално усавршавање наставника у областима интеркултуралне комуникације, двојезичности и социоафективне подршке ученика представља кључни предуслов за квалитетну наставу наследног језика. Стручна припрема усмерена на разумевање специфичних језичких и идентитетских потреба ове популације, примену адекватних педагошких стратегија и уважавање језичке разноликости омогућава наставницима да ефикасно одговоре на изазове у раду с наследним говорницима и допринесу стварању образовног окружења које афирмише различитост и подстиче инклузивност (Lucas, Villegas 2013).

Оваква припрема је посебно важна имајући у виду да наставници, често несвесно, репродукују идеологије укорењене у једнојезичној норми, чиме доприносе очувању језичких хијерархија које фаворизују стандардизоване облике на рачун хибридних језичких пракси карактеристичних за заједнице наследних говорника (Román, Pastor, Ward 2023). Управо из тог разлога, потреба за наставницима који поседују чврсту основу из области социolingвистике постаје све израженија, јер им таква знања омогућавају да препознају и деконструишу доминантне језичке идеологије у наставном процесу.

Ипак, с обзиром на то да такви стручни профили нису увек доступни у образовној пракси, неопходно је да програми професионалног усавршавања наставника наследног језика систематски обухвате садржаје који осветљавају

социолингвистичке аспекте језичке наставе, као и идентитетске динамике специфичне за ову ученичку популацију.

5.7. Родитељи као савезници у очувању језика

Родитељи наследних говорника често се и сами суочавају са дилемама и изазовима у вези са очувањем језика свог порекла, док истовремено настоје да подрже интеграцију своје деце у нову друштвену и образовну средину. Ови изазови могу укључивати осећај да је наследни језик мање вредан од доминантног језика, забринутост да двојезичност може успорити когнитивни и/или академски напредак детета и многе друге. Међутим, истраживања показују да је укљученост родитеља један од кључних фактора у обликовању уравнотеженог двојезичног идентитета наследних говорника (Melo-Pfeifer 2014; Álvarez Mella, Blattner, Gómez-Pavón Durán 2023).

Због тога је од суштинске важности да се родитељи препознају као активни учесници у процесу језичког преноса и очувања. Организовање радионица, саветовалишта и информативних форума за родитеље омогућава им да стекну знања о развоју двојезичности, упознају се с ефективним стратегијама за неговање језика у свакодневном животу, као и да размене искуства са другим породицама које се налазе у сличним ситуацијама.

Наставници кроз партнерство са родитељима добијају увид у конкретне микројезичке праксе у свакодневном породичном окружењу и могу боље прилагодити наставу стварним потребама ученика. На тај начин се ствара заједнички фронт у очувању наследног језика, који обухвата и формалне и неформалне сфере учења (King, Fogle 2006).

5.8. Значај писаног језика у писаним текстовима

Читање је сложен когнитивно-језички процес који истовремено ангажује декодирање графичких знакова, разумевање синтаксичких структура и активацију семантичких, прагматичких и културних знања (Koda 2005). Код наследних говорника је контакт са стандардизованим писаним језиком у дијаспори често ограничен, а врло често и потпуно одсутан, иако систематски рад са писаним текстовима омогућава проширивање лексичког репертоара, стабилизацију граматичких облика и развој метајезичке свести (Kremin, Arredondo, Hsu, Satterfield, Kovelman 2016).

У том смислу, дигиталне и традиционалне библиотеке, као ресурсима богати простори, имају потенцијал да постану језгро језичког оснаживања, посебно када нуде литературу прилагођену узрасту, тематски релевантну и културно блиску. Континуиран контакт са писаном речју не само да доприноси развоју писмености, већ и учвршћује осећај језичке и културне припадности. Подстицањем читалачких навика у оба језика, наставници, породице и заједнице активно учествују у очувању језичког континуитета између генерација и стварању услова за двојезичност која је функционална и самим тим одржива.

6. Закључак

Очување наследног језика у дијаспори захтева промишљен, вишеслојан приступ који превазилази пуки пренос језичких вештина. Кључну улогу у том процесу има препознавање и афирмација социоафективних потреба наследних говорника. Приступ који се фокусира на социоафективне потребе наследних говорника, кроз промишљену и стратешку примену критичке педагогије и развој критичке свести о језику, доприноси формирању унутрашње мотивације за успостављањем дубљег и трајнијег односа према језику, а са циљем његовог очувања.

Када се наследни говорници третирају као легитимни говорници и активни носиоци културног наслеђа, јача се њихова језичка сигурност, идентитетска стабилност и мотивација за дубље повезивање с наследним језиком. Тиме се обезбеђују не само услови за индивидуални напредак, већ и темељи за међугенерациско очување језика у дијаспори, као живог, функционалног и идентитетски значајног облика комуникације, као и средства за изградњу друштва које вреднује језичку и културну разноликост као своје богатство.

ЛИТЕРАТУРА

- Ahearn, Laura M. „Language and agency”. *Annual Review of Anthropology* 30 (2001): 109–137.
- Álvarez Mella, Héctor, Charlotte Blattner, Ana Gómez-Pavón Durán. „Family Expectations towards Spanish Language Maintenance and Heritage Language Programs in Germany.” *Journal of World Languages* 9 (2023): 47–67.
- Beaudrie, Sara, Angélica Amezcua, Sergio Loza. „Critical language awareness in the heritage language classroom: Design, implementation, and evaluation of a curricular intervention”. *International Multilingual Research Journal* 15 (2020): 61–81.
- Beaudrie, Sara, Cynthia Ducar, Kim Potowski. *Heritage language teaching: Research and practice*. New York State, New York: McGraw Hill, 2014.
- Bourdieu, Pierre. *Language and symbolic power*. Cambridge: Harvard University Press, 1991.
- Carreira, María. „Meeting the needs of heritage language learners: Approaches, strategies and research.” U *Spanish as a heritage language in the United States: The state of the field*, urednici Sarah M. Beaudrie i Marta Fairclough, 223–240. Washington, DC: Georgetown University Press, 2012.
- Carreira, María. „Supporting heritage language learners through macro-based teaching: Foundational principles and implementation strategies for heritage language and mixed classes.” U *Innovative strategies for heritage language teaching: A practical guide for the classroom*, urednici Marta Fairclough i

- Sarah M. Beaudrie, 123–142. Washington, DC: Georgetown University Press, 2016.
- Carreira, Maria. „Supporting Heritage Learners in the Classroom and Beyond.” U *The Handbook of Research in World Language Instruction*, urednici Victoria Russell, Kathryn Murphy-Judy, Francis John Troyan, Aleidine J. Moeller i Krishauna Hines-Gaither, 98–111. New York: Routledge, 2025.
- Carreira, Maria, Claire H. Chik. „Differentiated teaching: A primer for heritage and mixed classes.” U *The Routledge handbook of Spanish as a heritage language*, urednica Kim Potowski, 359–374. New York: Routledge, 2018.
- Carreira, Maria, Olga Kagan. „The results of the National Heritage Language Survey: Implications for teaching, curriculum design, and professional development.” *Foreign Language Annals* 44 (2011): 40–64.
- Cho, Grace. „The role of heritage language in social interactions and relationships: Reflections from a language minority group”. *Bilingual Research Journal* 24 (2000): 369–384.
- Cummins, Jim. „Negotiating intercultural identities in the multilingual classroom”. *The CATESOL Journal* 12 (2000): 163–190.
- Delpit, Lisa. *Other people’s children: Cultural conflict in the classroom*. New York: The New Press, 2006.
- Domínguez, Laura, Glyn Hicks, Roumyana Slabakova. „Terminology Choice in Generative Acquisition Research: The Case of ‘Incomplete Acquisition’ in Heritage Language Grammars.” *Studies in Second Language Acquisition* 41 (2019): 241–255.
- Edwards, John. *Language and identity: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Fairclough, Norman. *Critical discourse analysis: The critical study of language*. London: Routledge, 1995.
- Fillmore, Lily W. „When learning a second language means losing the first”. *Early Childhood Research Quarterly* 6 (1991): 323–346.
- Flores, Nelson, Jonathan Rosa. „Undoing appropriateness: Raciolinguistic ideologies and language diversity in education”. *Harvard Educational Review* 85 (2015): 149–171.
- Freire, Paulo. *Pedagogy of the oppressed*. New York: Penguin Random House, 1970.
- García, Ofelia, Li Wei. *Translanguaging: Language, Bilingualism, and Education*. New York, NY: Palgrave MacMillan, 2014.
- García, Ofelia, Tatyana Kleyn. *Translanguaging with multilingual students: Learning from classroom moments*. New York: Routledge, 2016.
- Grosjean, François. „Neurolinguists, beware! The bilingual is not two monolinguals in one person”. *Brain and Language* 36 (1989): 3–15.
- He, Agnes W. „Toward an identity theory of the development of Chinese as a heritage language”. *Heritage Language Journal* 4 (2006): 1–28.

- He, Agnes W. „The heart of heritage: Sociocultural dimensions of heritage language learning”. *Annual Review of Applied Linguistics* 30 (2010): 66–82.
- Higby, Eve, Evelyn Gámez, Claudia Holguín Mendoza. „Challenging deficit frameworks in research on heritage language bilingualism”. *Applied Psycholinguistics* 44 (2023): 417–430.
- Holguín Mendoza, Claudia. „Critical language awareness (CLA) for Spanish heritage language programs: Implementing a complete curriculum”. *International Multilingual Research Journal* 12 (2018): 65–79.
- Hornberger, Nancy H., Shuhan C. Wang. „Who are our heritage language learners? Identity and biliteracy in heritage language education in the United States.” U *Heritage language education: A new field emerging*, urednici Donna M. Brinton, Olga Kagan i Susan Bauckus, 3–24. New York: Routledge, 2008.
- Kagan, Olga, Kathleen Dillon. „Heritage languages and L2 learning.” U *The Routledge handbook of second language acquisition*, urednici Pilar García Mayo, María Gutiérrez Mangado i María Martínez Adrián, 491–505. New York: Routledge, 2013.
- King, Kendall A. i Aubrey Logan-Terry. „Additive bilingualism through family language policy: Ideologies, strategies and interactional outcomes”. *Calidoscópico* 6 (2008): 5–19.
- King, Kendall A., Lyn Fogle. „Bilingual parenting as good parenting: Parents’ perspectives on family language policy for additive bilingualism”. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 9 (2006): 695–712.
- Koda, Keiko. *Insights into second language reading: A cross-linguistic approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Kremin, Lena v.d.V., Maria Mercedes Arredondo, Lucy, Shih Ju Hsu, Teresa Satterfield, Ioulia Kovelman. „The effects of Spanish heritage language literacy on English reading for Spanish–English bilingual children in the US”. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 22 (2016): 192–206.
- Leeman, Jennifer. „Engaging critical pedagogy”. *Foreign Language Annals* 38 (2005): 35–45.
- Leeman, Jennifer. „Heritage language education and identity in the United States”. *Annual Review of Applied Linguistics* 35 (2015): 100–119.
- Leeman, Jennifer, Lisa Rabin, Esperanza Román-Mendoza. „Identity and activism in heritage language education”. *The Modern Language Journal* 95 (2011): 481–495.
- Lippi-Green, Rosina. *English with an accent: Language, ideology and discrimination in the United States*. New York: Routledge, 2012.
- Little, Sabine. „‘Half of who you are’: Parent and child reflections on the emotional experiences of reversing familial language shift”. *International Journal of Bilingualism* 27 (2023): 217–231.

- Lucas, Tamara, Ana M. Villegas. „Preparing linguistically responsive teachers: Laying the foundation in preservice teacher education”. *Theory Into Practice* 52 (2013): 98–109.
- Lyster, Roy. *Learning and teaching languages through content: A counterbalanced approach*. Amsterdam: John Benjamins, 2007.
- Melo-Pfeifer, Sílvia. „The Role of the Family in Heritage Language Use and Learning: Impact on Heritage Language Policies.” *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 18 (2014): 26–44.
- Milroy, James. „Language ideologies and the consequences of standardization”. *Journal of Sociolinguistics* 5 (2001): 530–555.
- Montrul, Silvina. *Incomplete Acquisition in Bilingualism: Re-examining the Age Factor*. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2008.
- Montrul, Silvina. *The acquisition of heritage languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Norton, Bonny. *Identity and language learning: Extending the conversation*. Bristol: Multilingual Matters, 2013.
- Norton, Bonny, Kelleen Toohey. „Identity, language learning, and social change”. *Language Teaching* 44 (2011): 412–446.
- Paris, Django, H. Samy Alim. *Culturally sustaining pedagogies: Teaching and learning for justice in a changing world*. New York: Teachers College Press, 2017.
- Pascual y Cabo, Diego, Jason Rothman. „The (Il)Logical Problem of Heritage Speaker Bilingualism and Incomplete Acquisition”. *Applied Linguistics* 33 (2012): 450–455.
- Pavlenko, Aneta. „‘The making of an American’: Negotiation of identities at the turn of the twentieth century.” U *Negotiation of identities in multilingual contexts*, urednici Aneta Pavlenko i Adrian Blackledge, 34–67. Clevedon: Multilingual Matters, 2004a.
- Pavlenko, Aneta. „Stop Doing That, Ia Komu Skazala!”: Language Choice and Emotions in Parent—Child Communication. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 25 (2004b): 179–203.
- Polinsky, Maria, Olga Kagan. „Heritage languages: In the ‘wild’ and in the classroom”. *Language and Linguistics Compass* 2007, broj 5, sveska 1 (2007): 368–395.
- Potowski, Kim. „Experiences of Spanish heritage speakers in university foreign language courses and implications for teacher training”. *ADFL Bulletin* 33 (2002): 35–42.
- Potowski, Kim. „Student Spanish use and investment in a dual immersion classroom: Implications for second language acquisition and heritage language maintenance”. *The Modern Language Journal* 88 (2004): 75–101.
- Román, Diego, Alberto Pastor, Kathleen Ward. „Complexifying internal linguistic discrimination: Bilingual Latinx teachers navigating Spanish language ideologies in bilingual programs”. *Language and Education* 37 (2023): 772–787.

- Swain, Merrill. „The output hypothesis and beyond: Mediating acquisition through collaborative dialogue.” U *Sociocultural theory and second language learning*, urednik James P. Lantolf, 97–114. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Torres, Kelly M., Jeannine E. Turner. „Heritage language learners’ perceptions of acquiring and maintaining the Spanish language”. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 20 (2015): 837–853.
- Tse, Lucy. *Why don’t they learn English? Separating fact from fallacy in the U.S. language debate*. New York: Teachers College Press, 2001.
- Valdés, Guadalupe. „Heritage language students: Profiles and possibilities.” Y *Heritage languages in America: Preserving a national resource*, urednici Joseph K. Peyton, Donna A. Ranard i Scott McGinnis, 37–77. Washington, DC: Delta Systems, 2001.
- Valdés, Guadalupe. „Bilingualism, heritage language learners, and SLA research: Opportunities lost or seized?” *The Modern Language Journal* 89 (2005): 410–426.
- Vergara Wilson, Damián, Diego Pascual y Cabo. „Linguistic diversity and student voice: The case of Spanish as a heritage language”. *Journal of Spanish Language Teaching* 6 (2019): 171–186.
- Vygotsky, Lev S. *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge: Harvard University Press, 1978.
- Wiley, Terrence G. „The foreign language ‘crisis’ in the United States: Are heritage and community languages the remedy?” *Critical Inquiry in Language Studies* 4 (2007): 179–205.

Gabriela Vokić

Southern Methodist University
Dept. of World Languages and Literatures
Dallas, TX (USA)
vokic@smu.edu

Original Scientific Paper

Summary

IS MY LANGUAGE GOOD ENOUGH? CRITICAL PEDAGOGY AS A RESPONSE TO LINGUISTIC INSECURITY

Heritage speakers represent a distinct linguistic and cultural group whose educational needs are often overlooked (Potowski 2002). This paper addresses the socio-affective aspects of their language development and identity positioning. Through the lens of critical pedagogy, it analyzes the challenges heritage speakers face, such as linguistic insecurity, feelings of inadequacy, and

social exclusion. The paper offers recommendations for instructional practices that foster affirmation of linguistic identity and student empowerment, with the goal of supporting language maintenance in the diaspora.

Key words: critical pedagogy, socio-affective needs, linguistic insecurity, critical language awareness, hybrid identity

АНА ЈОВАНОВИЋ*

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ, ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

БЕОГРАД

© <https://orcid.org/0000-0001-5006-6006>

ШТА ЈЕ ЦИЉ НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ДИЈАСПОРИ? ПЕДАГОШКИ СТАВОВИ НАСТАВНИКА И ПИТАЊЕ ИДЕНТИТЕТА¹

Полазећи од идеје да циљ одређује смер и успех активности, овде истражујемо циљеве *Посебної програма за образовање и васпитање на српском језику у иносјрансјву* који је намењен ученицима српског као наследног језика. Док анализа програма показује да у њему не постоји суштинско разумевање потреба ученика српског као наследног језика, одговори наставница и наставника, сасвим супротно, илуструју њихову свест о специфичностима образовног контекста у коме раде, хетерогености група и потребама ученика, иако постоји извесно одсуство теоријског утемељења по питању саме наставе наследног језика. Као кључне теме се истичу улога српског језика у развоју идентитета и здраве личности, као и специфичан вид наследне мотивације за учење језика. У циљу остваривања сврсисходне наставе наследног језика неопходно је стога приступити изради новог програма за учење и наставу који би неговао принцип инклузивности и био усмерен на развој интеркултурне комуникативне компетенције ученика наследног језика. Довољно флексибилан курикулум би, у том смислу, био истинска подршка наставницама и наставницима који раде на развоју српског као наследног језика.

Кључне речи: српски као наследни језик, настава наследног језика, идентитет, педагошки циљеви, инклузивни образовни приступ, образовна идеологија.

1. Увод

Циљ дефинише активност и, удружен с мотивима, одређује њен континуитет, смисао и значење (Engeström 2000), како у погледу смера којим

* ana.s.jovanovic@fil.bg.ac.rs

¹ Истраживање је настало као резултат пројекта финансираног од стране Фонда за науку Републике Србије *Digitization of Heritage Culture and Language Identity of Serbian Diaspora* (HerCuLIS), пројекат бр. 1548 (2023–2025).

се крећемо, тако и у погледу приступа, учесника, средстава и свих других елемената који у коначници одређују успех дате активности. У васпитно-образовном процесу, ово је тврђење прихваћено као аксиом, па се сходно томе готово никад не преиспитује, осим у ретким примерима алтернативних образовних иницијатива које нису доживеле ширу примену. Без обзира на врсту процеса, савремени образовни приступи као свој први корак предвиђају дефиницију циља и исхода. Инсистира се на томе да јасно постављени циљеви, који су у складу с потребама учесника и непосредним контекстом, чине предуслов за развој предметних компетенција али и општи развој личности. Стога је разумевање циљева одређеног образовног програма први услов за његову успешну имплементацију.

Полазећи од ових идеја, истражујемо који је циљ *Посебног програма основног образовања и васпитања на српском језику у иностранству* (у наставку текста: *Посебни програм*) из угла аутора овог документа и из угла наставника српског језика који га спроводе у пракси. Имајући у виду карактеристике ученика наследног језика, који по правилу одрастају у вишејезичним, вишекултурним заједницама – које позивају на вишеструке везе припадности, у теоријском оквиру разматрамо питање идентитета у контексту наставе наследног језика. У емпиријском делу, из перспективе квалитативне истраживачке епистемологије и критичке анализе дискурса, ослањамо се на два методолошка поступка: на анализу програма наставе и учења за српски језик у дијаспори који прописује Министарство просвете Републике Србије и на анализу података из оригиналне анкете у којој су учествовали наши наставници на раду у иностранству. У завршном делу текста размишљамо о закључцима овог квалитативног истраживања и конкретним импликацијама за наставу српског као наследног језика.

2. Теоријски оквир

Савремена глотодидактика истиче да је циљ учења другог/страног/ наследног језика (J2) развој интеркултурне комуникативне компетенције што, између осталог, подразумева умеће бивања и изградњу интеркултурне личности (в. Дурбаба 2016; Council of Europe 2001, 2018). Учење језика је много више од развоја језичких знања и вештина јер успешна комуникација имплицира одређени степен акултурације, тј. усвајање комуникативних образаца и начина понашања који су својствени заједници чији се језик учи. Како још Гарднер (Gardner 1985) објашњава, од ученика се не очекује да „учи о” културама и заједницама циљног језика, већ да усвоји одређене моделе понашања. Интеркултурна комуникативна компетенција се стога испољава аутентичним учешћем у комуникативним ситуацијама у складу са друштвеним и културним нормама заједнице чији језик се користи. Крукол и Оксфорд (Crookall, Oxford 1988: 136) подвлаче друштвени аспект усвајања језика и

тврде да учењем Ј2 појединац заправо учи како да буде сасвим нова особа. Иако је ово тврђење у неку руку претерано – јер не ради се о развоју нове личности, већ о интеграцији различитих друштвених и културних образаца у властиту личност и о разумевању властитог односа према њима, нема сумње да нас учење Ј2 наводи на преиспитивање појма о себи и властитог идентитета.

Случај наследног језика (НЈ) додатно је усложњен чињеницом да се обично ради о процесу билингвалног усвајања првог језика (в. Montrul 2008) с којим корисници увек имају снажан афективни однос. У структуралном смислу, наследни језик представља специфични контактни варијетет – у нашем случају, српског језика (в. Вујић у овој монографији). Наравно, специфичност наследног језика се на задржава на његовим лингвистичким особеностима, већ повлачи низ психолошких, друштвених и културних фактора, који га издвајају како у односу на матерњи тако и у односу на страни језик (в. Вујић, Милановић 2023; Јовановић, Вучина Симовић 2012). Последњих неколико деценија је изнедрило значајна истраживања НЈ (Benmamoun, Montrul, Polinsky 2013; Carreira, Kagan 2018; Leeman 2015; Krashen et al. 1998; Montrul 2008, 2010, 2012; Polinski, 2008; Polinski, Skontras 2020; Valdés 2005, 2017, итд.), а као његови кључни атрибути, истичу се: рана изложеност језику у приватном домену (најчешће у породици), одређени степен вишејезичности, неуједначена двојезичност/ вишејезичност у корист већинског језика, значајна хетерогеност у степену компетенције код говорника НЈ, културна, етничка и/или национална спона с НЈ (Zyzik 2016: 20). Сви ови фактори удружено дефинишу и посебан вид мотивације за учење наследног језика коју Ван Доусен-Схол назива „наследном мотивацијом”, а која подразумева тежњу ка повезивању с породичним (и културним) наслеђем посредством језика (Van Deusen-Scholl 2003: 222). У том смислу, ако идентитет разумемо као доживљај „суштинске самоистоветности и континуитета властитог ја” (Требјешанин 2021: 202), тј. као свест о јединственом и непоновљивом склопу властитих физичких и психолошких особина, друштвених улога и припадања, питање идентитета је неодвојиво од наследне мотивације. Као што сведоче подаци прикупљени теренским истраживањем у оквиру пројекта HerCuLIS,² језик је спона између појединца и заједнице предака, саставни део идентитета и вертикална повезница између генерација исељеника (в. Дурбаба у овој монографији). Јовановић, Којадиновић и Портман (2023) говоре такође о тензији између спремности да се уложи напор у учење наследног језика (енгл. *investment*; Norton 2013) и оптерећења које то улагање подразумева, представљено сликом метафоричког терета (енгл. *burden*; Kagan 2012), а чија динамика пресудно утиче на мотивацију ученика наследног језика.

Настава наследног језика, дакле, као први изазов има идентификацију потреба ученика наследног језика, које су увек условљене конкретним дру-

2 Подацима се може приступити преко платформе пројекта HerCuLIS која је у отвореном приступу; повезница ка репозиторијуму: <https://herculis.rs/repozitorijum-istrazivanja/> (приступљено 9. јуна 2025), (в. Филиповић у овој монографији).

штвено-културним и образовним контекстом, а потом и низом индивидуалних карактеристика самих ученика. Процеси диференцијације и индивидуализације у настави (језика) представљају норму савремених педагошких приступа, јер представљају начин да се одговори на различитост ученика и да им се омогући активно, подстицајно и сврсисходно учење у наставном процесу. Ово је уједно и полазна премиса инклузивног образовања, у коме инклузивност тумачимо у ширем смислу, као општи принцип препознавања и поштовања различитости, али и креирања подстицајне заједнице ученика (в. Ainscow, 2020; Han, Li, 2024; UNESCO, 2019). Наравно, инклузивни приступ представља додатни изазов за наставнике јер њихове примарне методичке компетенције морају бити значајно обогаћене педагошким и психолошким знањима и вештинама, али и епистемолошким опредељењем које инклузивност уважава као основни образовни принцип. У том смислу, разумевање уверења и ставова наставника представља незаобилазни корак у креирању и имплементацији било какве образовне иницијативе, јер од њих зависи и педагошки приступ наставника (Bernstein et al. 2023; Dion 2020). Вођени овим разматрањима, у наставку рада анализирамо ставове наставника српског језика који су укључени у спровођење наставе на српском језику у дијаспори.

3. Методологија

Настава српског као наследног језика се широм света спроводи на више различитих модалитета који могу и не морају бити организовани од стране Републике Србије (в. Јовановић, Вучина Симовић 2012). *Посебни програм основног образовања и васпитања на српском језику у иностранству* представља вид допунске школе коју држава Србија обезбеђује за децу у дијаспори. Независно од тога да ли се ради о првој или накнадним генерацијама исељеника, у питању су деца која бораве изван територије Републике Србије, а чије породице осећају неку врсту припадности Србији и српском језику. Овај програм, као наслеђе неких ранијих сличних државних иницијатива (в. Вучина Симовић, Јовановић 2016), спроводи се од 2009. године, а у 2023/24. години, када је урађена анкета која је предмет ове анализе, реализовао се у 22 земље, ангажовао је 100 наставница и наставника и окупљао око 8,000 деце различитих узраста. Овај рад се, као део ширег истраживања, ограничава на анализу циљева *Посебног програма*, из перспективе самог програма наставе и учења који је усвојило Министарство просвете РС и из угла наставница и наставника о чијим ставовима сазнајемо на основу података из оригиналне анкете.

3.1. Циљеви Посебног програма

Иако својим насловом не указује на то експлицитно, *Посебан програм основног образовања и васпитања на српском језику у иностранству*

(„Службени гласник РС”, бр. 109/2023) примарно је намењен ученицима српског као наследног језика. Како се наводи у програму, „циљ основног образовања и васпитања у иностранству је развијање свести о сопственом националном и културном идентитету учењем српског језика и упознавањем са највреднијим делима српске културне баштине, као и подстицање одржавања трајних веза с отаџбином”. Ова мисија, евидентно усмерена на развој српског националног идентитета, незнатно је разрађена посредством четири широко формулисана исхода у складу са којима се очекује да на крају васпитно-образовног процеса ученици 1) користе српски књижевни језик, 2) идентификују битне особености националне географије, историје и културе, као и репрезентативна уметничка дела, 3) испољавају осећање припадности и позитиван став према очувању сопственог националног и културног идентитета уважавајући наслеђе културе других народа и 4) промовишу културу свог народа у земљи боравка, уз поштовања и уважавање културе земље домаћина („Службени гласник РС”, бр. 109/2023). Наведене формулације указују на извесну неусклађеност између општег циља – једносмерно фокусираног на јачање националног идентитета, и исхода у којима се донекле оставља простор за развој интеркултурне личности, тј. интеграцију различитих припадности у јединствен и сложен идентитет вишејезичних ученика. Јасно је, међутим, да су творци програма размишљали из позиције матице где се настава и учење српског језика одвија као „редовно стање ствари”, „природно” попут чињенице да је српски језик примарни језик комуникације ученика и ученица у формалном школском систему (мада је и ово питање значајно комплексније о чему сведоче доступна истраживања, в. нпр. Филиповић 2017; Филиповић, Вучо, Ђурић 2007, 2010). Тако се синтагмом „национални идентитет” недвосмислено мисли на српски национални идентитет иако деца у дијаспори, по природи ствари, имају вишеструке (националне) идентитете који ће свакако укључивати и припадност непосредном окружењу и земљи у којој одрастају, школују се, у којој се социјализују. Сем тога, овај тип наставе отворен је и за децу других етничких/ националних опредељења пореклом са територије Србије и региона, што додатно усложњава питање националности експлицирано у циљевима *Посебној програма*.

Подстицање позитивног става према српском језику и култури, као један од циљева *Посебној програма* ни у ком случају није упитно, међутим, његова епистемолошка обојеност извесно утиче на позитивне исходе програма. У том смислу, кључно је померање од идеологије дефицита ка идеологији различитости (Han, Li 2023; UNESCO 2019), по којој индивидуалне и колективне карактеристике не представљају какав недостатак који је потребно попунити, надоместити или исправити, већ чине здраво полазиште за наставни приступ који ће препознати потребе појединаца и група ученика и, сходно томе, изнедрити успешне педагошке поступке за развој релевантних знања, вештина и ставова. Стога је и назив документа по коме се спроводи настава српског језика у дијаспори проблематичан јер своје полазнике карактерише као

другачије, *йосебне*, на боравку у *иносйрансйву*; они су маргинализовани самом чињеницом да живе изван матице, не познају (довољно) језик и, последично, немају могућност пуноправног учешћа у стварној или имагинарној заједници с којом се поистовећују (в. Anderson 2006; Norton 2013). Управо је обрнута поставка савремених програма наставе и учења наследних језика у којима инклузивни приступ, који се темељи на препознавању и уважавању специфичности ученика, оснажује ученике да истражују и развијају своје језичко и културно наслеђе (в. Beaudrie 2023: 1). У таквом инклузивном приступу, свеколика језичка и културна искуства, својствена ученицима наследног језика, представљају важан ресурс у процесу учења и наставе и основ за изградњу здраве личности у којој различите друштвене улоге, културне, етничке, националне и друге припадности, једна другу допуњују и стварају креативни потенцијал за лични и заједнички развој.

У наставку рада истражујемо у којој се мери ставови наставница и наставника српског језика, који спроводе *Посебан йройрам*, подударају с овим идеолошким поставкама и какав је њихов потенцијални ефекат на учење и наставу српског као наследног језика.

3.2. *Анкейта* Учење и настава на српском језику у иностранству

Подаци о ставовима наставница и наставника прикупљени су путем оригиналне анкете комбинованог типа. Сама анкета садржи 145 питања организованих у десет секција, с тим што се овде наша пажња усмерава искључиво на питања која се односе на циљеве учења и наставе српског језика у дијаспори. Анкета је у виду *Google* упитника, а посредством надлежног Министарства просвете, прослеђена свим наставницама и наставницима који су укључени у спровођење *Посебној йройрама основној образовања и васйййтања на срйском језику у иносйрансйву*. Одговори су прикупљени током марта и априла месеца 2024. године, а одазвала се 91 особа што чини 91% наше популације; у том смислу, податке из анкете можемо сматрати репрезентативним. Напомињемо да је у уводном делу анкете наглашено да је учешће у њеном попуњавању анонимно, а да ће се подаци користити у истраживачке сврхе чији је циљ унапређивање квалитета учења и наставе српског језика у дијаспори.

Закључци о циљевима *Посебној йройрама* из угла наставница и наставника заснивају се на одговорима на три обавезна затворена и три оптативна отворена питања:

- „Ако бисте морали да се одлучите за један, шта би по Вашем мишљењу био основни циљ наставе на српском језику у дијаспори?” и пратеће отворено питање „Ако желите, молимо Вас да образложите свој одговор из претходног питања”;
- „Да ли се, по Вашем мишљењу, настава и учење српског језика у иностранству разликују од наставе и учења српског језика у матици?” и „Молимо Вас да образложите свој одговор”;

- „Да ли се, по Вашем мишљењу, настава и учење српског језика у иностранству разликују од наставе и учења српског језика за странце?” са позивом на коментар „Молимо Вас да образложите свој одговор”.

Наведеним формулацијама затворених питања желели смо да на неки начин обавежемо учеснике да се, међу више потенцијално прихватљивих одговора, одреде за онај који се најснажније уклапа у њихову наставну епистемологију и који, последично, најдиректније утиче на њихове педагошке одлуке у контексту наставе и учења српског језика у дијаспори. Накнадним отвореним питањима смо хтели да позовемо учеснике на даље размишљање које би се нарочито очекивало у случају појединаца који нису били сасвим задовољни понуђеним одговорима и структуром питања. Значајан број коментара (17 у случају првог отвореног питања, 68 другог и 64 трећег) потврђује ову истраживачку претпоставку. Резултати на питања затвореног типа представљени су у наставку у виду квантитативног податка, док се у представљању података из отворених питања ослањамо на тематску анализу (в. Braun, Clarke 2008, 2021). У наставку се под наводницима представљају дословни одговори учесника, с минималним језичким корекцијама где је то потребно ради питкијег текста.

3.3. Циљеви наставе српског језика у дијаспори

На прво затворено питање у вези са циљевима наставе српског језика у дијаспори одговор су дали сви учесници истраживања, тј. 91 особа (в. Табелу 1). Три циља су привукла највише пажње и то: развој здраве личности ученика повезивањем српског идентитета са идентитетом земље у којој живи (31%), потом развој функционалних знања на српском језику (28%) и развој компетенције за српски књижевни језик (22%). Први циљ се односи на холистички развој личности освешћивањем комплексних идентитета ученика наследног језика. Штавише, у њему се експлицитно констатује да је потребно објединити различите идентитете ученика, оне везане за земљу домаћина, као и оне који се односе на земљу порекла, те да се њиховом интеграцијом отвара потенцијал за развој здраве личности. Чињеница да је готово трећина наставника препознала овај циљ као најважнији указује на свест о специфичности учења и наставе наследног језика.

Табела 1. Ставови наставника према циљу наставе српског језика у дијаспори

Циљ	#	%
Помоћи ученику да развије здраву личност повезивањем српског идентитета са идентитетом земље у којој живи.	28	31%
Оспособити ученика за функционалну употребу српског језика у свакодневним ситуацијама.	26	28%

Оспособити ученика да користи српски књижевни језик у разним видовима усменог и писаног изражавања у различитим комуникативним ситуацијама.	20	22%
Пробудити интересовање за српски језик и његове кориснике, ма где се налазили.	9	10%
Припремити ученике за континуирано учење српског језика и српске културе.	6	7%
Оспособити ученика за укључивање у образовне токове на српском језику.	2	2%

Следећа два циља по броју одговора суштински се фокусирају на предметни исход наставе српског језика у дијаспори, тј. развој компетенције на српском језику. Наизглед суптилна разлика између способности за функционалну употребу језика у свакодневним ситуацијама и способности за употребу српског књижевног језика у различитим комуникативним ситуацијама могла би, међутим, направити кључну разлику у наставном приступу. Посебан програм обухвата веома хетерогену циљну групу и ученике са великим разликама у степену компетенције на српском језику, од апсолутних почетника до корисника језика на напредном нивоу компетенције. Да изазов буде већи, ти се ученици често налазе у истим групама што захтева значајно прилагођавање циљева и исхода потребама ученика у свакој појединачној групи. У том смислу, циљ који се односи на развој функционалних знања битно је флексибилнији јер омогућава лакшу индивидуализацију образовног процеса. С друге стране, развој компетенције на српском књижевном језику има смисла као коначан исход образовног процеса, али је веома упитан на нивоу свакодневног функционисања у учионици, што је тема која би се морала детаљније истражити.

Четврти циљ по броју одговора (10%) односи се на подстицање интересовања за српски језик и његове кориснике. Овде је, дакле, у фокусу покретање мотивације за учење српског језика и последични развој осећаја припадности са заједницама српске културе. У формулацији циља се не инсистира нужно на развоју компетенције на српском језику, што је можда разлог релативно ниског броја одговора.

Последња два циља с укупно 9% одговора односе се на континуитет у учењу. Припремити ученике за континуирано учење српског језика и српске културе (7%) подразумева све облике учења, како формалног тако и неформалног, па је у том смислу овај циљ превасходно усмерен на осамостаљивање и развој компетенције за учење. Последњи циљ по броју одговора (2%) – Оспособити ученика за укључивање у образовне токове на српском језику, имплицира повратак у образовни систем на српском језику што је у складу с наслеђем *Посебној програма* који своје корене вуче из образовних програма намењених

деци родитеља на привременом раду у иностранству током СФРЈ (в. Вучина Симовић, Јовановић 2016). Међутим, тренутна реалност ученика који су обухваћени овим програмом у највећем броју случајева није блиска овој идеји, што евидентно потврђују и наши учесници будући да су се само две особе определиле за овај одговор.

На пратеће отворено питање одговор је дало 17 учесника. Квалитативна анализа коментара омогућила нам је да их сврстамо у четири категорије: развој идентитета и здраве личности, развој функционалних знања, мотивација и учење, структуралистички приступ (в. Додатак).

Прва група одговора ослања се на циљ у вези с развојем здраве личности ученика који је већ понуђен анкетом, у претходном затвореном питању. Међутим, одговори учесника расветљавају сложеност ове теме и указују да ће циљ увек бити у тесној вези с другим аспектима васпитно-образовног процеса. Тако један учесник/ учесница подвлачи да је тешко определити се за један одговор јер је питање врло комплексно, те да је циљ „развијање културног идентитета који остварујемо преко учења језика и развијање здравог емоционалног односа према заједници”. У том смислу, језик је средство које ће помоћи у развоју мотивације и интересовања за језик и културу. Значајан је и лаконски одговор једне особе – „Изградња идентитета и припадности је предуслов за развој здраве личности”, будући да потврђује свест о неодвојивости ових процеса који обележавају мигрантске и постмигрантске заједнице, али и свако људско биће. О природи хибридних идентитета ученика наследног језика говори и следећи врло илустративан цитат наставника/ наставнице која ради у српској школи у Словенији:

Тешко да ће се наша деца вратити у Србију, али је битно да бар знају/ осете/ запамте ко су и одакле су дошли/ одакле су им преци, да знају језик, писмо, историју, географију и традицију земље порекла, исто као што ће знати све то везано за Словенију. Надајмо се да ће тако развити здраву личност која ће моћи одржати баланс између земље порекла и земље пребивалишта.

У другој групи одговора, истиче се сагледавање језика у функцији осталих циљева. Наиме, развој способности за функционалну употребу српског језика је, овде, услов за остваривање свих других аспеката васпитно-образовног процеса који су у вези с идентитетом, развојем осећаја припадности и везе са земљом порекла, интересовања за српску културу... Одговор наставника/ наставнице из Француске то речито илуструје:

Веза са матицом почиње од функционалне употребе језика. Многи ученици припадају трећој генерацији, већина је из мешовитих бракова, у многим домовима говори се француски. Ипак желе да задрже контакт

са Србијом и очекују од школе да научи децу нечем функционалном. Уколико проговоре на српском, све друго ће се полако придодати у складу са њиховим интересовањима.

Учење језика „јача везу с матицом” и чини први корак у развоју „здраве личности повезивањем српског идентитета с идентитетом земље у којој живе”, сматрају наши учесници. У једном одговору из ове категорије се истиче да је циљ често „описмењавање и оспособљавање за основну и свакодневну комуникацију”, те да тек након вишегодишњег учења српског језика могу да се остваре и други циљеви с понуђеног списка. Овај одговор колеге/ колегинице у Немачкој подсећа на специфичност ученика и „чињеницу да је већина рођена у иностранству и [да] немачки језик, нажалост, користе као да је матерњи, као и то да већина на немачком размишља и затим исказе преводи на српски”. Таква ситуација је последица неуједначеног билингвизма деце (Montrul 2008), веома присутна тема у истраживањима која се баве наставом наследног језика (в. на пример Estrada Chichón, Zayas Martínez, eds. 2023). Међутим, доминацију једног језика у односу на други не треба доживљавати као хендикеп што би се из овог кратког цитата могло наслутити. Уверења по којима је непознавање наследног језика недостатак који се мора исправити омета интеграцију различитих припадања у јединствен, сложен идентитет који чини језгро здраве особе. Такво непожељно уверење може бити у корену осуђујућег става који би ученици могли препознати и интегрисати у појам о себи, што је посебно неповољно у раду с децом и младима, будући да се развој појма о себи и идентитета као његовог интегралног дела везује за крај адолесцентног доба (Williams, Burden 1997: 97).

Развој функционалних знања је повезан с развојем мотивације, судећи по одговорима из треће категорије, те је кључно „да се деца српског порекла из иностранства мотивишу и оспособе да у свакодневним ситуацијама знају да употребе српски језик”. Иста особа сматра да ће ученици на тај начин успешно интегрисати свој наследни језик у свакодневицу и учинити га делом свог живота – тако ће моћи „да схвате да то није још само један страни језик који морају да науче”. *Посебан њројрам* је допунски облик васпитно-образовног рада и представља још једну обавезу у често напорном распореду деце и родитеља који су се у њега укључили. Док се родитељи свесно одлучују за ову активност, деца често не увиђају њен дубљи значај: „Родитељи имају жељу да им деца науче српски језик, али више од половине деце нема великог интересовања нити жеље”, мишљење је једног наставника/ наставнице из Аустралије. У том смислу, подстицање радозналости и интересовања за српски језик и културу, као и освешћивање важности ових знања код ученика, врло су вероватно први корак и предуслов за све остале циљеве наставе наследног језика.

Свега два коментара се односе на важност исправне употребе српског језика, па је тако „приоритет развити разумевање граматичких структура

српског језика и оспособити ученике за самосталну комуникацију”. Правилна употреба језика несумњиво је саставни део напредне комуникативне компетенције (Council of Europe 2001, 2018), па је тако за очекивати да ће ученици током учешћа у *Посебном програму* радити на развоју лингвистичких знања. Међутим, намеће се питање да ли је то заиста приоритетни циљ имајући у виду хетерогеност група и специфичност усвајања и учења наследног језика. Овакво тврђење стога имплицира структуралистички приступ настави и учењу који је у савременој плотодидактици уступио место конструктивизму где се личност ученика сагледава холистички, а циљеви усклађују с потребама учесника образовног процеса. Зато је потребно посебно обратити пажњу на овакве анахроне ставове и усмерити активности ка преиспитивању постојећих епистемологија наставника ради развоја компетенције за рад с ученицима наследног језика.

3.4. Српски као мајинерњи, сирани или наследни?

Судећи по подацима из анкете, велика већина наших наставница и наставника увиђа да постоје значајне разлике између наставе српског као матерњег, страног и наследног језика. У том смислу, само једна особа наводи да се педагошки приступи у настави српског језика у матици и дијаспори не разликују, док пет наставника сматра да је настава српског као наследног језика по природи иста попут наставе српског као страног. Сви остали учесници препознају специфичност наставе српског као наследног језика и својим коментарима указују на више тема међу којима се по учесталости истичу контекст усвајања и учења српског језика, мотивација, ниво комуникативне компетенције ученика, као и фактори у вези с формалним аспектима *Посебног програма*. Одређени одговори обрађују само једну тему (примера ради, коментар наставника/ наставнице из Немачке „План и програм је другачији” односи се на формалне аспекте *Посебног програма*), док велика већина појединачних одговора интегрише више различитих тема чиме потврђују свест о комплексности овог типа наставе. Због ограниченог простора, овде ћемо се усредсредити само на анализу одговора који се у најужем смислу односе на контекст усвајања и учења наследног језика у вези с питањем идентитета.

Учесници истраживања препознају специфичност околности у којима се одвија усвајање и учење српског као наследног језика, те истичу да нека деца „долазе из мешовитих породица или су већ трећа или четврта генерација миграната”. Она су „знатно мање изложена употреби српског језика”, „не причају га током целог дана”, „српски језик није њихов примарни језик у редовним школама”, а „ученик борави у потпуно другачијем језичком окружењу чији је утицај свакодневно видљив”. Слабија изложеност језику, махом у породичном окружењу, наравно, утиче на количину и квалитет језичког прилива и, последично, на развој комуникативне компетенције. У складу с

тим, наставнице и наставници указују на велике разлике међу ученицима по питању језичких знања, „од одличних говорника до потпуних неговорника”, деце чији је фонд речи „на врло ниском нивоу”, која „разумеју само основно значење речи, па и то у дијалекту (баба и деда) најчешће, све што одудара од тог основног нивоа (A1) тешко разумеју, још теже умеју да користе”. Будући да се од учесника очекивало да укажу на разлике између наставе српског као матерњег и као наследног, не чуди што се ниво компетенције помиње експлицитно у великом броју коментара, чак у 35. И сасвим је природно што наши учесници у нивоу језичке компетенције уочавају кључну разлику између матерњег и наследног језика. Проблем је, међутим, што се ова чињеница често сагледава из идеологије дефицита, као што илуструју следећи коментари (додат курзив): „Деца у Аустралији *недовољно* познају језик”, „У иностранству се српски учи углавном као страни, јер деци у већини случајева није *нажалост* први језик”, „Деца мешају српски језик са језиком земље у којој живе што *успорав* рад”. У том смислу, наследни језик се не сагледава као својеврсни феномен, него се из угла матерњег језика доживљава као слабији, недовољно развијен, ометајући: „Разликује се најпре због тога што су полазници углавном двојезична деца, те је њихов ниво познавања језика *нижи* у односу на вршњаке у Србији”. Проучавања вишејезичности указују на то да билингвали нису два монолингвала у једном (Grosjean 1989; Polinsky 1997, 2008) и на то да њихов језички развој карактеришу сложени психосоцијални фактори који нису на делу у контексту једнојезичног усвајања језика. Стога је у настави наследног језика неопходно препознати специфичне околности и потребе ученика (Јовановић, Вучина Симовић 2015; Polinsky, Scontras 2019), како би се на њих могло одговорити. Нажалост, чини се да код доброг дела наших наставница и наставника то није случај што потврђује чињеница да се синтагма „завичајни језик” појављује свега три пута у коментарима на ово питање, а термин „наследни језик” нити једном.

С друге стране, упитани да размисле о сличностима и разликама између српског као наследног и српског као страног, наши учесници сматрају да ученици наследног језика ипак долазе с извесним језичким предзнањем: „Деца српског порекла су, па чак и неговорници, имала контакт са српским језиком пре учења”, „имала [су] прилике да се упознају са језиком у кругу своје уже или шире породице”, „слушају српски од рођења у свом дому”, „са родитељима говоре српски језик, уче језик по слуху”. Ови имплицитни механизми учења и латентна знања имају потенцијал да убрзају учење и олакшају интеграцију у наставу: „Деца српског порекла ипак носе у памћењу неке речи на матерњем језику, па их је лакше укључивати у процес учења”. Упркос томе, неки наставници истичу да је настава српског језика за странце „слична настави за децу нашег порекла која не говоре српски” и да „на почетном нивоу учења српског језика нема разлике”, те закључују да је ниво компетенције пресудан у одређивању глотодидактичког приступа. У оваквим одговорима наших

наставница и наставника може се уочити извесна теоријска неутемељеност где се ставља знак једнакости између (одређеног, мањег или већег) познавања језика и свеукупног, комплексног искуства у наследној култури. И деца „неговорници”, „на почетном нивоу учења” српског језика имају одређено језичко, друштвено и културно искуство које доносе са собом у формални контекст учења свог наследног језика и којим обликују тај процес. Чак и када немају личну мотивацију за учењем, деца осећају да родитељи и, вероватно, шира породица виде одређену симболичку вредност у српском језику. Избор да уче или не уче српски језик је стога снажно условљен афективним факторима и друштвеним улогама јер је учење наследног језика увек и питање идентитета.

Тема идентитета појављује се експлицитно само у 16 коментара наставника и наставница у којима се као кључне речи издвајају „идентитет”, „припадност”, „порекло”, „корен”, „матица”: „Деца су емоционално везана за матицу, ту је њихово порекло или порекло предака... мотивисани су да уче”; „Изградња идентитета и припадности, учење српске историје, религије и традиције је веома важно за српске породице ван матице”; „Деца српског порекла ипак имају корене и другачију мотивацију за учење језика, за разлику од странаца”. Из ових коментара се чита да је идентитет у тесној вези с афективним факторима и мотивацијом за учење српског језика што ће нужно утицати на наставни приступ. Наставник/ наставница из Словеније објашњава: „Ученици и ученице у Словенији углавном добро говоре српски језик, тако да настава не подразумева учење самог језика, већ многе друге садржаје који им омогућавају повезивање и откривање идентитета”.

У неким одговорима се пак истиче значај развоја националног идентитета, што је у складу с декларисаним циљевима *Посебној програма*: „Поред развоја језичких компетенција, потребно је учење и других садржаја националног карактера и развијање националне припадности и идентитета”; „Морамо радити на сталном подизању свести родитеља о значају учења српског језика, неговању и очувању националне културе и баштине”; „Ученици у иностранству пре свега раде на развијању свести о свом националном идентитету кроз учење језика и других садржаја”. Иако се овим коментарима потцртава значај идентитета у развоју наследног језика, намеће се питање да ли ови наставници свој рад усмеравају на развој знања и позитивних ставова у вези с националним (српским) идентитетом или, пак, негују интеркултурни приступ којим се подстиче развој здраве личности повезивањем различитих идентитета; то се свакако намеће као тема за даље истраживање која би могла значајно утицати на квалитет и одрживост *Посебној програма*.

Извесно је, ипак, да су наши наставници веома свесни изазова које намеће овај вид наставе и да су, у већини случајева, прерасли прописани *Посебни програм* по коме раде. У коментарима наводе различите факторе који намећу потребу за додатном индивидуализацијом у наставном процесу: „ниво знања српског језика, узраст ученика, а сви ученици спојени у једну, мешовиту

групу, различита мотивација коју ученик поседује за учењем српског језика”; „С обзиром на то да се настава организује једном недељно у једној групи, да су ученици различитог узраста, да се многи од њих по први пут срећу са српским језиком, неопходно је прилагодити градиво и индивидуализовати наставу”. У том смислу, посебно је илустративан одговор наставника/ наставнице из Норвешке који сумира различите овде отворене теме и дочарава значај афективног фактора – како из угла ученика, тако и из визуре наставника:

Српски језик у иностранству за дјецу исељеника више није матерњи али јесте завичајни и у том смислу постојећа, расположива методолошка и дидактичка средства (настава се често одвија у импровизованим учионицама) мора бити надограђена наставничким педагошким умијећем и професионалном флексибилношћу која за циљ има лакшу перцепцију наставних материјала код ученика који редовну наставу прате у потпуно другачијем дидактичком амбијенту. Настава у иностранству је много више од пуког учионичког предавања, она је обавеза да се борите за сваког ученика, свако научено ћирилично слово и много више од педагогије, озбиљна психологија приласка ученицима са различитим нивоима знања језика и познавања културе којој припадају те са различитом мотивацијом за усвајањем нових знања у школи која је допунска, изборна, а не обавезна.

Наша је дужност да им као чланови филолошке заједнице у Србији, колеге, истраживачи, носиоци језичких образовних политика..., у том позиву помогнемо адекватним програмом и корисним дидактичким алатима.

4. Закључак

У контакту с ученицима наследног језика, као и у литератури која се бави овом темом, као један од кључних атрибута редовно се истиче њихова хетерогеност. Индивидуалне, друштвене, културне и друге разлике, присутне у свакој групи ученика, као да су наглашене још једним премазом боје који издваја сваког појединца и у исто време их све обједињује у заједничкој потреби за припадањем. Свако ко учи наследни језик посеже за коренима, свесно или несвесно, бива у земљи предака, стварно или виртуелно, одређује свој однос према наслеђу, да би га пригрлио или одбацио. Настава наследног језика је увек психолошки процес (в. Вокић у овој монографији) и као такав захтева да образовно окружење у коме се она одвија буде простор припадања. Интеркултурна, инклузивна настава има потенцијал да створи подстицајне околности које ће укључити ученике, појединачно и као заједницу, у откривању личног, културног наслеђа и развоју здравог идентитета. У том смислу, неопходно је да се програми намењени деци-ученицима наследног језика од

етноцентричне перспективе помере ка аутентичном инклузивном приступу како би, уважавањем различитости својих ученика они постали део стварне и имагинарне српске заједнице. Наравно, померање у идеолошким обрасцима представља сложен и дуготрајан процес, који је додатно отежан у образовним контекстима попут *Посебној програма*, где постоје бројни изазови а наставници се најчешће сами носе са проблемима свакодневице (Ainscow 2020: 13). Стога наше наставнице и наставници, на привременом раду у иностранству, морају бити додатно будни, с истанчаним осећајем за (имплицитне) образовне праксе којима се одржава маргинализација ученика наследног језика. У том смислу, неопходна им је подршка како у виду администрације и додатне обуке која ће бити усмерена на развој педагошких знања за инклузивно образовање (Dion 2020), тако и у виду званичног програма по којем се настава спроводи. Како истиче Левин (Lewin 1948/1998, у Coghlan, Jacobs 2005: 445), већа је вероватноћа да дође до промене уколико су ослабљене силе које промену ометају, него када се оснажују силе које до промене доводе. На основу овде представљене анализе, *Посебни програм* можемо разумети као „ометајућу силу” будући да својим етноцентричним опредељењем не одговара суштински на потребе ученика српског као наследног језика. Одговори наших наставника, с друге стране, показују разумевање образовног контекста у коме раде и специфичности потреба својих ученика. Међутим, постојећи програм у већини случајева не даје неопходне смернице нити довољну подршку за имплементацију адекватне наставе. Стога је први корак у унапређивању наставе српског као наследног језика рад на новом васпитно-образовном програму који би препознао специфичности ученика српског језика у дијаспори и омогућио спровођење аутентичне интеркултурне наставе у складу са принципима инклузивности. Кључно је померање у смеру флексибилног курикулума који негује интердисциплинарни приступ и у којем посебно важно место има креативно изражавање учесника образовног процеса (в. Melo-Pfeifer 2025; Дојчиновић у овој монографији, о поезији као чуварки језика).

ЛИТЕРАТУРА

- Јовановић, Ана, Ивана Вучина Симовић. „Одлике и потребе наставе српског као завичајног језика.” У *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са VI међународној скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крајеву*. Уредио Милош Ковачевић, 383–395. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2012.
- Јовановић, Ана, Ивана Вучина Симовић. „Настава српског као завичајног језика: Ко су ученици завичајног језика?” У *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са IX међународној скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крајеву*. Ур. Милош Ковачевић

- и Јелена Петковић, 475–486. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015.
- Вујић, Јелена Љ., Александар М. Милановић. *Језик њисаној наслеђа Срба у Америци*. Београд: Чигоја штампа, 2023.
- Вучина Симовић, Ивана, Ана Јовановић. „Истраженост српског језика у дијаспори у оквирима филологије и лингвистичких дисциплина. *Гласник Етнографској инстџиуџа САНУ* 64, по. 3 (2016): 569–584.
- Требјешанин, Жарко. *Речник љсихолоџије* (6. издање). Београд: Агапе, 2021.

*

- Ainscow, Mel. „Promoting inclusion and equity in education: Lessons from international experiences.” *Nordic Journal of Studies in Educational Policy* 6, no. 1 (2020): 7–16.
- Anderson, Benedict. *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London/New York: Verso, 2006.
- Beaudrie, Sara. “Developing critical language awareness in the heritage language classroom: Implementation and assessment in diverse educational contexts.” *Languages*, 8 (2023): <https://doi.org/10.3390/languages8010081> (приступљено 9. јуна 2025).
- Benmamoun, Elabbas, Silvina Montrul, Maria Polinsky. „Heritage languages and their speakers: Opportunities and challenges for linguistics.” *Theoretical Linguistics* 39 no 3–4 (2013): 129–181.
- Bernstein, Katie A., Kate T. Anderson, Kevin Close, Sara Rodriguez Martinez. „Teacher Beliefs about Multilingual Learners: How Language Ideologies Shape Teachers’ Hypothetical Policymaking.” *International Multilingual Research Journal* 17, no. 3 (2023): 191–219.
- Braun, Virginia, Victoria Clarke. „Using thematic analysis in psychology.” *Qualitative Research in Psychology* 3, no. 2 (2008): 77–101.
- Braun, Virginia, Victoria Clarke. „Can I use TA? Should I use TA? Should I *not* use TA? Comparing reflexive thematic analysis and other pattern-based qualitative analytic approaches.” *Counselling, Psychotherapy Research* 21, no. 1 (2021): 37–47.
- Carreira, Maria, Olga Kagan. „Heritage language education: A proposal for the next 50 years”. *Foreign Language Annals* 51 (2018): 152–168.
- Coghlan, David, Claus Jacobs. „Kurt Lewin on reeducation: Foundations for action research.” *The Journal of Applied Behavioral Science* 41, no. 4 (2005): 444–457.
- Council of Europe. *Common European framework of reference for languages: learning, teaching, evaluation*. Strasbourg: Council of Europe, 2001.
- Council of Europe. *Common European framework of reference for languages: learning, teaching, evaluation. Companion volume with new descriptors*. Strasbourg: Council of Europe, 2018.

- Crookall, David, Rebecca Oxford. „Review essay.” *Language Learning* 31, no. 1 (1988): 128–140.
- Dion, Sheri. „Diversity and inclusion in world language teachers’ instructional practice.” *NECTFL Review* 86 (2020): 33–44.
- Engeström, Yrjo. „Activity theory as a framework for analyzing and redesigning work.” *Ergonomics* 43, no. 7 (2000): 960–974.
- Estrada Chichón, José Luis, Francisco Zayas Martínez (Eds.). *Handbook of research on training teachers for bilingual education in primary schools*. IGI Global, 2023.
- Filipović, Jelena. „Modular approach to minority language learning and teaching: Language at the heart of learning.” In *Minority in education and language learning: challenges and new perspectives*. Edited by Jelena Filipović, Julijana Vučo 377–395. Belgrade: Faculty of Philology – University of Belgrade Press, 2017.
- Filipović, Jelena, Julijana Vučo, Ljiljana Djurić. „Critical review of language education policies in compulsory primary and secondary education in Serbia.” *Current Issues in Language Planning* 8, no. 2 (2007): 222–242.
- Filipović, Jelena, Julijana Vučo, Ljiljana Djurić. „From language barriers to social capital: Serbian as the language of education for Romani children.” In *Selected Proceedings of the 2008 Second Language Research Forum*. Edited by M. T. Prior et al., 261–275. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 2010.
- Gardner, Robert C. *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation*. London: Arnold, 1985.
- Grosjean, François. „Neurolinguistics, beware! The bilingual is not two monolinguals in one person.” *Brain and Language* 36, no. 1 (1989): 3–15.
- Han, Jinghe, Bojing Li. „Inclusion, equity and intellectual equality: a case of overseas educated multilingual students in an Australian teacher education programme.” *Language, Culture and Curriculum* 37, no. 4 (2024): 513–528.
- Jovanović, Ana, Ana Kojadinović, Alexandra Portmann. „Tracing stories of a family language: Personal accounts of diasporic experience.” In *Migrations and diasporas: Struggling between inclusion and exclusion*. Edited by William Arrocha, Elena Xeni 223–236. Bingley, UK: Emerald Publishing, 2024.
- Kagan, Olga. „Intercultural Competence of Heritage Language Learners: Motivation, Identity, Language Attitudes, and the Curriculum.” In *Proceedings of Intercultural Competence Conference 2* (2012): 72–84.
- Krashen, Stephen, Lucy Tse, Jeff McQuillan (Eds.). *Heritage language development*. Culver City, CA: Language Education Associates, 1998.
- Leeman, Jennifer. „Heritage Language Education and Identity in the United States.” *Annual Review of Applied Linguistics* 35 (2015): 100–119.
- Melo-Pfeifer, Silvina *Arts-based approaches in language teacher education: Promoting plurilingual education for all*. Plenary talk at the 8th International Congress of Applied Linguistics Today, Belgrade, 2025.

- Montrul Silvina A. *Incomplete acquisition in bilingualism: Re-examining the age factor*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008.
- Montrul Silvina A. „Is the heritage language like a second language?” *Eurosla Yearbook*, 2012.
<https://doi.org/10.1075/eurosla.12.03mon> (приступљено 22. јуна 2025).
- Montrul, Silvina. „Current Issues in Heritage Language Acquisition.” *Annual Review of Applied Linguistics* 30 (2010): 3–23.
- Norton, Bonny. *Identity and language learning: Extending the conversation* (2nd ed.). Multilingual Matters, 2013.
- Polinsky, Maria. „American Russian: Language loss meets language acquisition.” In *Annual workshop on formal approaches to Slavic linguistics*. Edited by W. Browne, 371–406. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 1997.
- Polinsky, Maria. „Heritage language narratives.” In *Heritage language education. A new field emerging*. Edited by Donna M. Brinton, Olga Kagan, Susan Bauckus, 149–164. New York/London: Routledge, 2008.
- Polinsky, Maria, Gregory Scontras. „Understanding Heritage Languages.” *Bilingualism: Language and Cognition* 23, no. 1 (2020): 4–20.
- UNESCO. *Cali commitment to equity and inclusion in education*. International Forum on Inclusive Education and Equity in Education, Cali, Colombia, 2019, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000370910> (приступљено 9. јуна 2025).
- Valdés, Guadalupe. „From language maintenance and intergenerational transmission to language survivance: Will ‘heritage language’ education help or hinder?” *International Journal of the Sociology of Language* 2017, no. 243 (2017): 67–95.
- Valdés, Guadalupe. „Bilingualism, heritage language learners, and SLA research: Opportunities lost or seized?” *The modern language journal* 89, no. 3 (2005): 410–426.
- Van Deusen-Scholl, Nelleke. „Toward a definition of heritage language: Sociopolitical and pedagogical considerations.” *Journal of language, identity, and education* 2, no. 3 (2003): 211–230.
- Williams, Marion, Robert L. Burden. *Psychology for language teachers: A social constructivist approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Zyzik, Eve. „Towards a prototype model of the heritage language learner: Understanding strengths and needs.” In *Innovative approaches to heritage language teaching*. Edited by M. Fairclough, S. Beaudrie, 19–38. Washington, DC: Georgetown University Press, 2016.

Ana Jovanović

University of Belgrade, Faculty of Philology
ana.s.jovanovic@fil.bg.ac.rs

Original Scientific Paper

Summary

WHAT IS THE GOAL OF SERBIAN LANGUAGE EDUCATION IN DIASPORA? IDENTITY AND TEACHERS' PEDAGOGICAL EPISTEMOLOGIES

Based on the premise that goals determine the direction and success of an activity, this paper explores the objectives of the *Special Program for Education in the Serbian Language Abroad*, which is designed for students learning Serbian as a heritage language. While an analysis of the program reveals a fundamental lack of understanding regarding the needs of heritage Serbian language learners, teachers' responses, quite conversely, demonstrate their awareness of the unique educational context in which they operate, the heterogeneity of student groups, and individual student needs. Key themes that emerge include the role of the Serbian language in developing identity and a healthy personality, as well as the specific nature of heritage motivation for language learning. Therefore, to achieve purposeful heritage language instruction, it is essential to develop a new curriculum that promotes inclusivity and focuses on fostering students' intercultural communicative competence. A sufficiently flexible curriculum would, in this sense, genuinely support teachers in the development of Serbian as a heritage language.

Key words: Serbian as a heritage language, heritage language education, identity, pedagogical goals, inclusive educational approach, educational ideologies.

Додатак

Тематске категорије квалитативних података у вези с циљевима *Посебної програма*, с илустративним примерима одговора

Тема	Коментари
Развој идентитета и здраве личности	Изградња идентитета и припадности је предуслов за развој здраве личности. Тешко је било одлучити се за један одговор пошто је питање комплексно. У питању је развијање културног идентитета који остварујемо преко учења језика и развијање здравог емоционалног односа према завичају. Многа деца су трећа генерација исељеника која нису сигурна због чега уче српски језик. Важно је мотивисати их и пробудити им интересовање за језик и све оно са чим је језик у вези. Познајући школски систем у Француској, као и начин живљења и функционисања једне српске породице у њој, неретко је да се деца која су рођена ту, па и деца која су се доселила из Србије, врло брзо утапају и постепено заборављају српски језик и културу. Наравно, то много зависи и од породичног усмеравања детета од стране самих родитеља, не искључујем чињеницу да неки родитељи желе једноставно да забораве да су Срби, па тако и само дете је лишено права спознаје свог порекла. С друге стране је слика пожртвованих родитеља и деце који се максимално ангажују поред многобројних обавеза и спортских активности, да похађају часове српске допунске школе и желе да уче и проширују своје знање и српског језика, културе и историје. Рад са децом у настави на српском језику је огроман изазов: различити узрасти ученика, различити нивои знања и говорења српског језика, велике групе ученика које су хетерогене, велике припреме и задаци који изискују неоспорну адаптацију сваком ученику појединачно, повратна реакција у виду потврде савладавања задатка, за мене је успешан пут. МОРА да постоји буђење једне здраве личности у детету која препознаје српски идентитет у себи, кроз савладавање српског језика, културе, историје, традиције... То јесте процес који еволуира кроз сваку годину у настави на српском језику. Тешко да ће се наша деца вратити у Србију, али је битно да бар знају/ осете/ запамте ко су и одакле су дошли/ одакле су им преци, да знају језик, писмо, историју, географију и традицију земље порекла, исто као што ће знати све то везано за Словенију. Надајмо се да ће тако развити здраву личност која ће моћи одржати баланс између земље порекла и земље пребивалишта.

Развој функционалних знања	Сви горе наведени циљеви су важни, али с обзиром да се тражи само један, изабрала сам последњи на списку, од кога треба почети [Оспособити ученике за функционалну употребу српског језика у свакодневним ситуацијама]. Веза са матицом почиње од функционалне употребе језика. Многи ученици припадају трећој генерацији, већина је из мешовитих бракова, у многим домовима говори се француски. Ипак желе да задрже контакт са Србијом и очекују од школе да научи децу нечем функционалном. Уколико проговоре на српском, све друго ће се полако придодати у складу са њиховим интересовањима. Сматрам да је то база, ако деца науче функционално да користе српски језик, развиће здраву личност повезивањем српског идентитета са идентитетом земље у којој живе, научиће кроз језик о култури свог народа и моћи ће да остваре и остале циљеве у зависности од њихових потреба. Учење језика јача везу с матицом. С обзиром на предзнање са којим ученици долазе на наставу, чињеницу да је већина рођена у иностранству и немачки језик, нажалост, користе као да је матерњи, као и то да већина на немачком размишља и затим исказе преводи на српски, често је циљ описмењавање и оспособљавање за основну и свакодневну комуникацију. Ученици су за учење језика већ мотивисани самим тим што су се уписали на наставу и носе у себи национални идентитет који даље развијамо. Они који се упишу на наставу у 1. или 2. разреду најчешће континуирано долазе више година и видан је велики напредак код њих. Мањи је број ученика који су се доселили пре неколико година па је ово за њих наставак школовања и са њима се може остварити још неки од наведених циљева (тачка 2 или 5) [Оспособити ученика да користи српски књижевни језик у разним видовима усменог и писаног изражавања у различитим комуникативним ситуацијама; Оспособити ученика за укључивање у образовне токове на српском језику].
-----------------------------------	--

Мотивација и учење	Све су ставке јако битне, можда је требало по бројевима да вам кажемо од најбитнијег по нама у нашем месту. У месту где радим је најбитнија прва ставка [Пробудити интересовање за српски језик и његове кориснике, ма где се налазили] јер је људима све битније од учења српског језика и зато сматрам да је након прве тачке ова последња [Оспособити ученика за функционалну употребу српског језика у свакодневним ситуацијама]. Основно полазиште за испуњавање свих осталих наставних циљева наставе на српском језику у дијаспори је да се деца српског порекла из иностранства мотивишу и оспособе да у свакодневним ситуацијама знају да употребе српски језик, да га кроз свакодневну употребу заволе и прихвате и да схвате да то није још само један страни језик који морају да науче. Мотивација. Родитељи имају жељу да им деца науче српски језик али више од половине деце нема великог интересовања и жеље. Уколико се повежемо са својим коренима, са задовољством ћемо читати српску књижевност и пробудити интересовање за српске великане, историју, лепоте и културу.
Структуралистички приступ	Приоритет је развити разумевање граматичких структура српског језика и оспособити ученике за самосталну комуникацију. Остали елементи: Настава треба да буде прилагођена нивоу знања, узрасту и интересовањима ученика, с елементима познавања српске историје и културе, али и уз уважавање земље у којој живе. Ученици у дијаспори, превасходно треба да науче да правилно користе српски језик у различитим животним ситуацијама.

МАРИЈА МАНДИЋ*

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ, ИНСТИТУТ ЗА ФИЛОЗОФИЈУ И ДРУШТВЕНУ ТЕОРИЈУ

БЕОГРАД

© <https://orcid.org/0000-0003-4593-212X>

СРПСКИ ВАРИЈЕТЕТИ У МАЋАРСКОЈ: ЛИНГВИСТИЧКА ПРОУЧАВАЊА И ОДРЖАЊЕ ЈЕЗИКА¹

Рад разматра социолингвистички контекст и видове употребе српских језичких варијетета у Мађарској. У првом делу, даје се кратак историјат заједнице и показатељи њене етнолингвистичке виталности које су се одразиле на употребу језика и изградњу етничког идентитета. Након тога, изложен је селективни и критички осврт на досадашња дијалектолошка, етнолингвистичка и антропололингвистичка истраживања. Средишњи део указује на одлике које су важне за разумевање савремене социолингвистичке ситуације српских варијетета у Мађарској, као што су: употреба језика у јавном простору и медијима, дестабилизација односа нација–језик, вишејезичност, значај одржања језика у међуетничким браковима, статус српских варијетета у мањинској и националној култури. На крају се промишљају перспективе за одржање и ревитализацију српског, као и препоруке за даља истраживања.

Кључне речи: социолингвистика, мањински језик, замена језика, теренска истраживања, вишејезичност, српски језик, Мађарска.

1. Увод

Случај српских варијетета у Мађарској одсликава ситуацију замене језика, покушаја његове ревитализације и одржања, те демографских промена које се одражавају на употребу језика и изградњу етничког идентитета. У првом

* marija.mandic@ifdt.bg.ac.rs

¹ Овај рад реализован је уз подршку Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору о реализацији и финансирању научноистраживачког рада број 451-03-136/2025-03/ 200025.

делу, укратко представљам историјат српске заједнице у Мађарској и основне показатеље њене етнолингвистичке виталности, а у вези са употребом језика у прошлости и садашњости. Након тога, дат је селективни и критички осврт на дијалектолошка, етнолингвистичка и антрополингвистичка истраживања српских варијетета у Мађарској. Средишњи део је посвећен социolingвистичкој ситуацији и основним одликама употребе језика, и то: употреби језика у јавном простору и медијима, дестабилизацији односа нација–језик, вишејезичности, значају одржања језика у међуетничким браковима, статусу српских варијетета из Мађарске у мањинској и националној култури. У закључку се промишљају перспективе за одржање и ревитализацију српског, као и препоруке за даља истраживања.

2. Кратак историјски развој српске заједнице у Мађарској

Српска заједница има вишевековну традицију у Угарској и, потом, у Мађарској, а њено језгро настаје услед миграција изазваних османским освајањима на Балкану, још од Маричке битке (1371). Најстарији документи о насељавању српских миграната на простор уже Угарске – данашње Мађарске – сведоче о насељима на дунавском острву Чепел (мађ. Csepel-sziget) (Ћирковић 1994а: 320; Pesty [1864] 1984: 80). Крајем XV и током XVI века, највећи део миграната сместио се у сеоска насеља где постају кметови, велики број је био у војничкој служби, а мањи део у варошима и градским насељима (Ћирковић 1994б: 438, 444). Након османског освајања Угарске (1541), српско становништво се углавном нашло у границама једне државе – Османског царства, док је мањи део и даље мигрирао ка северу насељавајући области хришћанских владара. И унутар Османског царства настављају се миграције са југа ка северу, у ужу Угарску, а нови мигранти – хришћани и муслимани – често насељавају места у којима су већ установљене јужнословенске и, међу њима, српске заједнице. Управо у том периоду долази до значајнијег мешања екавских и ијекавских говора (Степановић 2000: 1107–1109).

Даље веће миграције повезане су с Великим ратом (1683–1699) између Османског царства и више уједињених европских сила, када је с хришћанском војском кренуло да се повлачи и хришћанско (католичко и православно) становништво разних етничких група с Балкана (Веселиновић 1994а). Миграцију српског становништва 1690. године, познату као Велика сеоба, предводио је патријарх Арсеније III Чарнојевић, повевши са собом и велики део црквених великодостојника, те део сеоског и градског становништва, међу којима је било и богатих трговаца и занатлија; процене се крећу од 30.000 до 60.000 људи (Веселиновић 1994а: 536, 538; Поповић 1954). Највећи број миграната се населио у Барањи (Шиклуш, Мохач, Печуј), Бачкој (Суботица, Сегедин, Баја), и у насељима на Дунаву (од Дунапантелије и Ковина преко Будима, Пеште, Сентандреје и Острогона до Коморана и Ћура) (Веселиновић

1994a: 532–535). Велика сеоба представља тачку прекретницу јер са собом повлачи тадашњу духовну и економску елиту, а не само сељаке, војнике и ситније занатлије, али се у српској историографији представљала различито: у старијој као „завршни чин трагедије српског народа”, у потоњој као неминовност која је самим тим оправдана, а у новијој као ново прожимање српске културе са западноевропским утицајима (уп. Милошевић-Ђорђевић 1997: 111). У усменој култури није оставила великог трага. У хроничарске песме су ушла војевања српске војске на јужним и посебно северним ратиштима и варијанте о смрти патријарха Арсенија Чарнојевића (Исто).² Милошевић-Ђорђевић, стога, закључује да Сеоба као „болна и неепска хроника о својеврсном бекству и поразима, потуцањима, глади, умирању и болести, о безбројним, сваковрсним људским невољама и унижењима” није могла наћи довољно места ни у културно-историјским предањима ни у епским песмама, које величају јунаштво и теже да своје јунаке чврсто повежу „за претке, за завичај, за родно тле” (Исто 112). Сећање на Велику сеобу налази се у етиолошким и генеалошким предањима, и то у ареалима у којима је миграција била најизраженија – у јужној Србији и Косову.³

Насупрот маргинализацији Велике сеобе у усменој традицији србијанског ареала, за Србе у Мађарској она је изабрана за оснивачки мит заједнице, односно за „нулту тачку” почетка у новој средини. У усменој култури налази се хронолошки на почетку усмене историје и генеалошких предања, иако су се досељавања неких заједница и породица десила *de facto* пре Сеобе [Илић (Мандић) 2011a]. Званично обележавање Дана сеобе у Мађарској је новијег датума, установљено од 2002, а у организацији и прослави учествује низ српских мањинских установа (Исто).

Управо након Велике сеобе, статус Срба у Хабсбуршкој монархији регулише се царским привилегијама које су се односиле на верско-просветна права, дозвољавајући аутономију, али се није изашло у сусрет захтевима за територијалном аутономијом (Веселиновић 1994b: 552–562). Српско становништво је било верски организовано у оквиру Карловачке митрополије, која је била више него религијска установа јер су све друге установе биле тесно повезане с црквом, на пример, црквене општине, народно-црквени сабори и народне вероисповедне школе (Форишковић 1994: 269). Истицање

2 Варијанте епских песама о смрти Арсенија Чарнојевића тематизују испуњење последње жеље патријарха, који умире у Бечу, да га сахране у Крушедолу (Милошевић-Ђорђевић 1997).

3 Културно-историјска предања су врста усмене историје о јунацима и догађајима, територији, држави, значају, а етиолошко је предање о пореклу (грч. *aition* 'узрок, порекло') појава у природи и друштву, човекових особина, небеских тела, биљака, животиња. Често долази до преклапања етиолошког и културно-историјског предања (уп. Milošević-Đorđević 1984a, 1984b, s.v. *Kulturno-istorijska predanja*, s.v. *Etiološko predanje*). Етиолошка предања о Великој сеоби се преплићу с темом страдања српског становништва, затим с темом драматичне одлуке о (не)напуштању родне земље. Нека генеалошка предања, пак, досељавање породица везују за време после Велике сеобе (Милошевић-Ђорђевић 1997: 111).

значаја царских привилегија посебно је подржано у црквеним круговима и старијој српској историографији, што је утицало је на обликовање националне идеологије (Прелић 2008: 79). У свакодневном животу, друштвени положај Срба је зависио од места живљења и друштвених класа, које су делиле заједницу на племићки, свештенички, учитељски, војнички (граничарски), грађански и сељачки staleж, међу којима није било много мешања. Током XVIII века српска насеља су добила школе, при чему се највећи део школовао у народним вероисповедним школама, све до Другог светског рата (Гавриловић 1994в: 350). Крајем XVIII века, привилегије су законом укинуте, а Угарски сабор је признао грађанска права православцима (Гавриловић 1994а: 214).

У периоду од краја XVIII до почетка XX долази до формирања грађанског staleжа и националне свести модерне ере. Угарска је у том периоду изразито мултиетничка и мултиконфесионална; према подацима из 1842. године 38% становника чине Мађари (4.800.000), а 62% припадници других етничких заједница; 47.5% су католици, 18% православци, 14% реформате, 10% гркокатолици (унијати), 2% јеврејски верници (Рокаи и др. 2002: 416–417). Обликовању српске националне свести доприноси неколико чинилаца: јачање мађарског национализма, развој грађанске класе, велики број слободних сељака – посебно граничара, и постепена еманципација Кнежевине Србије у Османском царству. У првој половини XIX века настају прве српске секуларне културне и просветне установе у Угарској – гимназије у Сремским Карловцима (1791) и Новом Саду (1810), Препарандија или Учитељска школа у Сентандреји (1812), Матица српска (1826), Текелијанум (1838) и *Сербске народне новине* (1838) у Пешти, позоришта, музичке дружине, читаонице. Ипак, долази и до значајног демографског опадања српског грађанства у ужој Угарској, чији узроци нису до данас објашњени (Гавриловић 1994б: 13).

Након Првог светског рата и распада Хабсбуршке монархије, тадашње Аустроугарске, дошло је до драматичног смањења територије Угарске, која је сведена на 40%; између два и три милиона мађарског етничког становништва, као и велики део немачког, српског, хрватског, словачког и румунског становништва остају ван граница земље. Само четири одсто српског становништва остало је да живи у Мађарској; преко 95% је припало Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (СХС) и Румунији. Новостворена Мађарска, према Попису 1920, има 7.980.143 становника, од чега 10% чине мањинске заједнице (Vékás 2005: 18–19). У међуратном периоду међу југословенским групама, посебно у српској заједници, преко 90% чини сеоско становништво, које је просторно раштркано и социјално слабо мобилно (Đimić 1992: 214). У складу с тим, претежно је окренуто традицијској култури, етничкој ендегацији и очувању језика. Ипак, у периоду 1920–1931. дошло је и до размене становништва по етничком принципу између Мађарске и Краљевине СХС, такозване оптације, што утиче на додатно смањење српског становништва за скоро две трећине. Насељавање у Краљевину СХС је текло у оквиру државног плана за колонизацију Војводине

(Маловић 2010а, 2010б). У позивима на оптацију, који су махом долазили од православног свештенства, наводили су се аргументи „повратка у земљу порекла” и одупирања мађаризацији, док су практични разлози били добијање плодније земље [Илић (Мандић) 2010в: 72].

Период комунизма, након Другог светског рата, обележен је реформама које коренито мењају живот Мађарске: 1947–1948. године, национализоване су банке, фабрике и школе, а отпочела је и колективизација аграра (Рокаи и др. 2002: 596–597). Пољопривредна производња је организована у оквиру задруга, а у њима због мешовитог етничког састава главни језик комуникације постаје мађарски. У том периоду расте и индустријска производња, а велики број становника мигрира ка граду и запошљава се у фабрикама, где је такође основни језик споразумевања мађарски. Такође, почетком 1960-их година почиње постепено укидање школа на мањинским језицима, а расте број школа у којима се мањински језици уче као факултативан предмет (Krivokapić 1992: 66–67).

У тесној вези с друштвеним променама развијала су се и имплицитна правила унутар заједнице која су се односила на бракове. Најпре су током XVIII века припадници племства почели ступати у међуетничке бракове; затим, током XIX и XX века урбани слојеви. На селу је, пак, владала ендогамија, која је пролазила разне фазе: од етничке ендогамије између становника истог села, преко регионалне између Срба у Мађарској (током XIX и почетком XX века), ка православној ендогамији са Бугарима, Румунима, Цинцарима. У првој половини XX века долази и до „језичке ендогамије” када се почињу склапати бракови са припадницима суседних католичких југословенских заједница које говоре слични или исти језик, нпр. с Буњевцима, Шокцима, Рацима и др.⁴ Ипак, све до Другог светског рата, бракови са католицима и протестантима који не говоре јужнословенске језике, нпр. с Мађарима и Немцима, доживљавају се као претња очувању језика и идентитета, и избегавају се, по цену целибата [Илич (Мандич) 2008]. Након Другог светског рата, етничка егзогамија постаје уобичајена за све друштвене слојеве. Разлози се налазе у интензивнијим друштвеним контактима (рад у фабрикама, задругама), нестанку језичке баријере (школовање у државним мађарским школама), слабљењу затворених етничких друштвених мрежа, при чему избор партнера постаје ствар личног избора, као и у малобројности српске мањине [Илић (Мандић) 2010а: 92].

Након рушења Берлинског зида 1989. године, Мађарска постаје парламентарна демократија и тржишна привреда. Закон LXXVII о правима националних и етничких мањина из 1993, који је допуњен Законом CLXXIX

4 Припадници ових католичких заједница углавном су користили етничке ендониме Буњевци, Раци, Шокци, али је питање националног идентитета било предмет преговора. Представници званичних установа унутар ових заједница – школе и нарочито католичке цркве – махом су поборници хрватске националне идентификације, која у новије време преовлађује [Илић (Мандић) 2014].

из 2011. године, утврђује да статус мањине могу имати оне заједнице које су се настаниле пре једног столећа, а од осталог становништва их разликује језик, култура и традиција.⁵ Мањински статус добило је 13 етничких и националних заједница, и то: Бугари, Грци, Јермени, Немци, Пољаци, Роми, Румуни, Русини, Словаци, Словенци, Срби, Украјинци и Хрвати. Законом се утврђује низ права из области службене употребе језика, образовања и права на оснивање културних, просветних и медијских установа на мањинском језику (Dobos 2007). Најважнији део је посвећен регулисању културне аутономије мањина и праву на оснивање мањинских самоуправа на нивоу насеља, места и државе, које представљају бирана тела и заступају интересе етничких и националних мањина.

3. Етнолингвистичка виталност: демографске одлике

Етнолингвистичка виталност заједнице мери се разним показатељима, међу које спада територијални распоред, свест о традицији и посебности, институционална подршка, као и показатељи миграције, наталитета, ендогамије, социјалног статуса, мобилности и друго (Giles, Bourhis, Taylor 1977). Српске заједнице показују ниску виталност када је у питању територијални распоред, као и индекси старости и наталитета, док други показатељи сведоче о виталности заједнице.

Српске заједнице у Мађарској су раштркане на великом простору, што отежава унутаргрупну комуникацију. Издвајају се три регије: (1) Будимпешта и околина (насеља уз Дунав), где живи готово половина; (2) Поморишје, дуж мађарско-српске границе (од Сегедина до румунске границе), где живи око четвртина; (3) Бачко-барањска регија уз Дунав, где живи близу једне петине мањинског становништва. Српске заједнице, дакле, чине мањину у сваком месту, осим у Ловри (мађ. Lórév), где је заједница већинска, уп. Табла 1 (према Степановић 2000).

Велики део становништва припада новијој миграцији из Србије, Црне Горе, Хрватске, и Босне и Херцеговине, која је почела током деведесетих година 20. века, односно током периода кризе и распада Југославије, и затим се наставила до данашњих дана. Уочено је постојање бројних стереотипа које припадници како староседелаца тако и нових миграната развијају једни о другима и недовољан степен интеграције (Ластих 2005: 191). У целој мањинској заједници су забележени индекси високе просечне старости и ниске стопа наталитета, али је новија миграција засигурно допринела позитивном демографском тренду, што показују пописи становништва, уп. Табла 2.

5 Уп. Текст Закона LXXVII на енглеском, <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2005/en/74333>; текст Закона CLXXIX на енглеском <https://njt.hu/jogszabaly/en/2011-179-00-00> (приступљено 16. јуна 2025).

Табла 1. Територијални распоред српских мањинских заједница

Државни попис – Срби	Етницитет	Матерњи језик	Језик у породици и међу пријатељима	Повезаност са српском мањином
1990	2,905	2,953	/	/
2001	3,816	3,388	4,186	7,350
2011	7,210	3,708	5,713	10,038
2022	8,035	4,249	6,017	11,622
Растући тренд	+276%	+143%	+69,5%	+63,2%

Табла 2. Пописи становништва у Мађарској 1990–2022.

Према Попису 2011. и 2022, српске староседелачке заједнице, које су углавном руралне, бележе демографски пад [Ilić (Mandić) 2014: 98], али укупан број припадника мањине расте.⁶ Порасту доприносе нови мигранти, као и мађарски држављани српског порекла који се до 2011. године нису изјашњавали као Срби. Један од разлога би могла бити негативна медијска слика Србије и Срба која је била присутна у западним и мађарским медијима током последње декаде 20. века (уп. Ластих 2005: 191). Поред тога, Пописи 2011. и 2022. укључили су и „симаптизере”, у које спадају особе блиске по рођачкој или пријатељској основи српској заједници. Припадници српске мањине су верски разноврсни: већину чине православци, али је забележен и значајан број римокатолика и гркокатолика. Према друштвеном статусу, припадници

6 Резултати на најновијег Пописа 2022, уп. <https://shorturl.at/6YLLV> (приступљено 16. јуна 2025).

српске мањине се налазе изнад државног просека: заузимају добро плаћене положаје или се баве неком интелектуалном делатношћу, а мањи број живи од аграра [Илић (Мандић) 2010а: 87–90]. У новије време, свака српска породица у Мађарској има искуство међуетничког брака у ужем или ширем породичном кругу, а од Другог светског рата Срби имају једну од највећих стопа егзогамије међу мањинама [Прелић 2008: 130; Илић (Мандић) 2014: 135].

3.1. Установе

Институционална подршка, која је један од важних показатеља етнолингвистичке виталности, врло је развијена. Главна црквена организација је Будимска епархија са седиштем у Сентандреји, која се територијално поклапа са савременом Мађарском. У Сентандреји се налазе се Музеј, Библиотека и Архив епархије, који имају значајне збирке и међународни реноме.⁷ Будимска епархија има три намесништва – Будимско, Мохачко, Сегединско – и обухвата 44 парохије, а располаже са 40 храма и четири капеле, као и два мушка манастира – Грабовац и Српски Ковин.

Најважнија образовна установа је Српско забавиште, основна школа, гимназија и ђачки дом „Никола Тесла” у Будимпешти, у којој се одвија настава на српском језику.⁸ У основној школи са забавиштем у Батањи (мађ. Battonya) настава је двојезична на српском и мађарском;⁹ настава на српском се одвија у обданишту и основној школи у Ловри, затим у обданишту и нижим разредима основне школе у Дески (мађ. Deszk) и Сегедину (мађ. Szeged);¹⁰ а српски се може учити као изборни предмет и у мађарским школама, уколико су испуњени услови за такву наставу. Средње и високо образовање одвија се у Славистичком институту Сегединског универзитета (струка: српски језик), на Учитељској школи Роланд Етвеш у Будимпешти (образовање учитеља за српску мањинску наставу) и Славистичком институту Универзитета Роланд Етвеш у Будимпешти (мађ. Eötvös Loránd Tudományegyetem – ELTE) (смер: српски језик и књижевност).

Самоуправа Срба у Мађарској (CCM) је основала неколико установа које имају за циљ чување, одржање и развој српског културног наслеђа, науке и просвете у Мађарској.¹¹ „Српски венац” CCM-а, основан је 2019, с циљем да

7 Српска Православна Епархија будимска, <https://www.serbdiocese.hu/> (приступљено 12. јуна 2025).

8 Српско забавиште, основна школа, гимназија и ђачки дом „Никола Тесла” у Будимпешти, <https://www.nikola-tesla.hu/> (приступљено 12. јуна 2025).

9 Батањска двојезична српска основна школа и забавиште, <https://szerbiskolabattonya.hu/> (приступљено 12. јуна 2025).

10 Српско забавиште и основна школа у Ловри, <https://www.nikola-tesla.hu/o-srpskom-obrazovnom-centru/lovra-zabaviste-i-osnovna-skola/>; Српско забавиште и основна школа у Дески, <https://www.nikola-tesla.hu/o-srpskom-obrazovnom-centru/deska-zabaviste-i-osnovna-skola/> (приступљено 12. јуна 2025).

11 Самоуправа Срба у Мађарској, <https://szerb.hu/sr/> (приступљено 12. јуна 2025).

сачува културу и традицију Срба у Мађарској, а поред тога, да ствара и нове културне вредности.¹² Српски институт – основао га је ССМ 2009. године, а 2019. постаје непрофитно друштво – има задатак да организује, помаже, координише и подржава научна истраживања о прошлости и садашњости друштвене стварности Срба у Мађарској.¹³ Српски педагошки и методолошки центар ССМ-а основан је 2005. године са циљем да ради на јачању, проширивању и очувању постојећег српског васпитно-образовног система у Мађарској.¹⁴ Овај центар од 1999. године организује сваке године Српски језички камп „Вук Караџић” у Мађарској, у коме се окупљају деца из целе Мађарске која уче српски, свих узраста, а повремено и деца из дијаспоре (нпр. из Хрватске), као и мађарска деца српског порекла, заинтересована за српски језик и културу.¹⁵

Такође, развијена је књижевна, ликовна, музичка и научна делатност. Поред аутора који пишу на српском и потичу из Мађарске, као што су Петар Милошевић, Драгомир Дујмов, Предраг Степановић, Војислав Галић, Милан Рус, Милан Степанов и други (уп. Stanarević 2014; Prelić 2020; Vervae 2022), објављују се и дела аутора који се баве Србима у Мађарској. Најпопуларније издање је свакако годишњак *Српски календар*, настао на традицијама заједничког јужнословенског народног календара у издању Демократског савеза Јужних Словена у Мађарској. Мађарско етнографско друштво у сарадњи са Самоуправом Срба у Будимпешти издаје научни часопис *Етнoгpафија Срба у Мађарској*, а до сада је изашло осам бројева.

На државној мађарској телевизији МТВ, емитује се програм на српском језику „Српски екран” – полусатна недељна емисија. Недељник *Српске недељне новине* је званично гласило Самоуправе Срба, која је његов оснивач, а издавач је Српски медијски центар.¹⁶ У оквиру Мађарског националног радија постоји и редакција на српском језику, са седиштем у Печују, а емисије се емитују два пута дневно по 60 минута. Портал „Варош” има телевизијски и радио програм.¹⁷ Значајан број припадника српске мањине прати медије из ‘матике’, односно Србије преко сателита.¹⁸

12 Српски венац, <https://srpskivenac.hu/> (приступљено 12. јуна 2025).

13 Српски институт, <https://srpskiinstitut.hu/> (приступљено 12. јуна 2025).

14 Српски педагошки и методолошки центар, <https://szerbpedkp.wixsite.com/spmc> (приступљено 12. јуна 2025).

15 Српски језички камп „Вук Караџић”, <https://szerbpedkp.wixsite.com/spmc/about3> (приступљено 12. јуна 2025).

16 *Српске недељне новине* излазе од 1991. године, <https://www.snnovine.hu/> (приступљено 12. јуна 2025).

17 Информативни портал „Варош”, <https://www.varosrtv.com> (приступљено 12. јуна 2025).

18 Термин ‘матика’ могао би означавати било коју земљу насталу након распада бивше Југославије јер су мигранти долазили из разних крајева, али се углавном везује за Србију, без обзира на порекло старије и новије дијаспоре. Полунаводници указују да термин позајмљујем из дискурса Срба у Мађарској. О критичком разматрању овог термина, уп. [Илић (Мандић) 2010в].

Најпопуларнија културна делатност је неговање фолклора, у оквиру фолклорних група и тамбурашких састава.¹⁹ Поред тога, активни су и црквени хорови и певачке дружине, нпр. „Јавор” из Сентандреје и Хор српске школе у Будимпешти. Такође, особено је и одржавање балова, што је традиција од пре Другог светског рата. Српско позориште основано је 1995. године у Помазу (мађ. Pomáz), а данас ради у Будимпешти.²⁰ Од културних установа постоје и задужбине Текелијанум у Будимпешти, „Црњански” у Сегедину, Јакова Игњатовића у Сентандреји и Палатини Урошевић.

4. Лингвистичка истраживања: дијалектолошки приступ

Језичка истраживања српских варијетета у Мађарској била су углавном окренута ка описивању дијалеката, а циљеви су били да се „утврди крај одакле су се његови представници доселили” (Белић 1910), „da približi nauci jedan od osnovnih izvora obaveštenja o predmigracionoj slici srpskohrvatskih dijalekata” и да осветли „mnoga pitanja iz prošlosti našeg jezika” (Ivić 1961/1962). Најобухватнији опис свих штокавских говора дао је Предраг Степановић (1994, 2000). Говор из Ловре изабран је да представља српске говоре у Мађарској у *Ойшћесловенском дијалектолошком атласу*.

Интерес за што „чистију” слику навео је дијалектологе да из „својих записа одбацују оно што не спада у изворни месни говор” (Степановић 1994: 130), па су тако потиснуте или потпуно игнорисане форме савремене употребе језика, језичке иновације, као и утицаји књижевног и других контактних варијетета. Овај методолошки приступ је критикован као пример европске филолошке парадигме „пасторалне традиције” (Petrović 2009: 20–23), а дијалектолошки радови анализирани су као научни дискурс који конструише вернакуларну аутентичност [Илић (Мандић) 2011б].

Дијалектолошка истраживања су била начелно отворена за испитивање интерференције дијалекатских варијетета. Утврђено је да су у говорима Срба у Мађарској заступљена сва три наречја – екавско, ијекавско и икавско – који су оличени у шумадијско-војвођанском, косовско-ресавском, источно-херцеговачком и славонском дијалекту; такође, запажено је да су српски и хрватски говори већине насеља мешавине разних дијалеката и наречја, што указује на то да су те заједнице формиране од различитих говорних и миграционих група (уп. Ivić 1966; Ивић 1994, 1997; Rakić 1997, 1998; Степановић 1994; Петровић 1979). Уочено је да су дијалекти који су у доба

19 Поред осталих, то су КУД-ови: „Банат” из Деске (мађ. Deszk), „Весели Сантовчани” из Сантова (мађ. Hercegszántó), „Табан” из Будимпеште, „Опанке” из Помаза (мађ. Pomáz), „Рузмарин” из Калаза (мађ. Budakalász), Српско друштво за очување традиције у Ловри (мађ. Lórév); такође, фолклорна група „Коло” из рацког насеља Тукуља (мађ. Tököl) негује и хрватски и српски фолклор.

20 Српско позориште у Мађарској, <https://magyarorszagiszerbszinhas.hu/> (приступљено 12. јуна 2025).

мешања били престижни „побеђивали”, док су елементи мање престижних дијалеката – на пример ијекавске или косовско-ресавске форме – свесно избациване и потискиване [Ivić 1966; Илић (Мандић) 2013]. Такође, показано је да још од почетка XX века шумадијско-војвођански стандард ужива изразити престиж, а говори чија је основица блиска стандарду вреднују се у језичкој идеологији Срба из Мађарске као ’правилнији’ и ’лепши’, док је косовско-ресавски говор Чобанца исмеван као ’неправилни’ и ’криви’ (Белић 1910: 69; Ивић 1997: 226; Степановић 1994: 140).

Мађарски, као језик већине, највише је утицао на структуру српских варијетета, и то на свим језичким плановима. Српски говори, иако дијалекатски разнолики, под утицајем језичке интерференције, пре свега с мађарским, а затим и с другим контактним језицима, као што су немачки и румунски, попримили су неке типске одлике у прозодини, фонетици, морфологији, лексици и синтакси (Ивић 1994; Rakić 1997, 1998; Степановић 1994, 2000; Милорадовић 2005). Показано је да говорници српског из Мађарске у комуникацији с говорницом стандарда из Србије, свој говор често коригују у ходу, а контактне форме доживљавају као неправилности, те показују несигурност, интернализујући стандарднојезичку идеологију о ’правилном’ и ’неправилном’ говору [Илић (Мандић) 2011б].

Шумадијско-војвођански говори у Мађарској имају писани израз у језику писца и проповедника, Гаврила Стефановића Венцловића (1680–1749), који је био путујући црквени беседник у горњем Подунављу – Сентандреји (мађ. Szentendre), Ђуру (мађ. Győr), Коморану (слч. Komárno) и Острогону (мађ. Esztergom) (Белић 1910; Ивић (1985 [1956])). Ипак, однос књижевних и регионалних варијетета у Мађарској није добио ширу научну пажњу. Утицај мађарског је истраживан и у писаном језику новина. Проучавању језичке интерференције писаног језика Срба из Мађарске и стандардног мађарског, такође се углавном приступа са становишта ауторитета норме, па се контактне језичке форме оцењују као „грешке”, „неадекватни” изрази, „погрешна” употреба фраза, „некоректне рекције” (Burzan 1994, 1996; Бурзан 1996, 2003), што је критиковано као израз лингвистичког пуризма [Ilić (Mandić) 2012].

4.1. Етно- и антрополоингвистички приступи

Етнолингвистичка и антрополоингвистичка теренска истраживања српских говорних заједница започета су у првој деценији 21. века, на иницијативу Самоуправе Срба у Мађарској, а водио их је тим Балканолошког института САНУ. Прво истраживање у Чипу (мађ. Szigetcsép) на Чепелској ади је обављено 2001. (18–21. септембра), а том приликом је истраживана и суседна Ловра (Сикимић 2003). Након тога, тим Балканолошког института је у неколико наврата истраживао и друге српске заједнице у Мађарској: насеље Медина (мађ. Medina) у Толни (6–10. децембар 2002), насеља Вилањ

(мађ. Villány), Липова (мађ. Lippó), Мађарбоја (мађ. Magyarbóly), у Барањи (5–9. децембар 2003) (Сикимић 2012). Након одлуке да дискурс Срба из Чипа узмем за докторску тезу, обновила сам теренска истраживања 2008, када сам поред Чипа истраживала и српске заједнице у Сентандреји, Чобанцу (мађ. Csobánka) и Ловри, и католичку 'рацку' заједницу у Тукуљи (мађ. Tököl) [Илић (Мандић) 2010a]. Интердисциплинарни тим који је окупио лингвисткиње, етномузиколошкиње и етнологскиње истраживао је током 2012. године Србе у Батањи (мађ. Battonya). Већи део теренског материјала се чува у Аудио-архиви Балканолошког института САНУ (ДАБИ), а архива снимљених интервјуа са саговорницима из Мађарске садржи неколико стотина сати аудио-материјала.

Циљ теренских истраживања је био документација српских варијетета и културе у Мађарској путем аудио-снимака, фотографија и видео записа. Истраживања су се махом заснивала на полуструктурираним квалитативним интервјуима, а основа за разговор је био етнолингвистички упитник прилагођен конкретним заједницама. И овом методолошком приступу би се могао замерити етноцентризам, затим мали број истраживачких дана на терену који онемогућује увид у свакодневни живот и уобичајене говорне праксе заједнице, као и недовољно поклањање пажње међуетничком и међујезичком контакту. Предности ових истраживања у односу на дијалектолошка налазе се у богатој документацији наратије и говорне интеракције саговорника, како унутаргрупне тако и интеракције са истраживачима, као и у ширем тематском спектру снимљеног дискурса, који укључује сваковрсне дигресије.

У научним радовима етнолингвистичке и антропололингвистичке оријентације обухваћени су најразличитији видови односа језика и културе, који укључују свакодневни живот, усмену историју, аутобиографије, обредну културу, фолклор, хумор, с посебним аналитичким фокусом на наратију, говорну интеракцију и дискурс саговорника. Селективни преглед ових радова може се наћи у Сикимић 2004; Илић (Мандић) 2010a, Сикимић 2012; Илић (Мандић) 2014. Етнолингвистичко истраживање може се наћи и у раду дијалектолошкиње Софије Милорадовић из 2004. године.

5. Социolingвистички видови употребе језика

У наредном делу рада посебну пажњу поклањам одликама које су, како сматрам, важне за разумевање социolingвистичке ситуације, а то су: језик у јавном простору и медијима, дестабилизација односа нација–језик, традиционална вишејезичност, значај одржања језика у међуетничким браковима, ауторитет стандарда и стигматизација мањинског српског као контактног варијетета (уп. Мандић 2021).

Православне цркве, као етноцентричне религијске установе, фаворизују употребу мањинског језика, како током службе тако и током проповеди. Црква је стога у случају бугарске, румунске и српске заједнице у Мађарској једно од важних јавних простора у коме се већина комуникације одвија на мањинском

језику. То свакако утиче позитивно на виталност српског језика, и поспешује његово очување и употребу, посебно код старијих говорника (Mandić 2021).

Међутим, како се виталност језика у секуларном друштву не може темељити на употреби језика у цркви, изузетно важну улогу у очувању и ревитализацији језика имају српске школе, и то Српско забавиште, основна школа, гимназија и ђачки дом „Никола Тесла” у Будимпешти, те основне школе и забавишта. Посебно успешан пример представља двојезична српско-мађарска школа у Батањи, која је одлично уклопљена у локалну заједницу и која захваљујући својим квалитетним програмима и друштвеном престижу привлачи и један број мађарске деце, управо представљајући свој двојезични курикулум као образовну предност у односу на мађарске монолингвалне школе. Проблеми у настави српског као мањинског су бројни: мали број ђака, недовољан број часова, недовољна финансијска потпора, неконкурентност и недовољна методолошка развијеност неких облика наставе, мањак наставничког кадра и стручних саветника [Илић (Мандић) 2010а: 94].

Медији на српском језику – ТВ програми, недељник и радио програми – изразито су праћени. ТВ-програм државне мађарске телевизије на српском се титлује на мађарском, уредништво је квалитетно, а број гледалаца је многоструко већи од припадника српске мањине (Ластих 2005: 217–219). Истраживања од пре две деценије указују да је значајан број припадника мањине пратио медије из ’матике’, а скоро сви упитани су желели да прате ове програме уколико би за то имали могућности. То је тада указивало на незадовољену потребу за праћењем медија из ’матике’. *Српске недељне новине* имају сарадњу са Радио Београдом 1, на коме у емисији „Вечерас заједно”, сваког петка, преносе актуелности из живота заједнице.

Наведени резултати Пописа 1990–2022. указују да се разлика у броју између испитаника који наводе српску националност и оних који наводе српски матерњи језик током времена повећавала, што сигнализира јачање асимилационих процеса, замену језика, низак статус српског језика, али и раздвајање традиционалистичке релације нација–језик. На дестабилизацију односа нација–језик указује и истраживање мађарских социолингвисткиња према коме припадници српске заједнице у схватању свог етничког идентитета истичу најпре порекло – 73.2%, а у знатно мањем броју матерњи језик – 26.9%.²¹ По томе су слични с немачком и ромском заједницом, а различити од румунске и словачке, чије припаднике за њихове заједнице везује, пре свега, језик (Bartha, Borbély 2006: 358). Слични налази могу се пронаћи и у истраживањима Младене Прелић. На питање „Да ли је неко Србин ако каже за себе да је Србин а не слави славу / не говори језик / није православац, не

21 Испитаницима је постављено питање: „Шта је то што вас чини да се осећате Србином / Српкињом?” и требало је да одаберу само један од понуђених одговора: (1) моји родитељи; (2) то је мој матерњи језик; (3) то је због језика који говорим; (4) припадам тој заједници (Bartha, Borbély 2006: 348).

уважава српске обичаје, не иде у цркву?” – скоро двоструко више испитаника је сматрало да неко није Србин ако не слави славу (36%) од оних који су сматрали да није Србин ако није православац (22%), односно не зна језик (21%) (Прелић 2008: 195). Дестабилизација односа нација–језик може се приметити и учесничким посматрањем: на литургијама и на скуповима српске заједнице срећу се неретко људи који не говоре српски или га говоре слабо, али припадају заједници. Поставља се питање, како тумачити ове податке? На научним скуповима и у разговорима може се чути аргумент да истицање ових података сугерише како језик није важан за очување идентитета. Међутим, овај налаз може значити да хипотетички Србин и Српкиња остају привржени заједници чак и кад им српски није главни језик, што представља добру основу за ревитализацију језика.

Истраживања Срба у Мађарској указала су на вишејезичност, коју припадници мањине оцењују позитивно и виде је као неопходан услов за свој опстанак [Прелић 1995, 2001; Сикимић 2003; Илић (Мандић) 2009, 2011в; Илић (Мандић) 2014]. Избор језика, прекључивање кодова, језичка хибридизација и калковање, као и транслингвалност спадају у свакодневне комуникативне праксе Срба у Мађарској. Начини комуникације су, пак, разноврсни и разликују се од породице до породице, од једне до друге комуникативне заједнице или комуникативног контекста [Илић (Мандић) 2011в: 109].

Важан чинилац социолингвистичког стања јесу међуетнички бракови. Већ је истакнуто да српска мањина има данас велику стопу егзогамије, при чему је највише бракова склопљено са особама мађарске националности. Такође, већ пре две деценије је утврђено да више од половине ђака који похађају неку врсту наставе на српском у Мађарској потиче из међуетничких бракова (Ластих 2005: 214). Квалитативна анализа дискурса Срба у Мађарској показала је да они примењују различите стратегије када говоре о међуетничким браковима: од деконструкције (порицања аутентичности и легитимности међуетничких бракова и довођења у каузалну везу с опадањем српске заједнице), до трансформационих стратегија (уклапање међуетничких бракова у нове идентитетске обрасце који одржавају српски језик и етнички идентитет у споју с новом културом и језиком супружника) [Илић (Мандић) 2014: 217–225; Илић (Мандић) 2011; Илић (Мандић) 2010а].

Уочено је да говорници мањинских језика избегавају да користе свој језик уколико је макар један монолингвал у њиховом присуству, што Сузан Гал (Susan Gal) назива „идеологијом учтивости”, и критикује је као средство већине за сузбијање мањинских језика (Gal 1988). Пре Другог светског рата, у вишејезичним срединама – прво Аустроугарске, а потом Мађарске, Краљевине Југославије, Румуније – очекивало се да становници познају, макар на основном нивоу, језике друштвене средине, па је вишејезичност опстајала унутар породице и шире заједнице (Крел, Мандић 2016). Будући да савремено друштво иде у правцу развијања монолингвалних стандарднојезичких

парадигми, потребно је уложити доста напора да би се мањински језик одржао у међуетничком браку, а одржање српског језика у Мађарској зависиће у великој мери од развијања стратегија вишејезичности у породицама.

Положај српског језика у Мађарској не може се разумети без указивања на низак статус који ови варијетети имају у националној култури, што уосталом важи за већину регионалних и контактних варијетета. У том погледу српска култура следи европски модел стандардног језика, по коме се стандард повезује с ауторитетом националне државе и њених установа, као што су образовне установе, мас-медии, администрација, радна места. На тај начин национална држава (ре)продукује асиметрију моћи између стандарда и нестандартних варијетета (уп. Milroy 2001). У културама стандардног језика – како у интелектуалном тако и у лаичком дискурсу – стандардни језик се дефинише идеолошким а не лингвистичким терминима, па се појам језика изједначава са стандардним варијететом. У овој језичкој идеологији стандард је једини 'правилни' варијетет, док се остали, посебно они удаљени од стандарда, оцењују као 'искварени', 'ружни', 'неправилни' [уп. Petrović 2015; Ilić (Mandić) 2012; Filipović 2011]. Говорници српског у Мађарској, како је указано, посебно се устежу да говоре српски пред говорницима који долазе из матичне националне културе [Илић (Мандић) 2010б]. Током теренских истраживања уочила сам да су се припадници средње и млађе генерације устручавали да говоре српски преда мном, док су њихови старији чланови породице настојали да не говорим насамо с њиховим синовима и кћеркама, односно унуцима и унукама, који, према њиховом мишљењу, „не знају добро српски”. Током интервјуа са саговорницима из Мађарске, бележила сам исказе у којима се они жале како им се говорници из Србије ругају да говоре 'неправилно', а то је посебно изражено код деце, тј. у ситуацијама када се сусрећу деца из Мађарске и Србије [Илић (Мандић) 2011в]. Поред тога, у разговорима с ученицима из Србије који су похађали Српску гимназију у Будимпешти, често сам чула ставове како Срби у Мађарској 'не знају српски', како то што они говоре 'није српски', а неретко је долазило и до исмевања неких карактеристичних нестандартних фраза које говорници из Мађарске користе. Таква ругања о 'неправилном' говору, која долазе од говорника из Србије или новијих миграната у Мађарској посебно емотивно доживљавају припадници староседелачких заједница, који су итекако свесни колико је напора уложено да се српски језик и заједница вековима очувају и одрже у етно-језичким енклавама у Мађарској. Такве ситуације доприносе стигматизацији мањинских варијетета и настају као последица идеологије стандардног језика. У том смислу желим да нагласим потребу за променом таквог односа не само према говорницима мањинских варијетета, него и према говорницима регионалних варијетета, нпр. говорницима из јужне и источне Србије, као и са Косова, чији је говор такође стигматизован као 'неправилан'. Треба рећи да на виталност мањинског или регионалног варијетета изразито лоше утиче идеологија језичког чистунства. Српски језик у Мађарској је

на свим језичким нивоима под утицајем мађарског већ вековима, па стога језичка политика и идеологија не би требало нити да посебно сузбија нити да избацује општеприхваћене контактне форме, већ би их требало прихватити као особеност и, самим тим, вредност ових говора.

6. Закључак

У раду је изложен историјат српске заједнице у Мађарској и основне одлике њене етнолингвистичке виталности, с посебним освртом на то како су се неки историјски догађаји и етнолингвистички параметри одразили на употребу језика и конструкцију етничког идентитета. Изложен је селективни и критички осврт на досадашња лингвистичка истраживања српског у Мађарској – дијалектолошка, етнолингвистичка и антропололингвистичка. У делу који је анализирао видове употребе језика који су важни за разумевање социоллингвистичке ситуације, истакнути су следећи чиниоци: употреба језика у јавном простору и медијима, дестабилизација односа нација–језик, вишејезичност, значај одржања језика у међуетничким браковима, као и (низак) статус српских варијетета из Мађарске у националној култури. На основу свега наведеног, може се закључити да се међу српским говорницима у Мађарској дешавају истовремено два наизглед супротна процеса – замена језика и покушаји његовог одржања и ревитализације. Исто тако, основне стратегије које примењују Срби у Мађарској се могу описати као борба за одржање језика и вишејезичност.

Опадању употребе српског у Мађарској доприноси демографски пад, непостојање стратегије за неговање двојезичности у међуетничким браковима и стандарднојезички пуризам. За одржање и ревитализацију значајно је такође неколико чинилаца. Пре свега, школе у којима се одвија настава мањинског језика представљају најважније установе. Утицај цркве на одржање језика је, такође, врло позитиван. Поред тога, братимљење с местима из Србије, као и приватне посете и контакти који су тако настали, те језички кампови за децу, веома позитивно утичу на језичку виталност, чак на ревитализацију језика.

Одржање и развој српског у Мађарској повезани су и с перспективама и потребама за његовим даљим истраживањем. Што се социоллингвистичких истраживања тиче, недостаје систематска студија српских варијетета у Мађарској. Поред тога, већина овде представљених истраживања обављена је пре једне или више деценија, тако да су неопходна нова истраживања са савременим подацима. Посебно недостају истраживања употребе језика у унутаргрупној комуникацији. За то је потребно владати и српским и мађарским, и имати приступ приватним доменима у којима припадници заједнице међусобно комуницирају, нпр. у кући, током дружења, неформалних контаката, телефонских разговора, мањинских окупљања и друго. Документовање и анализа унутаргрупне комуникације би нас могли обогатити за сазнања о томе како и у којим ситуацијама говорници користе српски односно мађарски

језик, те које су стилске и идеолошке функције транслингвалности. Потребно је и истраживање ставова о језику, језичких биографија и језичког репертоара говорника средње и млађе генерације, посебно ученика и ученица. Млађе генерације махом располажу речником и изражајним средствима ограниченог обима, па се многи сврставају у „говорнике недовољно развијене компетенције” (енг. *semi-speakers, low-proficiency speakers, terminal speakers, narrow speakers*, [Илић (Мандић) 2010а: 122], који се налазе у процесу замене језика. Опет, многи од њих током школовања у српским школама, након боравака у језичком окружењу у коме се говори српски (језичком кампу, Србији и др.) значајно развију свој језички израз, па стога оличавају примере ревитализације језика, што нам говори о динамичном животу мањинског језика. На крају, истакла бих и потребу за истраживањем стратегија употребе језика у међуетничким браковима. Таква истраживања су, према мом мишљењу, важна за било које језичко планирање у будућности.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар. „Неколике белешке са екскурзије по околини Будима и Пеште”. *Босанска вила*, бр. XXV, св. 3–6 (1910): 68–69.
- Бурзан, Мирјана. „Српски језик у дијаспори”. *Научни састајник слависта у Вукове дане*, бр. 25, св. 2 (1996): 339–345.
- Бурзан, Мирјана. „О лексици Срба у Мађарској”. *Српски језик*, бр. 8, св. 1–2 (2003): 645–654.
- Веселиновић, Рајко Л. „Велика сеоба Срба 1690”. У *Историја српског народа* III/1, „Срби под туђинском влашћу 1537–1699”. Друго издање. Уредник Радован Самарцић, 530–542. Београд: Српска књижевна задруга, 1994а.
- Веселиновић, Рајко Л. „Борба за аутономна права и духовну самосталност 1690–1699”. У *Историја српског народа* III/1, „Срби под туђинском влашћу 1537–1699”. Друго издање. Уредник Радован Самарцић, 552–572. Београд: Српска књижевна задруга, 1994б.
- Гавриловић, Славко. „Срби у Угарској и Славонији од Аустро–турског рата 1737–1739. до краја XVIII века”. У *Историја српског народа* IV/1, „Срби у XVIII веку”. Друго издање. Уредник Славко Гавриловић, 195–216. Београд: Српска књижевна задруга, 1994а.
- Гавриловић, Славко. „Срби у Хабсбуршкој монархији од краја XVIII до средине XIX века”. У *Историја српског народа* V/2, „Од Првог устанка до Берлинског конгреса 1804–1878”. Друго издање. Уредник Славко Гавриловић, 7–106. Београд: Српска књижевна задруга, 1994б.
- Гавриловић, Никола. „Школство код Срба у Хабсбуршкој монархији”. У *Историја српског народа* IV/2, „Срби у XVIII веку”, 350–362. Уредник Славко Гавриловић. Београд: Српска књижевна задруга, 1994в.

- Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*. Нови Сад, [1956] 1985.
- Ивић, Павле. „О српском говору у Батањи”. *Јужнословенски филолоџ*, бр. I (1994): 33–49.
- Ивић, Павле. „О косовско-ресавском говору Чобанца близу Сентандреје”. *Сентандрејски зборник*, бр. 3 (1997): 225–237.
- Илић (Мандић), Марија. „Динамика језичке и социјалне промене: о мањинским језицима у Мађарској с посебним освртом на српски језик”. *Јужнословенски филолоџ*, бр. LXV (2009): 331–357.
- Илић (Мандић), Марија. „Усмени дискурс Срба из Чипа у Мађарској: Између колективног и индивидуалног”. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2010а.
- Илић (Мандић), Марија. „Метапрагматички дискурс Срба из Мађарске: ауторитет стандарда и контактни варијетет”. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, бр. 53, св. 1 (2010б): 181–197.
- Илић (Мандић), Марија. „Дијаспора и дијаспорична свест: анализа усменог дискурса Срба из Чипа у Мађарској”. *Гласник Етнографског института САНУ*, бр. 58, св. 2 (2010в): 147–162.
- Илић (Мандић), Марија. „Велика сеоба Срба у колективном памћењу: Заједнице памћења и жанрови”. У *Жива реч. Зборник у част проф. Неге Милошевић-Ђорђевић*. Уреднице Мирјана Детелић и Снежана Самарџија, 215–234. Београд: Балканолошки институт САНУ, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2011а.
- Илић (Мандић), Марија. „Историзам и 'аутентичност' у дијалектологији: пример српског у Мађарској”. У *Српски језик, књижевност, уметност I: Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*. Уредник Милош Ковачевић, 323–334. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, 2011б.
- Илић (Мандић), Марија. „*Сад од наши деца ми се рађају да колко мајерњеј језика скују и научу*: чипска говорна заједница и процес замене језика”. *Етнографија Срба у Мађарској*, бр. 6 (2011в): 98–120.
- Илић (Мандић), Марија. „Престиж шумадијско-војвођанског у Мађарској: оглед из дијахронијске социолингвистике”. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 42, св. 1 (2013): 213–227.
- Илич (Мандић), Марија. „Когда они становятся мы а когда они? Устный дискурс сербов из Венгрии”. *Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury* 20 (2008), 349–306.
- Илић (Мандић), М. 2014. „Преговарање етничког идентитета путем колективних наратива: о 'српском' пореклу штокавских католика”. У *“Etnos”, religija i identitet: naučni skup u čast Dušana Bandića*, Уреднице Lidija Radulović i Ildiko Erdei, 93–112. Београд: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

- Крел, Александар, Марија Мандић. „Вишејезичност као хабитус: Дискурс банатских Немаца о периоду између два светска рата”. *Етнoантропoлoшки прoблeми*, бр. 11, св. 2 (2016): 583–600.
- Ластих, Петар. „О положају Срба у Мађарској”. *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи*. Зборник радова са научног скупа одржаног 26–29. новембра 2003. године. Уредник Војислав Становчић, 187–234. Београд: Српска академија наука и уметности, 2005.
- Маловић, Гојко. *Сеоба у мањину : описивање Срба у Мађарској 1920–1931*. Књ. 1. Нови Сад: Матица српска; Будимпешта: Самоуправа Срба у Мађарској, 2010а.
- Маловић, Гојко. *Сеоба у мањину : спискови српских етнoнaимa у Мађарској 1920–1931*. Књ. 2. Нови Сад: Матица српска; Будимпешта: Самоуправа Срба у Мађарској, 2010б.
- Милорадовић, Софија. „Српска етнолингвистичка популација у Мађарској – нека запажања”. *Теме. Часопис за друштвене науке*, бр. 4 (2004): 859–864.
- Милорадовић, Софија. „Прилог дијалектолошким истраживањима Павла Ивића у српској дијаспори у Мађарској”. *Зборник радова са треће међународној научној скупи „Живот и дело академика Павла Ивића” (17–19. септембар 2001)*, Београд Нови Сад, Суботица, 681–692. Суботица: Градска библиотека; Београд: САНУ; Народна библиотека Србије, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска, Филозофски факултет, 2005.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. „Сеоба и српска културноисторијска предања”. *Сенјандрејски зборник*, бр. 3 (1997): 111–120.
- Петровић, Наталија. „Главније фонетске особине неких српских говора у Мађарској”. *Прилози проучавању језика*, бр. 15 (1979): 71–99.
- Поповић, Душан. *Велика сеоба Срба 1690 : Срби сељаци и племићи*. Београд: Српска књижевна задруга, 1954.
- Прелић, Младена. *Срби у селу Ловри у Мађарској током XX века*. Будимпешта: Српски демократски савез, 1995.
- Прелић, Младена. „Матерњи језик код Срба у Мађарској као симбол етничког идентитета”. *Етнoгpафија Срба у Мађарској* 3 (2001): 98–107.
- Прелић, Младена. „(Н)и овде (н)и тамо”: концептуализација и симболизација етничкој идентитету Срба у Мађарској на крају XX века. Београд: Етнографски институт САНУ, 2008.
- Рокаи, Петар, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш. *Историја Мађара*. Београд: Клио, 2002.
- Сикимић, Биљана. „Срби на Чепелској ади, етнолингвистички поглед”. *Етнoгpафија Срба у Мађарској*, бр. 4 (2003): 34–48.
- Сикимић, Биљана. „Актуелна теренска истраживања дијаспоре: Срби у Мађарској”. *Теме. Часопис за друштвене науке*, бр. 2 (2004): 847–858.

- Сикимић, Биљана. „Тимски теренски рад Балканолошког института САНУ. Развој истраживачких циљева и метода”. У *Теренска истраживања – њиховика сусрећиа*. Уредница Милина Ивановић Баришић, 167–198. Београд: Етнографски институт САНУ, 2012.
- Степановић, Предраг. *Говори Срба и Хрватиа у Мађарској : Шиокавско наречје*. Горњи Милановац: Дечје новине; Београд: Вукова задужбина; Нови Сад: Матица српска, 1994.
- Степановић, Предраг. *Говори Срба у Мађарској*. Будимпешта: Самоуправа Срба у Мађарској, 2000.
- Ћирковић, Сима. „Кретања према северу”. У *Историја српској народа II*, „Доба борби за очување и обнову државе (1371–1537)”. Друго издање. Уредница Јованка Калић, 314–329. Београд: Српска књижевна задруга, 1994а.
- Ћирковић, Сима. „Српски живаљ на новим огњиштима”. У *Историја српској народа II*, „Доба борби за очување и обнову државе (1371–1537)”. Друго издање. Уредница Јованка Калић, 431–444. Београд: Српска књижевна задруга, 1994б.
- Форишковић, Александар. „Политички, правни и друштвени односи код Срба у Хабсбуршкој монархији”. У *Историја српској народа IV/1*, „Срби у XVIII веку”. Друго издање. Уредник Славко Гавриловић, 233–305. Београд: Српска књижевна задруга, 1994б.

*

- Bartha, Csilla, Anna Borbély. „Dimensions of Linguistic Otherness. Prospects of Minority Language Maintenance in Hungary”. *Language Policy*, no. 5 (2006): 335–363.
- Burzan, Mirjana. „Problemi standardnog srpskog jezika u dijaspori”. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, br. XXXVII (1994): 105–108.
- Burzan, Mirjana. „Frazеologija u jeziku Srba u Mađarskoј”. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, br. XXXIX, sv. 1 (1996): 157–162.
- Dimić, Ljubodrag. „Jedan dokument o jugoslovenskim nacionalnim manjinama u Mađarskoј”. *Tokovi istorije*, br. 1, sv. 2 (1992): 213–233.
- Dobos, Balázs. „The Development and Functioning of Cultural Autonomy in Hungary”. *Ethnopolitics*, no. 6, vol. 3 (2007): 451–469.
- Filipović, Jelena. „Language policy and planning in standard language cultures – an alternative approach”. У *Jezik u upotrebi / Language in Use*. Edited by Vera Vasić, 121–136. Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku, 2011.
- Gal, Susan. „The political economy of code choice”. У *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Edited by Monica Heller, 245–264. New York, Berlin, Amsterdam: Mouton de Gruyter, 1988.
- Giles, Howard, Richard Bourhis, Donald Taylor. „Towards a theory of language in ethnic group relations”. У *Language, ethnicity, and intergroup relations*. Edited by Howard Giles, 307–348. London: Academic Press, 1977.

- Ilić (Mandić), Marija. „Coping with Socially Sensitive Topics: Discourse on Interethnic Marriages among Elderly Members of the Serbian Minority in Hungary”. *Balkanica*, no. XLI (2011): 33–53.
- Ilić (Mandić), Marija. „Purizam u proučavanju srpskog kao manjinskog jezika. Srpsko-mađarski jezički kontakt”. U *Jezik i društvo. Filološka istraživanja danas*, Urednice Julijana Vučo i Jelena Filipović, 303–321. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2012.
- Ilić (Mandić), Marija. *Discourse and Ethnic Identity: The Case of the Serbs from Hungary*. München, Berlin: Peter Lang, 2014.
- Ivić, Pavle. „Prilog rekonstrukciji predmigracione dijalekatske slike srpskohrvatske jezičke oblasti”. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, br. IV–V (1961/1962): 117–130.
- Ivić, Pavle. „O srpskom govoru u selu Lovri”. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, no. 12 (1966): 191–201.
- Krivokapić, Boris. „Položaj jugoslovenskih nacionalnih manjina u Mađarskoj”. U *Jugoslovenske manjine u susednim zemljama i njihova prava*, 57–94. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1992.
- Mandić, Marija. „Stratégiai a magyarországi szerbek nyelvének és többnyelvűségének megőrzésére: kihívások és perspektívák”. U *Četvrt veka beogradske hungarologije / A belgrádi hungarológia negyedszázada*, 107–125. Urednik Marko Čudić. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2021.
- Milošević-Đorđević, Nada. „Kulturno-istorijska predanja”. U Nada Milošević-Đorđević, Radmila Pešić. *Narodna književnost*, 130. Beograd: Vuk Karadžić, 1984a.
- Milošević-Đorđević, Nada. „Etiološko predanje”. U Nada Milošević-Đorđević, Radmila Pešić. *Narodna književnost*, 81–82. Beograd: Vuk Karadžić, 1984b.
- Milroy, James. „Language ideologies and the consequence of standardisation”. *Journal of Sociolinguistics*, no. 5, vol. 4 (2001): 530–555.
- Pesty, Frigyes. *Pesty Frigyes kéziratok helynévtárából Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések*. Szentendre, [1864] 1984.
- Petrović Tanja. *Srbi u Beloj Krajini : Jezička ideologija u procesu zamene jezika*. Beograd: Balkanološki institut SANU, Založba ZRC, 2009.
- Petrović, Tanja. *Srbija i njen jug. „Južnjački dijalekti” između jezika, kulture i politike*. Beograd: Fabrika knjiga, 2015.
- Prelić, Mladena. „Iličičevo putovanje. Reprezentacija identiteta u romanu *London, Помаз* Petra Miloševića”. *Etnoantropološki problemi*, br. 15, sv. 1 (2020): 175–198.
- Stanarević, Rada. „Mi že Sentandrejci”. U Rada Stanarević. *Hijazam i hipostaza*, 43–54. Novi Sad: Akademska knjiga, 2014.
- Rakić, Sofija. „Izveštaj o dijalektološkom istraživanju govora Batanje”. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, no. 42 (1997): 89–98.
- Rakić, Sofija. „O govoru Deske”. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, no. 43 (1998): 23–38.

- Vékás, János. „Spectra: National and Ethnic Minorities of Hungary as Reflected by the Census”. In *National and Ethnic Minorities in Hungary, 1920–2001*. Edited by Ágnes Tóth, 1–161. New Jersey: Atlantic Research and Publications Inc, 2005.
- Vervaeet, Stijn. „Linguistic Diversity in East-Central European Minority Literature: The Post-Imperial Borderlands of Petar Milošević”. *Zeitschrift für Slawistik*, no. 67, vol. 4 (2022): 628–654.

Marija Mandić

University of Belgrade

Institute for Philosophy and Social Theory

marija.mandic@ifdt.bg.ac.rs

Original Scientific Paper

Summary

SERBIAN VARIETIES IN HUNGARY: LINGUISTIC STUDIES AND LANGUAGE MAINTENANCE

The paper examines the sociolinguistic context and use of Serbian language varieties in Hungary. The first part presents a brief history of the community and the parameters of its ethnolinguistic vitality, which have influenced the use of the language and the construction of ethnic identity. A selective and critical review of previous dialectological, ethnolinguistic, and anthropolinguistic research follows this. The central part points to features that are important for understanding the contemporary sociolinguistic situation of Serbian varieties in Hungary, such as: use of language in public space and the media, destabilization of the nation–language relationship, multilingualism, the importance of language maintenance in interethnic marriages, and the status of Serbian varieties in minority and national culture. Finally, the perspectives for the maintenance and revitalization of Serbian are considered, along with recommendations for further research.

Key words: sociolinguistics, minority language, language shift, field work, multilingualism, Serbian language, Hungary.

БИЉАНА ДОЈЧИНОВИЋ*

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ, ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

БЕОГРАД

© <https://orcid.org/0000-0002-8684-2350>

ДА ЛИ ЈЕ ПОЕЗИЈА ЧУВАРКА ЈЕЗИКА?¹

У раду је реч о збиркама поезије насталим у дијаспори чији је циљ, отворено постављен или имплицитно присутан, очување српског језика. Поредим песничке збирке Радована Пејовића и Бојане Радовановић, објављене 2024, односно 2022. године чији аутори припадају временски различитим слојевима српске дијаспоре у САД. Поређење се одвија на фону резултата истраживања у оквиру пројекта HerCuLIS и без освртања на уметничку вредност ових збирки. Заједничко обема збиркама јесте идеја да је поезија чуварка језика, а језик основа идентитета у дијаспори. При томе, аутор и ауторка су обоје припадници прве генерације исељеника којој је српски језик матерњи. На основу њихових имплицитних поетичких и експлицитно изражених ставова постављам питање о томе шта се збива са језиком и поезијом у другој и каснијим генерацијама исељеника и каква је могућа улога поезије у његовом очувању.

Кључне речи: пројекат HerCuLIS, српска дијаспора у САД, поезија, наследни језик.

1. Увод

Теренско истраживање о начинима очувања наследног језика у оквиру пројекта *Digitization of Heritage Culture and Language Identity of Serbian Diaspora* (HerCuLIS) спроведено је 2023. међу припадницима дијаспоре у Сједињеним америчким државама, и то углавном у Чикагу, а 2024. године у Аустрији (Бечу) и Шпанији (Мадрид). Истраживање је реализовано кроз полуотворене дубинске интервјуе и сусрете са исељеницима којима је српски био матерњи или наследни језик, или језик порекла који чак можда и не разумеју.

Свака од поменуте три дијаспоре, америчке, аустријске и шпанске, показала се као сасвим различита у односу на остале у погледу времена

* bdojcinovic@fil.bg.ac.rs

¹ Овај текст је настао у оквиру пројекта *Digitization of Heritage Culture and Language Identity of Serbian Diaspora* (HerCuLIS), број 1548 (2023–2025), финансираног од стране Фонда за науку Републике Србије.

настанка, старосних група, генерација исељеника, па и у односу према наследном језику. Српска дијаспора у САД почиње да се ствара у раном 19. веку и има неколико таласа, пре најновијих под којима подразумевам имигранте из периода деведесетих година 20. века и са почетка 21. века. Она је при томе дубоко обележена идеолошким поделама, што није случај са аустријском и шпанском дијаспором. Аустријска дијаспора је настајала углавном после Другог светског рата, током шездесетих година кроз талас гастарбајтера, затим деведесетих, током ратова, па све до данашњих дана, док је шпанска дијаспора најмлађа и чине је махом високообразовани представници информатичке струке, филолошког или уметничког усмерења.

У тексту о породичним језичким политикама Јелена Филиповић и Ана Јовановић праве разлику између *дијаспоре* и *транснационалне дијаспоре*, при чему први термин означава живот изван нације, а други живот у две или више земаља истовремено (Filipović, Jovanović 2025). Новија дијаспора у САД и дијаспора у Шпанији могле би се означити као транснационалне, док је старија дијаспора у САД и она у Аустрији оријентисана углавном на живот у тим земљама.

У разговорима са 96 испитаника у 65 интервјуа са сва три наведена подручја уочено је да језик представља значајан део њиховог идентитета, без обзира на то да ли је реч о припадницима прве генерације, дакле, онима који нису рођени у земљи боравка, или су у питању припадници друге и каснијих генерација: за све њих, језик је одредница припадности. Они који не говоре српски језик везују се претежно за друге елементе наследног идентитета, попут обичаја и оног што по њима представља традицију – прослава породичног свеца – слава, фолклорне игре, национална кухиња.

Међу испитаницима је било и неколико особа које пишу, професионално или аматерски. По правилу, реч је о прозној фикцији или публицистици. Аутори прозе са којима смо разговарале веома су поносни на свој рад, без обзира на то да ли се професионално баве писањем или пишу из хобија. Они изговарају наслове својих дела или чак и опширније говоре о њима, иако то противречи начелу анонимности коју им ми, као истраживачи, гарантујемо. То, свакако није особина која је везана искључиво за ауторе из дијаспоре, већ општа и разумљива појава – писање и, нарочито, објављивање, јесте излазак из анонимности, издвајање и потврда сопствене специфичности, умећа и идентитета. У писању прозе одлучујуће може бити боље познавање прилика и карактера, или чак двојезичност (као што се један од интервјуисаних, аутор романа, жали да српски није имао одговарајућу реч, па ју је преузео из страног језика), док је у поезији у питању сажимање, савладавање, превазилажење или уживање у хибридности која би у реалности била болна и тешко подношљива. Занимљиво је, мада не и зачуђујуће, да песника међу нашим испитаницима нема или се нису оглашавали у том својству.

2. Језик и идентитет

Однос двају језика (или више, ако је реч о транснационалној дијаспори) креира неку врсту међуграничног простора. Резултати ранијег истраживања писаног наслеђа дијаспоре у Америци то јасно показују:

Као и припадници осталих дијаспора, тако су се и припадници српске дијаспоре у Америци при међусобној комуникацији, по правилу, у говору одувек ослањали на два језика, а) српски који им је први језик, односно, матерњи и/или наследни (J1), и б) енглески као доминантни језик домицилне заједнице (J2). (Вујић, Милановић 2023: 30).

J1 и J2 нису само ознаке двају језика које исељеници треба да усвоје, већ двају подручја различитих култура и начина живота који сваки појединац мора у себи да усклади да би могао да опстане у широј заједници уместо да остане изолован, у некој врсти гета унутар шире културе. Реч је свакако о идентитетима који у себи носе искуство међуграничног простора на ком се укрштају различити утицаји. О том простору пише Глорија Ансалдуа (Gloria Anzaldua). Она каже да се на „спојевима култура језици [...] укрштају и оплођују, ревитализују; умиру и рађају се” (Anzaldua 1999: 9). Реч је, додуше, о физичкој граници на којој Трећи свет среће Први и где оба крваре да би се из тога створила трећа земља коју она назива „међуграничном културом” (Anzaldua 1999: 14), али је крајњи исход увек унутарњи, емоционалан. Зато можемо рећи да питање језика и с њим повезаног доживљаја идентитета отвара *међугранични њпросѓор – borderland*, један „нејасан и неодређен простор који настаје од емоционалног остатка неприродних граница.” (Anzaldua 1999: 14).

Уметничка примена језика, па чак и сам покушај уметничког стварања у језику, највиши је облик приступања *borderland*-у и превазилажењу, тачније, окупљању свих елемената који стварају тај међугранични простор. У оба случаја, и прозе и поезије, језик постаје домовина, место боравка, место живота. Ако говоримо о наследним говорницима, треба уочити посебност њихове ситуације, чињеницу да су то припадници друге и каснијих генерација и да прво усвајају језик који није језик земље у којој су рођени, те да су од рана упућени на то да обитавају у међуграничном језичком и културалном подручју.

Наследни говорници се, по правилу, јављају тек од друге генерације имиграната, у нашем случају, од прве генерације америчких Срба рођених на северноамеричком континенту, дакле, негде од последњих деценија XIX века. Под *наследним ѓоворницима срѓској у Америци* [...] подразумевамо особе које су одгајане у средини/породицама у којима се поред енглеског као доминантног језика домицилне средине говори(о) српски тако да су те особе развиле одређени ниво билингвалних језичких

компетенција. Оно што је кључно код наследних говорника јесте да они наследни језик, у нашем случају српски, усвајају од рођења као први језик (Вујић, Милановић 2023: 32).

Јелена Филиповић и Ана Јовановић упозоравају на то да знање наследног језика може бити у распону од потпуно развијене компетенције до „тек ограниченог броја термина и фраза које се препознају као културни маркери” (Filipović, Jovanović 2025). Ти маркери стварају заједничку везу колективног памћења и друштвеног идентитета међу различитим генерацијама заједница у дијаспори. (Исто).

У сваком случају можемо закључити припадницима друге и каснијих генерација дијаспоре пут ка врхунском развоју наследног језика није праволинијски, као код припадника матице. Та чињеница такође утиче на став припадника прве генерације који су свесни значења језика за опстанак у „међуграничном подручју”.

3. Обале, састанци и растанци

У истраживачком раду на терену у Чикагу нисмо имале прилике да разговарамо са песницима, али смо у сусретима са широм заједницом упознале двоје песника чије збирке овде разматрам управо због експлицитно изражене идеје језика као чувара идентитета и имплицитно присутног става да да је управо поезија чуварка језика. То су збирке поезије Радована Пејовића и Бојане Радовановић, објављене 2024, односно 2022. године. И аутор и ауторка су припадници прве генерације имиграната у САД. Размотрићу прво новију збирку, руководећи се пре свега тиме колико је дуго искуство живота у другој култури. Основни критеријум овог разматрања јесте однос према улози и значају српског језика као наследног језика, а не уметничка, песничка вредност дела.

Ауторима збирки о којима је реч српски језик није, наравно, наследни, већ матерњи. Врло је вероватно да управо зато имају појачану свест о потреби очувања језика за будуће генерације, као културног маркера и обележја националног идентитета које временом може да ишчили. Та бојазан је сасвим оправдана ако имамо у виду доминантан став у вези са језичким наслеђем и идентитетом у ранијим периодима. Наиме, почетком прошлог века у САД је постојала идеја језичке и културне асимилације која је битно утицала на статус наследних језика. Године 1918, Теодор Рузвелт (Theodore Roosevelt) је отворено написао да је американизација имиграната, нарочито у језичком смислу, једино прихватљива.

У оваквим условима када Америка као домицилна заједница није пружала подршку очувању *наследних језика и мањинских језика* који су сматрани социјално неприхватљивим, долазило је до бржег и интензивнијег

губљења матерњих језика код говорника који нису матерњи говорници енглеског (Вујић, Милановић 2023: 32).

Идеја диверситета, уважавања различитости, почела је да се помаља тек шездесетих година прошлог века, када су почела истраживања језика мањина америчких староседелаца, да би се од краја 20. века и почетка 21. века развио и сам концепт наследног језика, као и њихово опсежније проучавање. То, међутим, значи да је неколико генерација исељеника одгајало децу у духу асимилације која не подстиче очување наследног језика, што је довело до губитка језика. Убрзо после Рузвелтове објаве политике једног језика, књижевница Јелена Ј. Димитријевић, путујући по Америци 1919. и 1920. године, са жаљењем уочава губитак језика а тиме и губитак везе са пореклом:

Жалосно је то, заиста, што у Америци наша деца не знају наш језик. Тек помало говоре, с муком, тражећи речи и изразе и изговарајући теже него што би изговарала страна деца. Ове две младе мајке кажу ми, као да ми се извињавају, да су им деца говорила лепо српски док нису пошла у школу, да чак нису ни знала енглески, али у школи... (Димитријевић 1934: 246)

Јелена Ј. Димитријевић уочава оно што смо и ми виделе у америчкој, али и аустријској и шпанској дијаспори – до поласка у школу језик којим се говори у породици је доминантан, а по поласку у школу потискује га језик земље у којој породица живи. Кључну улогу у томе има владајућа идеологија, а пре сто година у Америци, па све до краја 20. века, она је подржавала језичку асимилацију као средство културног нивелисања становништва.

Ах, америчка школа! То је тај „американизатор” и тај асимилатор! А тужно је. Тужно је мени кад погледам ову лепу, дивну нашу децу што имају лепа наша имена – Бојана, Бора, Радмила – како се отуђују од нас, како се одрођавају. Да, полако, постепено – одрођавају се од свога рода, од рода из кога су њихови родитељи, али не својом кривицом ни кривицом својих родитеља, него просто што су се родили у Америци, и што уче школу у Америци. (Исто)

Страх од таквог одрођавања видан је пре свега у збирци *Песме са обале Мичигена* Радована Пејовића, који је у САД дошао пре шездесет година. Збирка је објављена прошле године у Чикагу. Штампана је у Краљеву, у скромном тиражу од 50 примерака. Опремљеност овог издања – тврде корице у боји, квалитетан папир, крупан фонт, додаци које чине интервју Нине Стојковић са аутором и критички текст, уз мали тираж, говоре о улози саме књиге. Она је нека врста поклона, јединственог и отуд драгоценог предмета који има своју посебну поруку. Њу откривамо у посвети аутора:

Ову збирку песама
посвећујем свима онима
у расејању који раде на
очувању српског језика и ћирилице (Пејовић 2024: 5)

На следећој страници налази се друга посвета, изведена из песме „Тајне”, која гласи:

Постоји тајна која највише мучи,
Ко то беше први писао...
Зашто постојимо, куда идемо,
Да ли ћемо наћи живота смисао? (Пејовић 2024: 7)

Њоме се важност језика и писма повезује са врхунском тајном, смислом живота. Из интервјуа сазнајемо најважније податке о животном путу и поетици овог аутора. Радован Пејовић је рођен 1937. године у Ужицу, одакле са 12 година одлази у Београд где је похађао гимназију и музичку школу „Станковић”. Потом завршава Архитектонски факултет у Београду и 1965. године одлази у Чикаго где остварује каријеру значајног архитекте. Између осталог, радио је на међународном терминалу на чикашком аеродрому О’Хара, а лични пројекат му је црква Св. Саве у Мерилвилу у Индијани. Радован Пејовић је сада у пензији, а поезију пише од гимназијских дана. Песме у збирци имају за теме свакодневицу и оно што аутор види и о чему размишља, од језера Мичиген из наслова збирке, преко сећања на пределе младости, попут Калемегдана или Ужица, све до политичких и етичких проблема. Песме су наративне и да нема риме могле би се читати као прозна исповест или белешке о поменутих темама. Рима у песмама није свугде истоветна, иако све строфе имају четири стиха. Разлог зашто ову збирку помињем јесте основна идеја аутора која је јасно представљена у првој посвети – онима који раде на очувању српског језика и ћирилице. Језик као чинилац идентитета појављује се као мотив у само једној песми, „Избеглице”. У првој строфи ове песме реч је о узроцима избеглиштва и ономе што то значи, шта људи напуштају када одлазе из своје земље: „Огњишта, предака гробове, идеале/Културу своју историју...” (Пејовић 2024: 14). У другој се описују препреке на путу до циља, у трећој оно што је друга страна „бољег” у туђини, а у четвртој и петој стварност и излагање на крај са њом. У трећој строфи, где се говори о тегобама које очекују исељенике, језик заузима једно од најважнијих места: „Коначно на циљу: често их чекају/Бодљикави зидови, стражари без воље,/Непознат језик, грубе претње, прописи...” (Исто). То су „чудне врлине” (Пејовић 2024: 15), како песник каже, оне стварности са којом се исељеници сусрећу, њено непријатно лице, препреке међу којима је непознат језик основна. Имајући очигледно у виду оно до чега је идеологија асимилације довела, а то је да су многи исељеници друге и каснијих генерација

остајали без знања наследног језика, аутор се ангажује против таквог исхода њему најближим средством – поезијом. Пракса показује да се језик може изгубити и у случају припадника прве генерације, нарочито ако су дуго изван домовине и средине где се говори њихов матерњи језик. С обзиром на то да је Радован Пејовић дошао у САД пре шездесет година, а да је језик којим је збирка написана готово беспрекоран у погледу израза и правописа (који у поезији није обавезно поштовати), може се рећи да је на овај начин утеловио своју идеју заштите језика за који се бори.

Друга збирка која потврђује тезу о идеји поезије као чуварке језика јесте *Сасијања Расијања* из пера Бојане Радовановић, објављена 2022. Она је настала из новијег и краћег искуства имиграције. Наиме, ауторка је рођена 1980. године у Београду, где је завршила Филолошки факултет. Дипломирала је на Катедри за српски језик и књижевност, после чега је радила као наставница. Сада живи у САД са мужем и сином и предаје српски језик. Збирка јој је објављена у Краљеву и такође је одштампана ћирилицом. У њој нема експлицитне јавне посвете онима који се баве очувањем језика (што је и позив саме ауторке) али је та идеја свеприсутна. На саму збирку у овом контексту скренула ми је пажњу руком написана посвета песникиње мојој колегиници којој је књигу поклонила приликом сусрета у Чикагу, септембра 2023. године. Она гласи: „Ми смо чувари језика и језик чувар наше деце.” Потом следи израз захвалности дарованој, који разумем као подршку пројекту посвећеном истраживању односа исељеника према наследном језику.

Сама збирка састоји се од два циклуса, означена насловима *Расијанак* и *Сасијанак*. Песме су наративне, писане су у слободном стиху. Из њих се може ишчитати прича о одласку у „бели свет”, напуштању огњишта, али не само гробова предака, као у песми Радована Пејовића, већ остављању најближих понекад без извесности поновног сусрета. Уводна песма „Пун кофер растајања” говори о њеном путу и о реакцијама других на тај одлазак које су често непримерене јер они немају искуство оног који одлази.

***ПУН КОФЕР РАСТАЈАЊА*²**

Кад одеш преко बारे
У Немачку
Норвешку
Француску
Па најпоследње, и у Америку
Кад одеш
Па се прочује глас
Спасио се, једни ће рећи

2 Фонт наслова дат је према оригиналу.

А они други
Ма, продао се
А да нико од њих
Није твој капут обукао
И не зна да је тај капут
Једино што ме греје
Кад се бориш сам и стран
Носећи са собом
Пун кофер растајања. (Радовановић 2022: 5)

Тематски, овде видимо да Бојана Радосављевић не доживљава као препреку страни језик, већ емоционални терет неизвесне будућности и изостанка подршке у матици. У уводној песми другог циклуса *Састајана* изврнуто је уобичајено очекивање да је растанак тежи од састанка.

***САСТАНАК ТЕЖИ ОД РАСТАНАКА*³**

Тежи су састанци
Од растанака
Једни
Јер знаш
Растаћеш се опет
С некима
Више никад се састати
А други
Јер схватиш
Да ниси имао
Што ниси веровао да имаш. (Радовановић 2022: 25)

„Чудне врлине” одласка у свет код Бојане Радвановић у овој песми имају емоционалну боју – подвојеност живота у унутарњем „међуграничном подручју” не оличавају више спољне препреке и језичко неразумевање, већ разочарање не у нови свет већ у стара уверења и поверења. Осим ових двеју песама, све остале имају наслове који почињу прилогом „са”, чинећи тако скуп растанака „Са срцем”, „Са очевим загрљајем”, „Са месецом”; односно, састанака са пријатељем, национализмом, разочарањем, моделом записа и, на самом крају, са иконом.

3 Фонт наслова дат је према оригиналу, као и у случају претходне песме – обе су насловне песме поглавља.

Са иконом

Кад угледах
 Малу икону
 У старом раму
 Моје крсне славе
 Поверовах сама себи
 Да сам на кућном прагу
 Са својима на земљи
 Где су се моји дедови
 Богу молили
 Где је љубав увек
 И кад је тешко
 И кад се ћути
 Ту је снага
 И уточиште. (Радовановић 2022: 42)

Завршна песма наглашава мотиве и слике на којима се читава збирка заснива, и као да је илустрација доживљаја идентитета великог броја наших испитаника, нарочито у САД, и то оних који не знају језик али су повезани са пореклом. Бојана Радовановић користи слике личног сећања које оживљавају колективна искуства дома, носталгије, матице. Можда је то најинтензивније у песми „Са мирисима” из циклуса *Расијанак*, где мириси изазивају низ асоцијација на прошлост, детињство, време пре одласка. „Ал’ само једна липа мирише/коренем свезаним за темељ/Јоргован на бабине руке/Којим га је засадила/Ружа на мајку/Што ју је одгајила/А трава мирише најлепше/Кад коси је деда/Отац/Ил’ брат” (Радовановић 2022: 19). Све што је поменуто: липа и јоргован, трава, руже, кореном је везано за земљу, чак и за темељ, па је наизглед непомично, а управо се мирисом креће не само по простору, него и кроз време, оно *пре* и оно *сада*. Можда више него света слика којом закључује збирку, мириси откривају визуелну, олфакторну, дакле, невербалну везу са завичајем. Она је овде, наравно, вербализована, али остаје значајан подсетник да нешто од наследног језика пребива и тамо где он скоро да не постоји.

4. Закључак

После боравка у међуграничном подручју култура (код Бојане Радовановић то је слика кофера „пуног растајања” и капута који њено песничко *ја* носи) могу наступити хибридизација, лингвистички номадизам („стално мислим на два језика” рекао је један испитаник) који је одлика транснационалне дијаспоре, или асимилација. У нашем истраживању се показало, наиме, да се наследни језик може очувати до треће генерације, али да га у другој или трећој генерацији старија деца говоре боље него она која су рођена касније. Да ли је

то због оптерећености родитеља, или зато што чуварке говорног језика – баке, због којих су нам многи испитаници у САД рекли да наследни језик зову *baba's language*, старе или заувек одлазе, није увек јасно, али овај се образац понавља. Када је о поезији реч, срели смо само двоје песника и обоје пишу на матерњем, не на наследном језику. И поменути Јелена Ј. Димитријевић писала је и на француском и на енглеском језику, а у самој САД у новије време амерички песник српског порекла Чарлс Симић (Charles Simic) писао је на енглеском иако му то није био матерњи језик. Исти је случај и са песникињом Биљаном Д. Обрадовић која свој књижевни развој дугује и чињеници да је стално била у ситуацији билингвизма и странствовања (Дојчиновић 2025: 245–253). Изгледа да нисмо срели само песнике који пишу на наследном језику, мада ме не би изненадило да постоје. Истраживачима који буду преслушавали материјале прикупљене у оквиру овог пројекта брзо ће постати јасно да није пука фраза када се каже „живот пише романе”, а при пажљивијем слушању моћи ће да уоче и да се кроз ту прозу пробија и понешто што би могло да личи на поетски поступак. Када чујете како се у интервјуима, у приповедању о себи код испитаника J1 пробија кроз J2, или обратно, и ствара наизглед немогуће комбинације (*code-switching/ translanguaging*), то понекад зазвучи као поетска фигура, слободна игра језиком: „имали су забавас, славас”. Не треба заборавити да у поезији можете све – да прелазите из језика у језик, из једног у друго подручје, истовремено да усвајате и рушите границе, ако то емоција захтева. Али, шта бива када се језик потпуно изгуби, у било којој генерацији исељеника? Да ли су слике које поезија ствара и чува преводиве на друге језике, да ли ће изазвати и у преводу исти ефекат као мириси липе и јоргована који повезују са коренима, а поезију читамо ради доживљаја сопственог порекла? Аутопоетичка белешка песникиње Наташе Сарцоске говори о меморијском потенцијалу поезије:

Postoji prostor u meni. Bezdomni prostor. Bezgraničan. Nemi prostor. Ćelijski prostor. Konfliktni prostor. On me preplavljuje. Opseda. Uznemirava. Remeti. Ne čujem ga, ali ga mogu osetiti. Ćelije su impregnirane sećanjem koje ne mogu da iskažem. Pišem poeziju da bih mogla da ga iskažem. (Sardžoska 2025: 201)

Шта се дешава ако језика на ком сећање жели да проговори нема? Како онда поезија, која измирује супротности чувајући их, прелази границе и опседа, узнемирава и ремети, може да искаже то скоро физички присутно сећање?

Поезија свакако јесте чуварка језика за оне који тај језик знају. Али она није довољна, није чак ни пресудна у очувању језика кроз генерације. Језик се не чува као предмет који ваља склонити од влаге, сунца, могућности да се разбије. Језик је нешто живо чије очување захтева систематизован и системски напор – бабе нису довољне а нису ни вечне. Осим тога, писање и разумевање поезије врхунац је употребе неког језика. Али, исто тако, у поезији је све дозвољено

а језик може прелажењем граница да отвори нова подручја разумевања. У једној аутофикционалној причи руска ауторка Викторија Токарева (Викторија Самојловна Токарева) објашњава како се споразумевала са адвокатом Федерика Фелинија (Federico Fellini) на свом скоро непостојећем француском. Адвокат је звао да би јој пренео позив да гостује у Риму ради консултација са славним режисером. После кратког „разговора” у ком су се обе стране довијале – на пример, уместо да каже „седам”, што није знала, говорила је „пет плус два” диктирајући број факса. Саговорник је схватио, а она закључује:

Да сам знала да говорим француски, наш разговор би био кратак, сув и послован. А у нашем случају, заједнички смо савладавали језичке препреке и успели смо. Имали смо заједничку малу победу. Готово смо се спријатељили. (Токарева 2004: 200)

Следећи такав принцип савладавања препрека, поезија или барем вежбе у креативној употреби језика могле би бити добар пут ка његовом учењу. Томе је нарочито блиска транслингвистичка поезија у којој „песници користе унутар истог текста више од једног језика (или језик који им није матерњи) ради ослобађања од културних и монолингвистичких рестрикција и идентитета” (Feshchenko 2023: 93).

За оне који су се „одродили” или тешко могу да осете мирисе значајне некој претходној генерацији, можда би слободна игра била начин да тај језик усвоје. Тако би један од циљева наставе српског језика као наследног језика могао бити, пре оспособљавања ученика за функционалну употребу језика у свакодневним ситуацијама, њихово ослобађање да се у том језику траже и проналазе.

ЛИТЕРАТУРА

- Вујић, Јелена Љ., Александар М. Милановић. *Језик њисаној наслеђа Срба у Америци*, Београд: Чигоја. 2023.
- Димитријевић, Јелена Ј. *Нови свет или У Америци јодину дана*. Београд: Е.Д. У.Р. – N.Y.C. 1934.
- Дојчиновић, Биљана. „Као да лебдим изнад океана” Разговор са Биљаном Д. Обрадовић, часопис *Књиженство* број 14 (2024): 244–253. <https://doi.org/10.18485/knjiz.2024.14.14.11> (приступљено 22. јуна 2025).
- Пејовић, Радован. *Песме са обале Мичијена*, Краљево: Драган Ћирић. 2024.
- Радовановић, Бојана. *Састајања Расстајања*. Краљево: Поетикум. 2022.
- Токарева, Викторија. „Празник у Риму”. Прев. Мирјана Грбић. У *Празник у Риму*. Нови Сад: Stylos. 2004, 198–246.

- Anzaldúa, Gloria. *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza*. San Francisco: Aunt Lute Books, 1999.
- Feshchenko, Vladimir V. „Echoing and Reverbing in Translingual Poetry”. Зборник Матице српске за славистику, br. 104 (2023) : 93–109. https://doi.org/10.18485/ms_zmss.2023.104.5 (приступљено 15. маја 2025)
- Filipović, Jelena, Ana Jovanović. „Family language policy of Serbian as a heritage language in the USA diaspora context: From language shift to language maintenance”. У *Current Issues in Language Planning* (у штампи)
- Sardžoska, Nataša. „Moja poezija”. У *Tela i jezici u pokretu: Savremena ženska poezija u postjugoslovenskim pesničkim kulturama*. Đurić, Dubravka (priredila). Novi Sad: Savez feminističkih organizacija „[RE]konekcija”. 2025. 201–203.

Biljana Dojčinović

University of Belgrade, Faculty of Philology
bdojcinovic@fil.bg.ac.rs

Original Scientific Paper

Summary

IS POETRY THE SAFEKEEPER OF THE LANGUAGE?

The paper deals with poetry collections created in the diaspora whose goal, openly stated or implicitly present, is the preservation of the Serbian language. I focus on the poetry collections of Radovan Pejović and Bojana Radovanović, published in 2024 and 2022, respectively, whose authors belong to different strata of the Serbian diaspora in the USA. What both collections have in common is the idea that poetry is the safekeeper of the language, and that language is the basis of identity in the diaspora. Serbian is the native language of both authors. Based on their implicit poetics and explicitly expressed views, I ask the question of what happens to heritage language in the second and later generations of immigrants and what is the possible role of poetry in its preservation. The conclusion is that poetry or at least exercises in the creative use of language could be a good way to learn heritage language.

Key words: HerCuLIS project, Serbian diaspora in the USA, poetry, heritage language.

ОРИЈЕНТАЦИОНА ПИТАЊА ЗА ПОЛУОТВОРЕНИ ИНТЕРВЈУ

Питања за родитеље – прва генерација

Како себе представљаш кад си на неком новом скупу / у новом окружењу?

Колико си добро говорио/говорила енглески када си дошла у САД?

Како се осећаш када користиш енглески језик: да ли се осећаш делом већинске заједнице?

Како се осећаш када користиш српски језик: да ли се осећаш делом српске заједнице?

Зашто да или зашто не?

Да ли се подједнако добро осећаш у енглеском и у српском језику?

Да ли сматраш да је неопходно да „сачуваш“ свој изворни српски језик?

Да ли сматраш да је неопходно говорити енглески као „native speaker“?

Зашто да или зашто не?

Да ли твоја деца сматрају да је твој енглески довољно „добар“?

Зашто да или зашто не?

Да ли је „вредно“ знати српски у пословној сфери у којој се крећеш?

Да ли сматраш да неко ко не говори „nativlike English” може бити успешан у свом послу?

Зашто да или зашто не?

Да ли је српски користан у online комуникацији, послу, претрази?

Да ли сматраш да треба да знаш и да пишеш на српском језику?

Да ли ти је некада пало на памет да претражујеш интернет на српском?

Да ли некад читаш портале са вестима на српском?

Да ли некада комуницираш на друштвеним мрежама на српском?

Да ли волиш да знаш шта се догађа Србији? У култури, политици, спорту?

Да ли пратиш културни живот у САД? Које аспекте?

Можеш ли да опишеш како изгледа разговор кад сте сви заједно, на пример, на неком заједничком оброку?

Да ли са децом инсистираш на употреби неког језика?

Да ли сматраш да твоја деца (и унуци) треба да науче и чувају српски језик?

Зашто да или зашто не?

Како би своје дете учио/учила српском језику?

Да ли су твоја деца заинтересована за учење и употребу српског језика?

Да ли сматраш да твоја деца треба да буду потпуно двојезична?

Зашто да или зашто не?

Да ли енглески језик повезујеш са успехом у школи и у послу своје деце?

Колико ти је важна веза са особама које говоре српски језик? Шта је за тебе заједница људи који користе српски?

Како би ти назвао/назвала језик своје домовине: завичајни, наследни, породични или некако другачије?

Питања за родитеље – друга генерација

Како себе представљаш кад си на неком новом скупу / у новом окружењу?

Колико си добро говорио/говорила српски када си пошла у школу?

Како се осећаш када користиш енглески језик: да ли се осећаш делом већинске заједнице?

Како се осећаш када користиш српски језик: да ли се осећаш делом српске заједнице?

Зашто да или зашто не?

Да ли се подједнако добро осећаш у енглеском и у српском језику?

Да ли сматраш да је неопходно говорити енглески као „native speaker“?

Зашто да или зашто не?

Да ли твоја деца сматрају да је твој енглески довољно „добар“? На пример, на послу, у дечијој школи, на игралишту, у продавници, на формалним скуповима?

Зашто да или зашто не?

Да ли ти сматраш да је твој српски довољно „добар“?

Да ли сматраш да је неопходно да „сачуваш“ свој изворни српски језик?

Да ли је „вредно“ знати српски у пословној сфери у којој се крећеш?

Да ли сматраш да неко ко не говори „nativlike English“ може бити успешан у свом послу?

Зашто да или зашто не?

Да ли је српски користан у online комуникацији, послу, претрази?

Да ли сматраш да треба да знаш и да пишеш на српском језику?

Да ли ти је некада пало на памет да претражујеш интернет на српском?
Да ли некад читаш portale са вестима на српском?
Да ли некада комуницираш на друштвеним мрежама на српском?
Да ли волиш да знаш шта се догађа Србији? У култури, политици, спорту?
Да ли пратиш културни живот у САД? Које аспекте?
Можеш ли да опишеш како изгледа разговор кад сте сви заједно, на пример, на неком заједничком оброку?
Да ли са децом инсистираш на употреби неког језика?
Да ли сматраш да твоја деца (и унуци) треба да науче и чувају српски језик?
Зашто да или зашто не?
Како би своје дете учио/учила српском језику?
Да ли су твоја деца заинтересована за учење и употребу српског језика?
Да ли сматраш да твоја деца треба да буду потпуно двојезична?
Зашто да или зашто не?
Да ли енглески језик повезујеш са успехом у школи и у послу своје деце?
Колико ти је важна веза са особама које говоре српски језик? Шта је за тебе заједница људи који користе српски?
Како би ти назвао/назвала језик своје домовине: завичајни, наследни, породични или некако другачије?

Питања за децу – друга и трећа генерација

Како себе представљаш кад си на неком новом скупу / у новом окружењу?
На ком језику говориш са родитељима?
Који језик си први проговорио/проговорила као дете?
Како се осећаш када користиш енглески језик: да ли се осећаш делом већинске заједнице?
Како се осећаш када користиш српски језик: да ли се осећаш делом српске заједнице?
Зашто да или зашто не?
Да ли се подједнако добро осећаш у енглеском и у српском језику? Молим те, појасни?
Можеш ли да опишеш како изгледа разговор кад сте сви заједно, на пример, на неком заједничком оброку?

Да ли сматраш да је неопходно да „сачуваш” свој изворни српски језик?
Да ли сматраш да је твој српски довољно „добар”? – код куће, на послу, са пријатељима из Србије, у школи (ако га користиш...)
Да ли мислиш да је за знање српског (или било ког другог језика) важно да постоји нека врста школовања на том језику? Зашто да или зашто не?
Да ли је „вредно” знати српски у пословној сфери у којој се крећеш?
Да ли енглески представља предуслов за твој успех у школи и на послу?
Да ли је српски користан у online комуникацији, послу, претрази?
Да ли сматраш да треба да знаш и да пишеш на српском језику?
Да ли ти је некада пало на памет да претражујеш интернет на српском?
Да ли некад читаш portale са вестима на српском?
Да ли некада комуницираш на друштвеним мрежама на српском?
Да ли волиш да знаш шта се догађа Србији? У култури, политици, спорту?
Да ли пратиш културни живот у САД? Које аспекте?
Колико ти је важна веза са особама које говоре српски језик? шта је за тебе заједница људи који користе српски?
Како би ти назвао/назвала језик своје домовине: завичајни, наследни, породични или некако другачије?

УПИТНИК

НАСЛЕДНА КУЛТУРА И ЈЕЗИЧКИ ИДЕНТИТЕТ СРПСКЕ ДИЈАСПОРЕ

Циљ овог истраживања јесте да се унапреди разумевање српског као наследног језика тако што ћемо истражити везе између језичких и културних идентитета заједница српске дијаспоре. Ваше учешће у овој студији ће нам олакшати да боље разумемо процесе у вези с учењем и одржавањем српског језика у дијаспори. Такође се надамо да ћемо наћи начин да унапредимо активности за одржавање српског језика у дијаспори. Директна добробит коју ћете имати од учествовања у овој студији јесте боље разумевање сопствених уверења и ставова према језицима које свакодневно користите. Верујемо да ће ово истраживање утицати и на то да се повећа видљивост српске дијаспоре у Србији и иностранству.

Ваше име и сви лични подаци остаће анонимни. Једини подаци личног карактера који ће бити анализирани и о којима ће се анонимно дискутовати у истраживачким радовима јесу ваша искуства у вези са учењем и употребом српског језика. Подаци сакупљени у току овог истраживања биће чувани у бази отвореног приступа и моћи ће да се користе у даљим истраживањима српског језика у дијаспори. У публикувању резултата нећемо користити информације које би се могле довести у везу са вашим идентитетом. Такве информације ће бити чуване на засебном месту, одвојено од ваших одговора из упитника.

За попуњавање Упитника биће вам потребно око 20 минута. Уколико имате питања у вези с овим Упитником или са истраживањем, позивамо вас да посетите нашу интернет страну herculis.rs или да нас контактирате путем адресе herculis.identiteti@gmail.com.

Основни подаци

Које је ваше место рођења?

*

Којој старосној групи припадате?

*

Пол

*

Степен образовања

*

Ако сте у претходном питању означили једну од три последње могућности (основне или последипломске студије), молимо вас да наведете у којој држави сте студирали.

Које је ваше тренутно занимање?

*

Место боравка

У ком граду и држави сада живите?

*

Да ли сте рођени у земљи у којој сада боравите?

*

Одакле сте се доселили у државу у којој сада боравите?

*

Колико година живите изван земље порекла?

*

Који разлози су вас навели да одете из земље порекла? Молимо вас да означите све што важи у вашем случају.

*

Ако желите, поделите са нама и друге мотиве који су вас навели да одете из земље порекла.

Да ли намеравате да се вратите у земљу порекла?

*

Партнерски односи

Да ли имате животног партнера или партнерку?

*

Који је матерњи језик вашег партнера или партнерке?

*

Који језик или језике користите у комуникацији с партнером/партнерком?

*

О родитељима

Молимо вас да наведете место и државу рођења своје мајке.

*

Које године је рођена ваша мајка? (Ако нисте сигурни, молимо вас да наведете приближну годину.)

*

Који је језик ваше комуникације с мајком?

*

Који је степен образовања ваше мајке?

*

Наведите место и државу рођења свог оца.

*

Које године је рођен ваш отац? (Ако нисте сигурни, наведите приближну годину.)

*

Који је језик ваше комуникације са оцем?

*

Који је степен образовања вашег оца?

*

О деци

Да ли имате децу?

*

На ком језику бисте разговарали са својом децом?

*

Да ли имате више од једног детета?

*

На ком језику разговарате са својим дететом?

*

На понуђеној скали, где 1 значи уопште ми није важно, а 5 веома ми је важно, означите:

*

Колико вам је важно да ваше дете течно говори српски?

Колико вам је важно да се ваше дете осећа као Србин/Српкиња?

Колико вам је важно да ваше дете има за партнера/партнерку особу српског порекла?

Да ли сте при избору имена свог детета размишљали да то буде...

*

Уколико желите, наведите име свог детета.

На ком језику разговарате са својим најстаријим дететом?

*

На ком језику разговарате са својим млађим дететом / млађом децом?

*

На ком језику ваша деца разговарају међусобно?

*

На понуђеној скали, где 1 значи уопште ми није важно, а 5 веома ми је важно, означите:

*

Колико вам је важно да ваша деца течно говоре српски?

Колико вам је важно да се ваша деца осећају као Срби/Српкиње?

Колико вам је важно да ваша деца имају за партнера или партнерку особу српског порекла?

Да сте при избору имена своје деце размишљали да то буде...

*

Уколико желите, наведите имена своје деце.

Језичка биографија

Који језик познајете? Можете означити више одговора.

*

На ком језику сте прво проговорили?

*

На којим језицима сте се школовали? (Означите све што је релевантно у вашем случају.)

*

Који језик сматрате својим доминантним језиком?

*

На понуђеној скали оцените своје знање српског језика.

*: одлично, веома добро, добро, солидно, слабо

Говорим

Разумем

Читам

Пишем

На понуђеној скали оцените своје знање језика земље у којој живите.

*: одлично, веома добро, добро, солидно, слабо

Говорим

Разумем

Читам

Пишем

Употреба језика

Означите колико често се служите српским са следећим особама.

* Свакодневно / сваки пут Често Понекад Ретко Никад

Не важи у мом случају

Са партнером / са партнерком

Са родитељима

Са дететом / децом

Са бакама и дедама

Са унукама и унуцима

Са рођацима

Са блиским пријатељима

Са даљим пријатељима и познаницима
Са колегама на послу и/или факултету
Са другарицама и друговима у школи.
Са комшијама.
Са продавцима, келнерима и сл.
Са пролазницима, сапутницима и сл.
Са људима који одржавају хигијену и исправност дома
Са докторима, адвокатима и сл.
Са надређенима, шефом и сл.
Са учитељима и професорима
Са свештеником и исповедником
Са представницима јавног сектора (у банци, пошти и сл.)
Са државним службеницима
Са туђим бебама и децом
Са кућним љубимцима
Са самим/самом собом
Са Богом

Да ли мењате језик **током разговора** са следећим особама / у следећим ситуацијама?

* Стално Често Понекад Ретко Никад

Не важи у мом случају

У породици

Са пријатељима

У школи

У цркви

На послу

У јавним установама

Са странцима, пролазницима и сл.

Означите колико често се служите српским језиком у следећим ситуацијама:

* Свакодневно / сваки пут Често Понекад Ретко Никад, Не важи у мом случају

За читање штампе (дневних новина, часописа...)

За читање забавне штампе и сл.

За читање књига

За читање информативних и/или образовних текстова

За слушање музике

За праћење онлајн садржаја и друштвених мрежа (You Tube, Instagram и сл.)

За постављање постова и коментара на друштвеним мрежама

За телефонске разговоре

За писање СМС и сличних порука (WhatsApp, Viber, и сл.)

За писање мејлова/ писама

За честитке, жеље и поздраве

За рецепте
За прављење спискова и белешки
За писање личног дневника
За писање поезије
За писање прозе
У молитвама
Када певам
Када сањам
За псовке и клетве
За гледање телевизијских садржаја
За гледање филмова и серија код куће
За гледање филмова у биоскопу
За гледање позоришних и других представа
За учешће у радионицама, семинарима и сл.

На ком језику најчешће размишљате?

*

На ком језику најчешће размишљате у ситуацијама које су обележене следећим емоцијама:

* На српском На језику/језицима земље у којој живим Друго
Срећа, радост, узбуђење, пријатно изненађење
Љутња, фрустрација, непријатно изненађење
Туга, сета

Употреба писма

Када пишете на српском, које писмо користите?

*

Којим писмом се потписујете?

*

На понуђеној скали оцените своје познавање ћирилице:

* Одлично Веома добро Добро Солидно Слабо

Читам

Пишем

Осећај припадности

Колико често посећујете Србију?

*

Молимо вас да означите како осећате свој идентитет када сте у земљи у којој живите.

*

Молимо вас да означите како осећате свој идентитет када сте у Србији.

*

На основу доживљаја личне припадности, молимо вас да у једној реченици опишете шта за вас значи идентитет који сте изабрали у претходном питању.

*

Како сте се изјаснили на попису становништва?

*

Шта сматрате обележјем националног идентитета? (Означите све што сматрате важним.)

*

За коју земљу навијате у спорту?

*

Одржавање и заборављање језика

Да ли имате утисак да заборављате српски језик?

*

Означите колико често вам се дешава да приметите заборављање српског у следећим ситуацијама.

* Никад Понекад Често

У разговору са блиским особама.

У разговору са службеним лицима.

У вези са професионалним темама.

Ако српски не користите у свакодневној комуникацији, да ли улажете додатни напор да га одржавате?

*

Одржавање контакта

На који начин одржавате везе са земљом порекла? Означите све што важи у вашем случају.

*

Да ли пратите савремену српску културу? Означите све што важи у вашем случају.

*

Означите колико често посећујете наредне културне догађаје које организују појединци или организације из Србије.

* Редовно Повремено Никад

Позоришна гостовања

Музичке концерти

Књижевне вечери

Предавања и округле столови

Формална окупљања

Неформална дружења

Молимо вас да наведете имена организација које најчешће организују поменуте догађаје.

Молимо вас да означите с којим циљем посећујете поменуте културне догађаје и манифестације. Обележите све што сматрате важним.

*

Уколико не посећујете поменуте догађаје, молимо вас да означите разлоге.

*

Које од наведених активности би, по вашем мишљењу, матица морала да организује у вези са културним животом у вашој средини? Означите све што сматрате важним.

*

Организовање и дружење Срба

Да ли у земљи у којој живите постоје организације посвећене очувању српског језика, културе и идентитета?

*

Да ли учествујете у њиховом раду?

*

Молимо вас да наведете назив/називе организације/организација у којима сте активни.

Молимо вас да опишете своје ангажовање у поменутиим организацијама.

Хвала на издвојеном времену!

Ако желите, наведите своје име и презиме.

Ако желите, наведите свој контакт мејл.

Уколико имате додатни коментар, замолили бисмо вас да га овде поделите.

Уколико сте расположени да урадите интервју у вези с темама које отвара овај

Упитник, позивамо вас да нас контактирате путем адресе

herculis.identiteti@gmail.com.

Белешке о ауторкама

ГАБРИЕЛА ВОКИЋ је дипломирала на Катедри за шпански језик и књижевност на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Магистарске и докторске студије завршила је на Универзитету *Pepgij (Purdue University)* у САД, где се усавршавала у областима фонетике, лабораторијске фонологије и усвајања страног језика. Ванредни је професор хиспанске лингвистике на *CMY (SMU; Southern Methodist University)* у САД. Њена најновија истраживања обухватају теме из области језичког контакта и двојезичности, као што су усвајање фонолошких система код двојезичних говорника и педагошки приступи у настави наследног језика. Представљала је радове на бројним научним скуповима и конгресима, и објављивала у угледним стручним часописима, како у САД тако и у другим деловима света. Добитница је више престижних признања на свом универзитету због значајног доприноса и посвећености унапређењу наставе и образовања.

ЈЕЛЕНА Љ. ВУЈИЋ, редовни професор Филолошког факултета Универзитета у Београду, дипломирала је на Катедри за енглески језик и књижевност Филолошког факултета у Београду. У истој високошколској установи је магистрирала 1999. и докторирала 2003. године. Проф. др Вујић држи наставу на основним академским студијама и на докторским академским студијама. Менторисала је израду магистарских и докторских дисертација студената последипломских студија. Учестовала је на преко 70 научних скупова у земљи и иностранству и аутор је преко 70 научних и стручних радова. Аутор је седам књига и монографија. Била је руководилац је два научна пројекта: *Developing Applied Foreign Language Skills (DAFLS)* Erasmus+KA2; *Strategic partnership 2020-FR01-KA203-080673* и Програм сарадње српске науке са дијаспором Фонда за науку Републике Србије *Written Cultural Heritage of Serbian Diaspora in English and Serbian in the USA* (1): *Serbian-American Periodicals (1900-1960)* бр. 6462817. Укључена је у процесе акредитације универзитетских програма и члан је Комисије за акредитацију и проверу квалитета при Националном акредитационом телу. Сарађује са Заводом за вредновање квалитета образовања и васпитања као рецензент и стручни консултант. Проф. Вујић је у уређивачком одбору и стални сарадник више домаћих и међународних часописа. Области научног интересовања др Вујић обухватају проблеме везане за творбу речи, синтаксу, морфо-синтаксу, конструкциону граматику, контактну лингвистику као и однос граматике и прагматике и језик дијаспоре. Као гостујући професор радила је на више факултета и универзитета у земљи и иностранству.

Биљана Дољчиновић (1963) редовна је професорка на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета Универзитета у Београду. Једна је од оснивачица Центра за женске студије у Београду као и Индок центра Асоцијације за женску иницијативу. Главна уредница *Генера*, часописа за феминистичку теорију, од 2002. до 2008. Чланица управног одбора COST Action IS0901, *Women Writers in History: Toward a New Understanding of European Literary Culture* (2009–2013). Од 2011. до 2019. руководитељка истраживачког пројекта *Књиженство – теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*. Оснивачица и главна и одговорна уредница часописа *Књиженство* од 2011. до 2022. године. Чланица је мреже CEEPUS *Women Writers in History* и пројекта *Рута књижевница (Women Writer's Route)*. Објавила је књиге *Гинокријтика: Род и проучавање књижевности коју су писале жене* (1993); *Одабрана библиографија радова из феминистичке теорије / женских студија 1974–1996* (1997); *Градови, собе, њорнреји* (2006); *GendeRingS: Gendered Readings in Serbian Women's Writing* (CD) (2006); *Картограф модерног света* (2007); *Сусрећи у џами: увод у читање Вирџиније Вулф* (2011) и *Право сунца: Дружачији модернизми* (2015). Објавила је и две књиге поезије *Сегмо небо* (2020) и *Кнегле за сују* (2025). Издања која је уредила, самостално или у сарадњи, у оквиру пројекта *Књиженство* налазе се на линку: <http://www.knjizenstvo.rs/sr/izdanja>.

Оливера М. Дурбаба (1967) редовни је професор на Катедри за германистику Филолошког факултета Универзитета у Београду, где предаје на основним, постдипломским и докторским студијама примењену лингвистику, германистику и плотодидактику. Докторирала је 2005. године на Универзитету у Лајпцигу (СР Немачка), с темом *Presstexte in Lehrwerken für Deutsch als Fremdsprache. Auswahl und Didaktisierung /Новински текстови у уџбеницима немачког као страног језика. Избор и дидактизација/*. Била је гостујући професор на Универзитету у Оснабрику, Универзитету Сарланд у Сарбрикену (Немачка), Универзитету у Берну (Швајцарска), универзитетима у Бањалуци, Сарајеву, Тузли (Босна и Херцеговина). Њена истраживачка интересовања тичу се области примењене лингвистике, плотодидактике (учења и наставе страних језика), језичке политике и планирања. Објавила је две монографије (*Теорија и џракса учења и настава страних језика; Култура и настава страних језика. Увод у њинтеркултурну џлошодидактику*), коаутор је више граматика и уџбеника, као и приређивач две монографске публикације, о актуелним истраживањима језика и друштва (са Јулијаном Вучо) и о језичкој образовној политици и планирању (са Јеленом Филиповић). Такође је аутор и коаутор више десетина чланака у академским часописима и монографским публикацијама. Од 2016. главна је и одговорна уредница научног часописа *Живи језици*. Била

је ангажована на бројним домаћим и међународним пројектима у областима језичке образовне политике, глотодидактике, дизајнирања и развоја наставних планова и програма и очувања наследног језика.

Списак изабраних научних публикација доступан је (на немачком језику) на: https://www.germanistenverzeichnis.phil.uni-erlangen.de/institutslisten/files/rs/01100_rs/1115_rs.html

Ана Јовановић је ванредна професорка на Филолошком факултету Универзитета у Београду, Катедра за иберијске студије. Дипломирала је Шпански језик и хиспанске књижевности на Филолошком факултету у Београду, након чега је магистарске и докторске студије завршила на Универзитету Пердју, САД, Одсек за стране језике и књижевности. Примарне истраживачке активности у вези су са усвајањем и учењем страног и наследног језика, индивидуалним разликама ученика, образовањем наставника и израдом курикулума. Ауторка је две монографије и више десетина научних радова. Учествовала је на више међународних и националних научних пројеката, консултанткиња Завода за унапређивање образовања и васпитања, као и Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања, ауторка и реализаторка више програма за континуирано образовање наставника страних језика. Посвећена развоју студија наследног језика.

Марија Мандић је виша научна сарадница Института за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду; претходно запослена у Балканолошком институту САНУ (2004–2022) и Институту за српски језик САНУ (1999–2000). Докторирала је из области лингвистике на Филолошком факултету Универзитета у Београду (2010). Добитница је Хумболтове истраживачке стипендије за постдокторанте (2016–2018), на Институту за славистику и хунгарологију Хумболтовог универзитета у Берлину. Радила је као руководитељка и сарадница на националним и међународним научним пројектима и одржала гостујућа предавања на домаћим и светским универзитетима, а у школској 2024/2025 кодиректорка Интердисциплинарног курса о Балкану на Невидљивом универзитету за Украјину Централноевропског универзитета (CEU). Континуирано спроводи квалитативна лингвистичка и етнографска теренска истраживања. Њене истраживачке дисциплине су социолингвистика, критичке студије дискурса, антрополошка и етнолингвистика, а теме мањински језици југоисточне Европе, дискурси етничког и родног идентитета, османско наслеђе и културна траума. Објавила је и уредила низ књига и студија из поменутих области.

Биљана С. Ристић, мастер, истраживач-сарадник на Филолошком факултету у Београду. Завршила је основне и мастер студије на Катедри за српски језик са јужнословенским језицима, а тренутно је докторанд на истом факултету. Учесник је великог броја научних конференција из области српског језика и књижевности. Бави се историјом српског књижевног језика, стилистиком, проучавањем особина језика српских писаца, ономастиком и особинама српског језика у дијаспори. Члан је организационих одбора више домаћих и међународних конференција.

Јелена Филиповић је редовна професорка Филолошког факултета Универзитета у Београду. Била је гостујућа професорка на Универзитету у Талси у САД, Школи за постдипломске студије Универзитета Пердју у САД, на Департману за мезоамеричке студије Националног аутономног универзитета у Мексику, на универзитетима Комплутенсе и Помпеу Фабра у Шпанији, у Центру за плурилингвизам Универзитета у Грацу у Аустрији, на Школи докторских студија за интернационални менаџмент Универзитета у Ђеру у Мађарској, као и на Департману за енглески језик Универзитета у Валони у Албанији. Бави се критичком социolingвистиком, језичком политиком и планирањем, родним студијама, сефардским студијама, као и хиспанском и примењеном лингвистиком. Ауторка је четири књиге и коауторка три књиге, као и коуредница више тематских монографија. Ауторка је и коауторка више десетина чланака у интернационалним и националним академским часописима и монографијама из области истраживања (критичке) социolingвистике, језичких политика, језика и рода, сефардске социolingвистике, језичких контаката и примењене лингвистике. Радила је као консултанткиња или координаторка на већем броју националних пројеката из области језичких образовних и родно осетљивих језичких политика, и интернационалних пројеката из области образовних језичких политика и ревитализације језика (ромски и јеврејско-шпански). Међународна је експерткиња Европског центра за модерне језике (*European Center for Modern Languages – ECMLE*) и чланица Одбора за образовање Српске академије наука и уметности.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41(100)(082)
81'271(082)

ЈЕЗИК и идентитет у српској дијаспори / уредиле Биљана Дојчиновић,
Јелена Филиповић. - Београд : Друштво за стране језике и књижевности
Србије, 2025 (Београд : МАБ). - 214 стр. ; 23 cm

Тираж 300. - Белешке о ауторкама: стр. 211-214. - Прилози: стр. 199-210.
- Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Библиографија уз сваки рад. -
Summaries.

ISBN 978-86-81018-13-2

1. Дојчиновић, Биљана, 1963- [urednik]
a) Српски језик -- У свету -- Зборници b) Социолингвистика -- Зборници

COBISS.SR-ID 171537161